

คำนำหนังสือ”สื่อเก่า สื่อใหม่ ใจเชื่อมร้อย”

นับตั้งแต่การถือกำเนิดขึ้นมาของบรรดาสื่อมวลชนสมัยใหม่ ที่เริ่มเปิดหน้าประวัติศาสตร์ด้วยสื่อหนังสือพิมพ์ ตามติดมาด้วยนิตยสาร สื่อภาพยนตร์ สื่อวิทยุ สื่อโทรทัศน์ จนกระทั่งถึงสื่อคอมพิวเตอร์และพวกพี่น้องพี่ทั้งหลาย จากพัฒนาการความเปลี่ยนแปลงของการเกิดขึ้นของสื่อใหม่ๆ เหล่านี้ ในแวดวงวิชาการด้านนิเทศศาสตร์(รวมทั้งแวดวงสาธารณชนทั่วไป) ก็มักจะตั้งคำถามว่า “ความสัมพันธ์ระหว่างสื่อเก่าๆ ที่เริ่มเป็นสนิม กับสื่อใหม่ๆ หน้าตาจุ่มจิมนั้นจะเป็นอย่างไร” และโดยส่วนใหญ่แล้ว คำตอบที่ผู้คนมักจะเชื่อว่า ถูกต้องก็คือ คำตอบที่ว่า “คลื่น(สื่อ)ลูกใหม่จะไล่หลังคลื่น(สื่อ)ลูกเก่า” กล่าวคือรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างสื่อเก่ากับสื่อใหม่ ก็คือรูปแบบที่สื่อใหม่นั้นจะเข้ามาแทนที่สื่อดั้งเดิม

ตัวอย่างเช่น เมื่อมีโทรทัศน์ซึ่งเป็นสื่อภาพและเสียงและมีลักษณะให้ความบันเทิงเช่นเดียวกับสื่อภาพยนตร์ ผู้คนต่างก็พากันเชื่อว่า ต่อจากนี้ไป ผู้คนที่จะออกจากบ้านไปดูหนังที่โรงก็คงจะลดน้อยลงไปทุกที และภาพยนตร์ก็คงต้องถึงเวลาปิดฉากกาลอวสานไปในวันใดวันหนึ่ง หรือตัวอย่างที่กำลังเป็นความวิตกกังวลร่วมสมัยก็คือ เมื่อมีคอมพิวเตอร์และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ทั้งหลายที่ผู้คนสามารถจะหาอ่านข่าวสารและความรู้ต่างๆ ได้โดยง่าย หนังสือพิมพ์และหนังสือเล่มซึ่งเคยเป็นช่องทางเก่าก็คงจะหมดบทบาทลงไป

แน่นอนว่า คำตอบที่ว่า สื่อใหม่จะเข้ามาแทนที่สื่อเก่าๆ นั้นหรือไม่นั้น คงจะต้องตอบกันด้วย “ความเป็นจริง” มิใช่ “ความคิดเห็น” และความเป็นจริงบางส่วนเดียวกันก็ได้แสดงให้เห็นแล้วว่า มีรูปแบบการสื่อสารเก่าๆ หลายอย่างที่ต้องหลีกเลี่ยงให้แก่รูปแบบการสื่อสารแบบใหม่ๆ เช่น นับตั้งแต่มีการติดต่อในแบบจดหมายผ่านอีเมลล์ได้อย่างสะดวกและรวดเร็ว การใช้โทรเลขไปรษณีย์ก็ต้องม้วนเสื่อปิดฉากไป

แต่ทว่า ก็มีข้อเท็จจริงบางอย่างที่พิสูจน์ว่า ไม่ได้เป็นไปตามหลักการเรื่องคลื่น ลูกใหม่-ลูกเก่าที่กล่าวมา ตัวอย่างที่ชัดเจนก็คือ กรณีของสื่อสิ่งพิมพ์ไม่ว่าจะเป็น รูปแบบของหนังสือพิมพ์ นิตยสาร หนังสือเล่ม ฯลฯ ที่ยังคงดำรงอยู่ท่ามกลางสื่ออิเล็กทรอนิกส์ใหม่ๆอื่นๆแม้ว่าจะต้องมีการปรับตัวไปบ้าง ซึ่งเป็นแบบแผนของ "การมีอยู่ของทั้งสื่อเก่าและสื่อใหม่" หรืออาจจะมีแบบแผนอื่นๆ เช่น การหนุนช่วยกันระหว่างสื่อเก่ากับสื่อใหม่ เช่น เมื่อโทรทัศน์นำเอานวนิยายเรื่องใดไปทำเป็นละครโทรทัศน์ ก็ปรากฏว่า ช่วยทำให้หนังสือนวนิยายเรื่องนั้นเพิ่มยอดจำหน่ายได้อย่างน่าพอใจ

สำหรับงานเขียนในหนังสือเล่มนี้ ซึ่งประกอบด้วยข้อเขียน 4 ชิ้น จะมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสื่อเก่า/สื่อใหม่ที่ได้กล่าวมาข้างต้น หากทว่าผู้เขียนงานทั้ง 4 ชิ้นได้ยกระดับจาก "ประเภทของสื่อ" ที่กล่าวมา ไปสู่ระดับ "แนวคิดที่เกี่ยวกับการสื่อสาร" 4 แนวคิด คือ แนวคิดเรื่องพิธีกรรม อาร์คีไทป์ (Archetype) Nostalgia และ พื้นที่สาธารณะ

สำหรับแนวคิดแรกคือ **พิธีกรรม** ซึ่งเป็นรูปแบบการสื่อสารชนิดพิเศษชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นมาควบคู่กับสังคมมนุษย์ตั้งแต่ยุครุ่งอรุณของการมีมนุษยชาติ และเมื่อกาลเวลาของมนุษย์ผ่านพ้นล่วงเลยมานับเป็นพันเป็นหมื่นปี สื่อพิธีกรรมบางชนิดก็ได้ล้มหายตายจากไป แต่ทว่าก็ยังเหลือพิธีกรรมบางชนิดที่สามารถอยู่ยังคงกระพันมาจนถึงทุกวันนี้ และในเวลาเดียวกัน ในวันนี้ รูปแบบสื่อพิธีกรรมใหม่ๆก็ได้ถือกำเนิดขึ้นมาอยู่ตลอดเวลา เช่น พิธีกรรมในการดูและเชียร์ฟุตบอล พิธีกรรมการดูคอนเสิร์ต พิธีกรรมการรับน้องใหม่ของสถาบันการศึกษา ฯลฯ แม้ว่า จากรูปลักษณะภายนอก สื่อพิธีกรรมรุ่นลูกหลานนี้จะดูมีหน้าตาไม่ค่อยละม้ายคล้ายคลึงกับรุ่นบรรพบุรุษ แต่เมื่อสืบสาวตรวจหา DNA แล้ว ก็พบว่า ทั้งสื่อพิธีกรรมแบบเก่าและแบบใหม่นั้นล้วนมีสายพันธุสื่อพิธีกรรมร่วมกัน

เช่นเดียวกับแนวคิดเรื่อง **อาร์คีไทป์** (Archetype) ซึ่งในสาขาวิชาจิตวิเคราะห์ รู้จักกันเป็นอย่างดีจากการนำเสนอของนักจิตวิเคราะห์ชั้นนำ Gustav Jung อาร์คีไทป์ ในทัศนะของ Jung นั้นถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของจิตในส่วนที่อยู่ลึกลงที่สุด คือ จิตไร้สำนึก (Unconscious) ที่เกิดขึ้นตั้งแต่บรรพบุรุษของมนุษย์ และ Jung ยืนยันว่า อาร์คีไทป์นี้ สามารถสืบทอดต่อเนื่องได้จากคนรุ่นต่อรุ่น (คล้ายๆคุณลักษณะต่างๆที่อยู่ในยีนส์ของสิ่งมีชีวิต)และที่น่าตื่นตาตื่นใจมากก็คือ วิชาการสาขาใหม่เอี่ยมอย่างเช่น โฆษณาและการสื่อสารการตลาดได้หยิบเอาแนวคิดโบราณนี้มาใช้เป็นกลยุทธ์การสื่อสารรุ่นล่าสุด

และหลักฐานที่ยืนยันว่า ณ ช่วงเวลาปัจจุบันนี้ หลังจากที่เส้นทางแห่งอารยธรรมของมนุษย์ถูกเชื่อว่า ได้เดินมาบนถนนที่ชื่อว่า “ความก้าวหน้า” โดยเฉพาะในช่วงยุคสมัยใหม่(Modern Age) ที่ผ่านมา นับตั้งแต่ครึ่งหลังของศตวรรษที่ 20 นักวิชาการกลุ่มที่มีชื่อเสียงเรียงนามว่า กลุ่มยุคหลังสมัยใหม่(Postmodern)ก็ได้นำเสนอว่า ณ วันนี้ อารยธรรมของมนุษย์กำลังเข้าสู่ช่วงเลี้ยวโค้งเพื่อหันหลังเหวี่ยงกลับไปดูอดีต แนวคิดหลักที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังคำกล่าวนี้ ก็คือ แนวคิดเรื่อง **Nostalgia** (ปรากฏการณ์โหยหาอดีต)ที่ในสังคมไทยเองก็พอจะมีตัวอย่างให้เห็น เช่น ความนิยมไปเที่ยวตลาดร้อยปี การหวนกลับไปหาวิถีสุขภาพแบบโบราณ (เช่น การนวดบำบัด)การย้อนกลับมาของอาหารไทยในอดีต เป็นต้น

และสำหรับแนวคิดสุดท้ายที่กำลังเป็นที่จับตามองจากแวดวงวิชาการหลายๆสาขา คือแนวคิดเรื่อง **“พื้นที่สาธารณะ”**(Public sphere) ที่จุดประกายโดยนักวิชาการชาวเยอรมันผู้โด่งดังในปัจจุบัน J.Habermas ในต้นฉบับแนวคิดเรื่องพื้นที่สาธารณะของ Habermas นั้น เขาก็ได้แสดงให้เห็นแล้วว่า พัฒนาการของรูปร่างหน้าตาและบทบาทหน้าที่ของพื้นที่สาธารณะที่มีมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 ในยุโรปจนถึงยุคปัจจุบันนั้นได้แปรเปลี่ยนไปมากน้อยเพียงใดและอย่างไร ส่วนในบทความของหนังสือเล่มนี้

ผู้เขียนก็ยิ่งขยายแนวคิด “พื้นที่สาธารณะ” จากต้นฉบับออกไปอีกมากมายโดยอาศัยงานศึกษาวิจัยในสังคมชนบทไทยเป็นเครื่องมือทางความคิด

ถึงแม้ว่า แนวคิด 4 สหายที่มานำเสนออยู่ในหนังสือเล่มนี้จะมีความแตกต่างกัน อยู่ในเกือบจะทุกๆด้าน ไม่ว่าจะเป็นชื่องาน ประเด็น สาขาวิชา ฯลฯ แต่ทว่า ภายใต้ความแตกต่างดังกล่าว ข้อเขียนทั้ง 4 นี้ ต่างก็ถูกผูกโยงด้วยเชือกร้อยอยู่ 2 เส้น เส้นแรกก็คือ แนวคิดที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารเก่าและการสื่อสารใหม่ที่มี “ใจที่เชื่อมร้อย” และเชือกเส้นที่สองก็คือ แม้ว่า แนวคิดทั้ง 4 แนวคิดนั้นจะถูกนำเข้ามาจากต่างประเทศ แต่ทว่า ในงานเขียนทั้ง 4 ชิ้นก็ได้เติม “กลิ่นอายแบบไทยๆ” ลงไปด้วยงานค้นคว้าวิจัยจากแวดวงวิชาการไทย ในนามของผู้เขียนทั้ง 4 คน พวกเราหวังว่า ผู้ที่อ่านหนังสือเล่มนี้ คงจะได้เกิด “ตาทิพย์” ที่สามารถจะมองเห็น “สิ่งที่แม้จะไม่ปรากฏแก่สายตา” หากทว่า “สามารถจะหยั่งเห็นได้ด้วยปัญญา” นั่นก็คือ รอยเชื่อมต่อระหว่างการสื่อสารแบบเดิมและแบบใหม่ที่อาจจะช่วยให้เราต่อดิตระหว่าง อดีต ปัจจุบัน และอนาคตของการสื่อสารรูปแบบต่างๆ

กาญจนา แก้วเทพ

มีนาคม 2554

สารบัญ

คำนำ

1. การสื่อสารในพิธีกรรม พิธีกรรมในการสื่อสาร
กาญจนา แก้วเทพ

2. เมื่อแนวคิดอาร์คิไทป์ถูกนำมาใช้ในการสื่อสารการตลาด
อริชัย อรรคอุดม

3. หวนคิดถึงคืนวันอันผันผ่าน : การสื่อสารกับปรากฏการณ์โหยหาอดีตในสังคมไทย
สุวรรณมาศ เหล็กงาม

4. บทระดับความเข้าใจเรื่องพื้นที่สาธารณะและการสื่อสาร
บุษยากร ตีระพฤติกุลชัย

การสื่อสารในพิธีกรรม พิธีกรรมในการสื่อสาร

รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ

โครงการงานเมธีวิจัยอาวุโส ฝายวิชาการ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สิงหาคม 2553

การสื่อสารในพิธีกรรม พิธีกรรมในการสื่อสาร

สารบัญ

	หน้า
1. เกริ่นนำ	1
2. ร้อยคำนิยามของ "พิธีกรรม" มาประชัน	5
3. ขอบเขตและประเภทของพิธีกรรม	18
4. ทำไมโลกสมัยใหม่ยังต้องการพิธีกรรม	28
5. ทฤษฎีที่ใช้ศึกษาพิธีกรรม	32
(5.1) กลุ่มทฤษฎีวิวัฒนาการ	34
(5.2) กลุ่มทฤษฎีหน้าที่นิยม	38
(5.3) กลุ่มทฤษฎีการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์	45
(5.4) กลุ่มแนวคิดพิธีกรรมคืออำนาจและความขัดแย้ง	53
6. จุดนัดพบระหว่างพิธีกรรมกับการสื่อสาร	60
(6.1) ในทุกพิธีกรรมมีการสื่อสาร	61
(6.2) ในการสื่อสารมีพิธีกรรม	62
(6.3) การสื่อสารในรูปแบบพิธีกรรม : media events	63
(6.4) Ritualization of TV viewing	68
(6.5) Ritual function of media culture	72
(6.6) การหนุนช่วยกันระหว่างพิธีกรรมกับการสื่อสาร	78
(6.7)แนวคิดเชิงพิธีกรรมของการสื่อสาร (Ritual concept of communication)	82

การสื่อสารในพิธีกรรม พิธีกรรมในการสื่อสาร

กาญจนา แก้วเทพ

สิ่งที่คุ้นเคยนั้น อาจไม่จำเป็นต้องรู้จัก

Lefebvre, Critique of Everyday Life

1991

1. เกริ่นนำ

เป็นที่รู้กันในแวดวงวิชาการว่า สาขาวิชาการที่ศึกษาเรื่อง "พิธีกรรม" (ritual) อันเป็นปฏิบัติการทางสังคม (social practice) ที่มีมิติเกี่ยวข้องกับเรื่องศาสนา/ความเชื่อนั้นมักจะเป็นนักมานุษยวิทยา ซึ่งส่วนใหญ่จะทำการศึกษาศึกษาสังคมในอดีต (ยุคก่อนอุตสาหกรรม/ยุคก่อนสมัยใหม่) และเป็นสังคมเล็กๆเช่น สังคมเผ่า และเมื่อสังคมมนุษย์ในส่วนต่างๆของโลกกลายเป็นสังคมสมัยใหม่ (modern society) และกลายเป็นสังคมที่มีขนาดใหญ่ขึ้น ก็ดูเหมือนว่า แนวคิดเรื่อง "พิธีกรรม" จะคลาดตัวลดความสำคัญหรือค่อยๆเลือนหายไป เนื่องจากสังคมสมัยใหม่นั้นได้ถอยห่างจากเรื่องศาสนา รวมทั้งความเชื่อด้านไสยศาสตร์ โดยมีความรู้และวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์เข้ามาแทนที่

แต่ทว่าเรื่องของ "พิธีกรรม" นั้น ผู้เขียนมีความเห็นไปในทางเดียวกับที่ R. Barthes เคยพูดถึงเรื่อง Myth ("ปรัมปราคติ/มายาคติ") ซึ่งดูเหมือนจะเป็นเรื่องของสังคมโบราณและได้เลือนหายไป

ในสังคมปัจจุบัน Barthes ได้กล่าวว่า "Myth" เรื่องเก่าๆอาจจะหายไปก็จริง แต่ทว่าก็มีการสร้าง myth ใหม่ๆขึ้นมาอยู่เสมอ ที่เขาเรียกว่า "myth today" และเรื่อง myth นั้นยังไม่ได้หายไปไหนเลย

ในเรื่องของ "พิธีกรรม" เราก็น่าจะมี "Ritual Today" ในทำนองเดียวกับเรื่อง myth ของ R. Barthes เช่นกัน

สำหรับในงานเขียนชิ้นนี้ จะไม่ใช่การศึกษาในเรื่อง "พิธีกรรม" อย่างละเอียดซึ่งมีอยู่แล้วในงานเขียนของสาขาวิชาเจ้าภาพเช่น มานุษยวิทยา ศาสนวิทยา ฯลฯ เนื่องจากผู้เขียนมีสังกัดอยู่ในสาขาวิชาการสื่อสาร ดังนั้น ประเด็นที่ผู้เขียนสนใจศึกษาจึงเป็นไปดังที่ปรากฏอยู่ในชื่อบทความ กล่าวคือ ผู้เขียนสนใจความเชื่อมโยงระหว่าง 2 แนวคิด คือ เรื่องการสื่อสาร และเรื่องพิธีกรรม

รอยเชื่อมต่อระหว่างการสื่อสารกับพิธีกรรมนั้น สามารถพิจารณาได้จากหลายแง่มุมตามรูปแบบของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในโลกแห่งความเป็นจริง และวิธีการศึกษาเชิงวิชาการ ตัวอย่างเช่น เริ่มตั้งแต่ต้นการสื่อสารอาจจะพิจารณาว่า ในการประกอบพิธีกรรมนั้นจะมี**มิติการสื่อสาร**ประกอบอยู่ด้วยเสมอ เช่น ผู้ประกอบพิธีกรรมก็คือผู้ส่งสาร สมาชิกที่เข้าร่วมพิธีกรรม รวมทั้งทวยเทพคาทั้งหลายที่มาร่วมชุมนุมก็คือผู้รับสาร สื่อ/ช่องทางก็คือ เวลา/สถานที่/ฉากการประกอบพิธี เนื้อหาสารก็ได้แก่ กิจกรรม/บทสวด/การสนทนาที่เกิดขึ้น/เสียงดนตรี ฯลฯ

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า ในการประกอบพิธีกรรมด้านความเชื่อ/ศาสนา โดยเฉพาะพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ เช่น พิธีกรรมทรงเจ้าเข้าผี ฯลฯ ในพิธีกรรมแบบนี้จะมีการอัญเชิญเทพเจ้า เจ้าพ่อเจ้าแม่ วิญญาณบรรพบุรุษ ฯลฯ มาประทับทรงใน "ร่างทรง/ม้าจี่" (ภาษาเหนือ) คำว่า "ผู้ประทับทรง/ร่างทรง" นี้ ในภาษาอังกฤษจะใช้คำว่า "medium" (รูปเอกพจน์ของคำว่า media) ซึ่งเป็นคำๆเดียวกับคำว่า "สื่อ/สื่อกลาง/ตัวกลาง" ฉะนั้นหากพิจารณาพิธีกรรมทรงเจ้าเข้าผีด้วยแบบจำลองทางการสื่อสารคือ S-M-C-R (Sender-Message-Channel/Media-Receiver) ก็จะสามารถเทียบเคียงได้ทุกองค์ประกอบดังนี้

Sender: ผู้ส่งสาร	=	เทพเจ้า/เจ้าพ่อเจ้าแม่/วิญญาณ
Message: เนื้อหา	=	เนื้อหาสารที่สนทนากัน
Channel/Media: สื่อ	=	คนทรง
Receivers: ผู้รับสาร	=	สมาชิกที่เข้าร่วมพิธี

ดังนั้น จึงไม่ต้องสงสัยเลยว่า พิธีกรรมนั้นก็เป็นการสื่อสารรูปแบบหนึ่ง แต่ทว่าจะเป็นรูปแบบการสื่อสารแบบไหน จะเป็นเนื้อหารายละเอียดในข้อเขียนชิ้นนี้

ในอีกรูปแบบหนึ่งที่มีการประสมประสานกันมากยิ่งขึ้นระหว่าง 2 แนวคิดนี้ก็คือ ในแบบจำลองของการสื่อสารนั้น J.Carey (1992) ผู้ซึ่งแนะนำให้ใช้ "ทัศนะเชิงพิธีกรรม" มาวิเคราะห์การสื่อสาร (The ritual view of communication) จนกระทั่งได้พัฒนากลายมาเป็นแบบจำลองหนึ่งในหลายประเภทของแบบจำลองการสื่อสารที่มีนามว่า "แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม" (Ritualistic model of communication) (ดูรายละเอียดในตอนต่อไป)

นอกจากการสื่อสารจะเข้าไปเป็น "ตัวช่วยทางการศึกษา" สำหรับการวิเคราะห์พิธีกรรมด้วยแว่นทางการสื่อสารแล้ว การสื่อสารเองก็ได้้นำเอา "ต้นแบบของพิธีกรรม" มาสร้างพิธีกรรมใหม่ๆ ขึ้นมา โดยทำพิธีปลูกเสกอยู่ในปริบทของการสื่อสารที่ D.Dayan และ Elihu Katz (1992) เรียกว่า "เหตุการณ์แห่งสื่อ - Media events" หรือ N. Couldry (2003) เรียกว่า "พิธีกรรมเชิงการสื่อสาร" (Media Rituals) ในขณะที่นักวิชาการบางท่านเช่น M.T. Marsden (1980) สนใจเจาะเข้าไปดูส่วนเสี้ยวขั้นตอนหนึ่งของการสื่อสาร คือขั้นตอนการเปิดรับสาร (Reception/viewing) โดยศึกษาแบบการดูชมโทรทัศน์ว่ามีข้อเหมือนและข้อต่างจากการเข้าร่วมพิธีกรรมอย่างไร ตามแนวคิด

เรื่อง "กระบวนการเชิงพิธีกรรมของการเปิดรับการสื่อสาร" (Ritualization of media viewing)

รูปแบบของการเกิดขึ้นใหม่/ๆของพิธีกรรมในการสื่อสารที่กล่าวมานี้ ประสบการณ์เหล่านี้ น่าจะมีบางอย่างที่เป็นจุดร่วมกับคุณลักษณะของ "พิธีกรรมแบบเดิม" แต่ก็คงมีบางสิ่งบางอย่างที่ปรับเปลี่ยนไป และแม้แต่ตัวพิธีกรรมแบบเดิมเองก็มีการปรับเปลี่ยนไปเช่นกัน และการปรับเปลี่ยนบางอย่างก็อาจจะเกิดมาจากการกระทำของการสื่อสารบางรูปแบบ เช่น การสื่อสารมวลชน (mass communication) ดังนั้น เพื่อจะทำความเข้าใจกับ "พิธีกรรมวันนี้" เนื้อหาบางส่วนในข้อเขียนนี้จึงจำเป็นต้องถอยหลังไปตั้งหลักที่ "พิธีกรรมเมื่อวานนี้" เพื่อให้เห็นทั้งรอยต่อเชื่อมและรอยแยกขาดได้อย่างชัดเจน

2. ร้อยคำนิยามของ "พิธีกรรม" มาประชัน

เมื่อเราโคจรเข้าสู่แวดวงของวิชาการ ก็มักจะมีธรรมเนียมประเพณีการโหมโรงแบบหนึ่งในการที่จะเริ่มศึกษาประเด็นใดก็ตาม การโหมโรงนั้นมักจะเริ่มด้วย "การให้คำนิยาม" ของแนวคิดที่จะศึกษา อย่างไรก็ตาม เนื่องจากเรื่อง "พิธีกรรม" และเรื่อง "การสื่อสาร" เป็นปรากฏการณ์ที่มีอยู่ในชีวิตประจำวันของผู้คนทั่วไป ดังนั้น แม้ว่าชาวบ้านร้านถิ่นจะไม่สามารถให้คำนิยามได้ว่า "พิธีกรรม" และ "การสื่อสาร" ว่าคืออะไร แต่เขาก็ได้สัมผัสกับเหตุการณ์ดังกล่าวอยู่ตลอดเวลา

เริ่มจากแนวคิดเรื่อง "พิธีกรรม" E.W. Rothenbuhler (1998) กล่าวว่า ถ้าเราสังเกตวงจรชีวิตของมนุษย์ ก็จะพบว่า มีการเกิด เติบโต แต่งงาน เกิดใหม่อีก ต้อนรับ แล้วก็จากไป วงจรชีวิตที่กล่าวมานี้เป็น "การเข้าๆออกๆ" สู่อุทยานต่างๆของสังคม เริ่มตั้งแต่ครอบครัว โรงเรียน ที่ทำงาน ชุมชน สมาคม พรรคการเมือง ฯลฯ และในแต่ละช่วงของชีวิตที่เราจะเข้าๆออกๆสถาบันเหล่านี้ ก็จะมี "เครื่องหมายแบ่ง/ป้ายบอกทาง" เช่น ปีใหม่ วันหยุด วันเกิด วันแต่งงาน วันสำคัญทางศาสนา ฯลฯ กิจกรรมทางสังคมเหล่านี้อาจจะเรียกชื่อว่า พิธีกรรม ประเพณี พิธีการ งานเฉลิมฉลอง และอื่นๆ ซึ่งทำหน้าที่เป็น "ช่วงเว้นวรรค" ของชีวิตปกติธรรมดาประจำวัน และนี่คือความหมายของ "พิธีกรรม" (ในแบบที่กว้างขวาง) ที่เราสัมผัสอยู่

ในข้อเขียนชิ้นนี้ จะให้ความสนใจกับคำนิยามของคำว่า "พิธีกรรม" เป็นการเฉพาะ ส่วนคำว่า "การสื่อสาร" นั้นในที่นี้จะหมายความรวมถึงการสื่อสารทุกรูปแบบ ตั้งแต่การสื่อสารกับตัวเอง การสื่อสารระหว่างบุคคล การสื่อสารภายในกลุ่ม/องค์กร/การสื่อสารสาธารณะ/และการสื่อสารมวลชน ซึ่งไม่ว่าจะเป็นรูปแบบใดก็ล้วนมีพื้นฐานมาจากการชุมนุมของธาตุทั้ง 4 คือ ผู้ส่งสาร (Sender) สาร (Message) สื่อ/ช่องทาง (Channel/Media) และผู้รับสาร (Receiver) ในสูตรย่อว่า S-M-C-R

สำหรับคำนิยามของคำว่า "พิธีกรรม" (ritual) เนื่องจากพิธีกรรมเป็นแนวคิดที่สำคัญของงานศึกษาในหลายๆสาขาวิชาการ ดังนั้น จึงมีการให้คำนิยามที่หลากหลายดังตัวอย่างที่จะยกมาแสดงในที่นี้

"..... ข้าพเจ้าถือว่าพิธีกรรมเป็นการกระทำทางสังคมที่พื้นฐานที่สุด.."

R.Rappaport

"พิธีกรรมเป็นกิจกรรมที่บริสุทธิ์ล้วนๆ (pure activity) ที่ไม่มีความหมาย หรือเป้าหมายใดๆ"

F.Staal

"พิธีกรรมเป็นเสมือนเกมที่ผู้คนชื่นชอบชนิดหนึ่ง"

C.Levi-Strauss

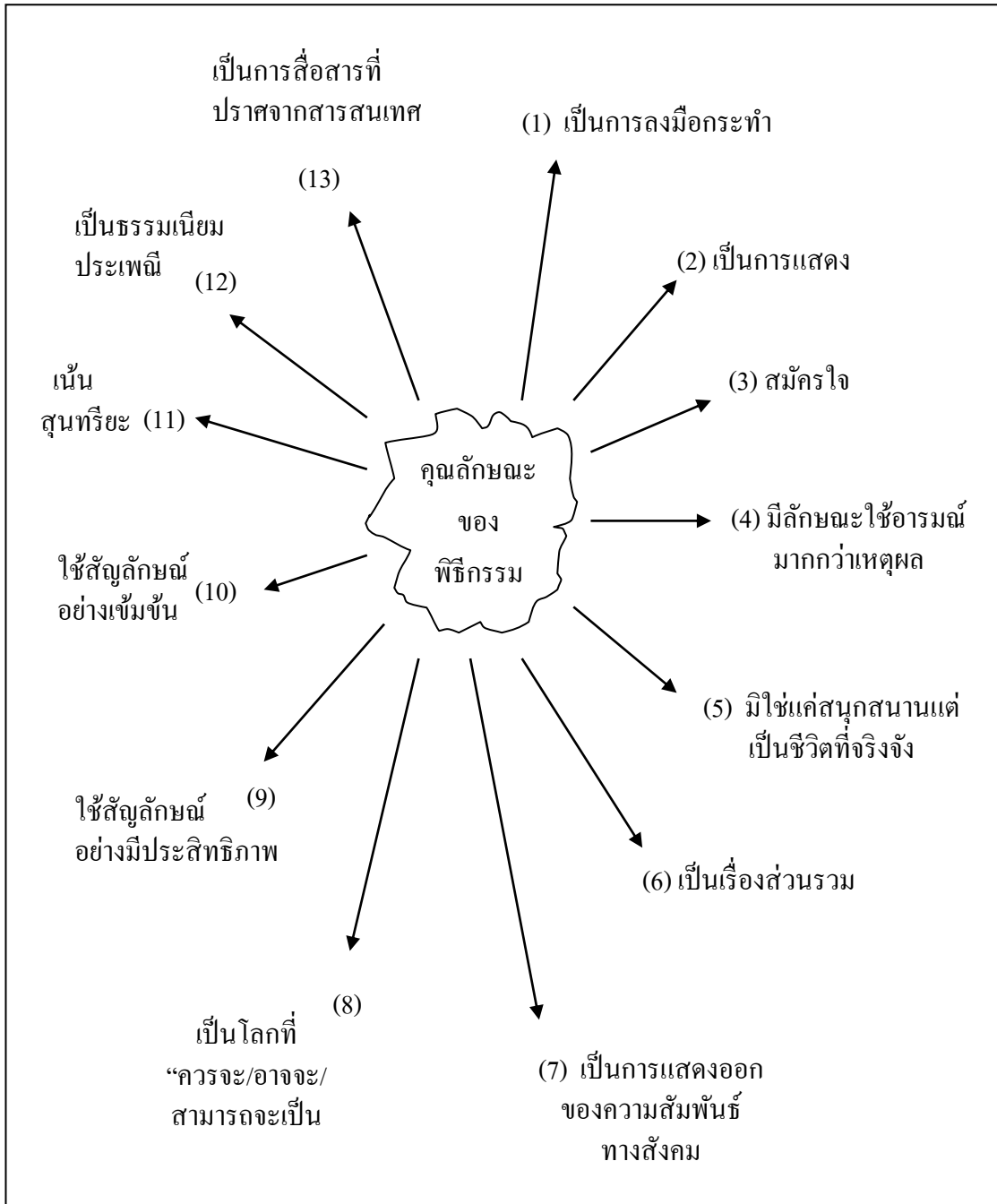
"ในพิธีกรรม โลกที่เป็นจริงและโลกในจินตนาการจะหลอมรวมเข้ามาเป็น โลกเดียวกัน"

G.Geertz

"เป็นไปได้อย่างสูงมากกว่า การเข้าใจคำว่า "พิธีกรรม" ว่าหมายถึงอะไรนั้น จะแตกต่างและขัดแย้งกันอย่างไม่สิ้นสุด"

E.Leach

จากตัวอย่าง 5-6 ตัวอย่างที่ยกมาก็คงพอจะช่วยให้เราเห็นว่า คำนิยามของคำว่า "พิธีกรรม" นั้นน่าจะมียุ่อย่างมากมายหลากหลาย บางนิยามก็อาจจะเหมือนกัน คล้ายคลึงกัน เป็นไปในทิศทางเดียวกัน และบางนิยามก็อาจจะแตกต่างจนกระทั่งถึงขั้นขัดแย้งกัน ดังนั้นผู้เขียนจึงจะใช้แนวทางของ E.W. Rothenbuhler (1998) ที่ได้ถอดประมวลเอา "คุณลักษณะ" (attribute) ของพิธีกรรมออกมาจากคำนิยามดังที่จะแสดงต่อไป และในแต่ละคำนิยามที่ปรากฏออกมาเป็นคุณลักษณะนั้น เมื่อสาวไปดูถึงเบื้องหลังก็จะพบว่า มีแนวคิดทฤษฎีซึ่งเปรียบเสมือน Software หนุนหลังอยู่ หรืออาจจะกล่าวได้ว่า คำนิยามนั้นเป็นเสมือนลูกบิดประตูที่จะเปิดเข้าไปสู่ตัวทฤษฎีในลำดับต่อไป

ภาพที่ 1: คุณลักษณะของพิธีกรรม

1. พิธีกรรมเป็นเรื่องของการกระทำ (action) ที่ต้องมีการลงมือกระทำจริงๆ ไม่ใช่ "การนั่งครุ่นคิดเฉยๆ" เมื่อมีการประกอบพิธีกรรม เราจึงต้องมองเห็น "กิจกรรม/การกระทำบางอย่าง" และการกระทำนั้นต้องมีใจการกระทำที่เป็นปฏิกิริยาตามธรรมชาติ เช่น การกระพริบตา หรือการกระตุกของเข่าเมื่อถูกค้อนตีที่หน้าแข้ง หากทว่าจะต้องเป็น "การกระทำเชิงสังคม" (social action) หมายความว่าจะต้องมีมิติของสังคม/วัฒนธรรม ที่เป็นข้อตกลงร่วมกันของมนุษย์ในแต่ละกลุ่มเข้า

มาเกี่ยวข้อง ดังนั้น พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการต้อนรับเมื่อพบกัน (greeting) จึงอาจเป็นการยกมือไหว้เป็นการยื่นมือออกไปสัมผัส เป็นการแลกเปลี่ยนให้กัน ฯลฯ ที่แตกต่างกันไปในแต่ละสังคมตามข้อตกลงของสมาชิกในสังคมนั้นๆ

และเนื่องจากพิธีกรรมเป็นเรื่องของ "การกระทำ" (action) จึงได้มีนักวิชาการบางท่านต่อ ยอดคำนิยามนี้ให้กว้างออกไป เช่น R. Boccock (1974) ได้ขยายมิติของการกระทำออกไปว่า "พิธีกรรมเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวร่างกายที่ประสานกับการใช้สัญลักษณ์ภายใต้สถานการณ์ทางสังคมหนึ่งๆ เพื่อที่จะแสดงออกหรือส่งสัญญาณความหมายอะไรบางอย่าง" ตัวอย่างประกอบ คำนิยามนี้ก็อาจจะครอบคลุมตั้งแต่พิธีกรรมทางศาสนา เช่น การที่หมอมือขวักข้าวสารมาเป่าเสกแล้วเขวี้ยงไปที่แม่นาก ไปจนกระทั่งถึงการที่แฟนเพลงเฮฟวีเมทัลจะต้องมีการแท็ค (การเอาร่างกายเข้าชนกัน) เมื่อฟังเพลงไปจน "ได้ที" เป็นต้น

คุณลักษณะในแง่การกระทำของพิธีกรรมนี้คล้ายคลึงกับทัศนะของนักคิดด้านศาสนาของไทย คือ พระธรรมปิฎก (2537) ที่กล่าวว่า คำว่า "พิธีกรรม" ก็คือคำว่า "วิธีการ" หรือกรรมวิธี อันหมายถึง การกระทำที่เป็นวิธีการเพื่อที่จะให้สำเร็จผล เพื่อจะให้เกิดความเป็นจริงเป็นจังเพื่อที่จะให้ได้ผลขึ้นมา เราจึงทำพิธีกรรม"

(2) **พิธีกรรมเป็นการแสดง (performance)** ถึงแม้ว่าพิธีกรรมจะเป็นการกระทำประเภทหนึ่ง แต่ก็มีใช้การกระทำทุกประเภทจะถูกถือว่าเป็นพิธีกรรม คุณสมบัติที่เพิ่มขึ้นมาของกิจกรรม/การกระทำที่เป็นพิธีกรรมก็คือ มีคุณลักษณะเป็น "การแสดง" (ในภาษาอังกฤษจึงใช้คำว่า "perform ritual")

Rothenbuhler (1998) ขยายความว่า เมื่อกล่าวว่า "การกระทำใดเป็นการแสดงนั้นจะต้องมีนัยยะบางอย่างติดตามมาเช่น เป็นการกระทำที่ถูกจัดกรอบ (frame) ในลักษณะเฉพาะ และจะต้องนำเสนออย่างค้ำึงถึงผู้รับสาร (audience/receiver) อยู่เสมอ จนอาจจะกล่าวได้ว่า การประกอบพิธีกรรมเป็นการกระทำบางอย่างของคนบางคน (ผู้ส่งสาร) ให้คนบางคนดู (Ritual is performance of something for someone) ฉะนั้น การที่นักฟุตบอลประกอบพิธีกรรมบางอย่างเมื่อเวลาที่สามารถเตะลูกบอลเข้าประตูได้ เช่น ถอดเสื้อแล้วโยนทิ้ง วิ่งไปรอบสนาม ตีลังกา ฯลฯ เขาเหล่านั้นต้องกำลังรู้ว่าการแสดงของเขากำลังถูกจับจ้องมองอยู่

Rothenbuhler ได้ขยายคำว่า "การถูกจัดกรอบ" ของพิธีกรรมว่า กรอบของการกระทำนั้นมีสิ่งที่เพิ่งคิดประดิษฐ์ขึ้นมาเดี๋ยวนั้น หากทว่ามักจะเป็นการใช้ "รูปแบบที่มีมาก่อน" เช่น รูปแบบการยกมือไหว้ของคนไทย และเบื้องหลังรูปแบบดังกล่าวนี้ ก็จะมีแนวคิดบางอย่างกำกับอยู่ เช่น แนวคิดที่ชี้นำแนวปฏิบัติ (ถ้าไหว้ผู้สูงอายุกว่า ไหว้พระภิกษุสงฆ์ ไหว้แบบนางสาวไทย ฯลฯ จะไหว้อย่างไร) และแนวคิดที่เป็นการประเมินค่า (เช่น ไหว้ได้ดังงามไหม หรือไหว้แบบประหลาดๆ) เป็นต้น

อนึ่ง เมื่อใช้คำว่า "การแสดง" เป็นคุณลักษณะของพิธีกรรมก็มีนัยยะว่า การแสดงดังกล่าว ต้อง "แยก/ผิดแผก/แตกต่าง" ไปจากกิจกรรมที่กระทำอยู่เป็นปกติวิสัยในชีวิตประจำวัน ความแตกต่างนั้นอาจจะแสดงออกในองค์ประกอบต่างๆของพิธีกรรม เช่น

- ในแง่กาลเวลา สถานที่ แบบวิถีของการกระทำ เช่น ตามปกติในช่วงเวลากลางคืนทั้งคืน แบบวิถีการกระทำของเราคือการนอนหลับพักผ่อนอยู่ในบ้าน แต่ทว่าในวันขึ้นปีใหม่ เรากลับใช้เวลาดังกล่าวไปในการนับ count-down ร่วมกับคนอื่นๆในบริเวณพื้นที่สาธารณะต่างๆ เช่นเดียวกับเวลาของการเข้าพิธีกรรมการรักษาศิลที่วัดของบรรดาผู้อาวุโสในชนบทในช่วงเข้าพรรษา เป็นต้น

- เปลี่ยนแปลงในแง่สิ่งของ/น้ำเสียง/กฎเกณฑ์ต่างๆ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจน ก็เช่น บรรดาพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความเชื่อต่างๆ ในพิธีกรรมเข้าทรง เมื่อบรรดาเทพ/วิญญาณต่างๆมาประทับทรง จะต้องมีการเปลี่ยนเครื่องแต่งกาย น้ำเสียงที่พูดก็เปลี่ยนไป กฎเกณฑ์ต่างๆเกี่ยวกับการใช้คำพูด การรำรำ ฯลฯ จะเปลี่ยนไปจากปกติธรรมดา หรือในพิธีบุญบั้งไฟ จะมีการนำเอารูปจำลองของอวัยวะเพศหรือรูปหญิงชายทำทำร่วมเพศมาแห่แห่นในที่สาธารณะ (โดยที่ปกติเรื่องเพศจะเป็นเรื่องในพื้นที่ส่วนตัว) เป็นต้น

จากแนวคิดเรื่อง "พิธีกรรมคือการแสดงประเภทหนึ่ง" นี้ V. Turner (1982) ได้นำเอามาพัฒนาต่อเป็นแนวคิดเรื่อง "นาฏกรรมเชิงสังคม" (Social drama) แนวคิดเบื้องต้นของ Turner ก็คือในโลกแห่งความเป็นจริงนั้น กระบวนการต่างๆทางสังคมล้วนดำเนินไปคล้ายเรื่องเล่าในนวนิยายชีวิตทางสังคมของเราจึงเป็นการกระทำที่เจอไปด้วย จินตนาการ การเล่น และการสร้างสรรค์ และเรื่องราวต่างๆที่เราเล่าเกี่ยวกับ "เหตุการณ์ที่ผ่านไปแล้ว หรือเหตุการณ์ในอดีต" สามารถจะเข้ามามีอิทธิพลต่อตัวคนที่กำลังมีชีวิตอยู่จริงๆ ดังนั้น ชีวิตทางสังคมจึงถูกเล่าได้หลายวิธีหลายแบบ (เหมือนการเล่าเรื่องในละคร) ซึ่งเขาเรียกว่า "นาฏกรรมเชิงสังคม"

และเมื่อชีวิตทางสังคมเป็นดั่งละคร มันก็ย่อมมีคุณสมบัติเช่นเดียวกับละครคือ มีโครงสร้าง/ลำดับขั้นตอนของการเล่าเรื่องที่ค่อนข้างแน่นอน ซึ่ง Turner ระบุว่าโดยส่วนใหญ่ นาฏกรรมเชิงสังคมมักจะประกอบด้วย 4 ขั้นตอนใหญ่ๆ คือ

ขั้นที่ (1) Breach	เป็นช่วงที่มีการล่วงละเมิดกฎเกณฑ์หรือมาตรฐานบางอย่างของชุมชนจากคนบางกลุ่ม
ขั้นที่ (2) Crisis	เป็นช่วงเวลาที่เกิดการแบ่งแยกเป็นฝักเป็นฝ่าย (ซึ่งในขั้นต่อมา เขาใช้คำว่า liminal stage) ทำให้ระบบระเบียบทางสังคม/การเมือง-วัฒนธรรมเริ่มถูกตั้งคำถาม
ขั้นที่ (3) Redress	เป็นช่วงที่มีความพยายามที่จะแก้ไขข้อขัดแย้ง อาจจะมีการสูญเสีย/เสียสละ (ในเชิงสัญลักษณ์) หรือมีการหาแพะรับบาปมาลงโทษ

ขั้นที่ (4) Reintegration เป็นช่วงที่กลุ่มคนที่แยกตัวออกไปหวนกลับเข้ามาประสานกับสังคมใหญ่อีกครั้งหนึ่ง หรือมีขณะนั้นก็ต้องมีการสร้างความชอบธรรมให้กับการแยกตัวที่ไม่อาจประสานได้

ในแต่ละขั้นตอนก็จะมีการเล่าเรื่อง/บทสคริปต์ที่แน่นอนเฉพาะตัว ซึ่งในพิธีกรรมก็คือกระบวนการดำเนินการไปตามขั้นตอนเหล่านี้

(3) พิธีกรรมเป็นเรื่องของความสมัครใจ (voluntary) ในการเข้าร่วมพิธีกรรม ไม่ว่าจะในฐานะเจ้าพิธี ในฐานะสมาชิก หรือในฐานะพยาน คำว่า "สมัครใจ" นี้ หมายความว่า ไม่มีข้อบังคับที่เป็นทางการ หรือเป็นลายลักษณ์อักษรแบบกฎหมายจากภายนอก ดังนั้น คำว่า "สมัครใจ" นี้จึงแปลว่าสมาชิกของกลุ่มพิธีกรรมนั้นสามารถจะตัดสินใจเลือกได้ว่าจะเข้าร่วมพิธีกรรมนั้นหรือไม่ อย่างไรก็ตาม หลังจากที่ตัดสินใจเข้าร่วมแล้ว การกระทำทั้งหมดของผู้เข้าร่วมก็ต้องดำเนินไปตาม "สคริปต์" ของพิธีกรรมนั้น เช่น กลุ่มสาวที่ขึ้นนั่งบนตั้งรดน้ำสังข์ เมื่อตัดสินใจนั่งแล้ว จะต้องแสดงไปตามบท เช่น ต้องสวมมงคล ต้องพนมมือบนพานรอง ต้องไม่เกรี้ยวกราดใส่ผู้ที่มาอวยพร ต้องไม่เลือกว่าจะให้ใครรดน้ำอวยพรบ้าง เป็นต้น

คุณลักษณะเรื่อง "ความสมัครใจ" นี้จะมองได้ชัดเจนยิ่งขึ้นในบรรดาพวกพิธีกรรมสมัยใหม่ (เช่น การสมัครใจเข้ามาเป็น "สาวก" ของกลุ่มแฟนคลับฟุตบอลต่างๆ) เนื่องจากกลุ่มคนสมัยใหม่เหล่านี้ได้ตัดสินใจมาเข้าร่วมกลุ่มและเข้าร่วมพิธีกรรมสมัยใหม่ด้วย "ความสนใจ" มากกว่าจะเป็นด้วยเงื่อนไขบังคับเช่นพิธีกรรมแบบประเพณี (เช่น สังคมไทยในอดีตเป็นธรรมเนียมที่ผู้ชายไทยจะต้องบวชเรียนเมื่ออายุถึงเกณฑ์ โดยไม่จำเป็นว่าจะสนใจหรือไม่ก็ตาม) ดังนั้น การตัดสินใจเข้าร่วมพิธีกรรมต่างๆ ในยุคสมัยใหม่จึงเป็นไปอย่างสมัครใจมากยิ่งขึ้น

(4) พิธีกรรมมีลักษณะที่ใช้อารมณ์ (Irrational) ไม่ใช่เรื่องของเหตุผล (rational) และไม่ใช่เป็นเครื่องมือ (Non-instrumental) คุณลักษณะดังกล่าวนี้มีที่มาจากแนวคิดเรื่องพิธีกรรมในศาสนาของ E. Durkheim (1965) (ดูรายละเอียดต่อไป)

สำหรับคุณลักษณะที่ว่า การใช้ประโยชน์จากพิธีกรรมนั้นจะมีใช่เป็นแบบการใช้แบบเครื่องมือ นั้น กล่าวคือมิได้มีเป้าหมายเชิงเทคนิค ดังนั้น เมื่อเรากล่าวว่า "นี่เป็นพฤติกรรมการดูโทรทัศน์อย่างเป็นพิธีกรรม" (Ritual viewing of television) จึงมีความหมายว่า ผู้ดูโทรทัศน์นั้นมิได้เปิดโทรทัศน์ดูเพื่อหวังจะแสวงหาข้อมูลจากรายการใดๆ มิได้หวังจะได้ประโยชน์ใดๆ จากโทรทัศน์ แต่ที่ต้องเปิดดูก็เพราะเป็น "ความเคยชินที่จะต้องเปิดโทรทัศน์" (ในบางกรณี หลังจากกดปุ่มเปิดโทรทัศน์แล้ว ก็ไม่ได้ดูอะไรเลย)

เมื่อพิธีกรรมมิได้มีฐานะเป็น "เครื่องมือ" จึงไม่สามารถจะนำเอาตรรกะแบบสาเหตุ-ผลลัพธ์ หรือวิถีทาง-ไปสู่เป้าหมาย (means-ends relation) มาใช้อธิบายได้ ดังที่พบตัวอย่างเสมอในพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ เช่น การรดน้ำมนต์ สำหรับผู้ที่มีวิถีคิด/วิถีรับรู้พิธีกรรมแบบเครื่องมือก็อาจจะเข้าใจว่า ทั้งๆที่รดน้ำมนต์ (วิถีทาง) - แล้วไม่หาย (เป้าหมาย) ทำไมผู้ป่วยยังคงไปรดน้ำมนต์อยู่ได้ เพื่อตัดปัญหาดังกล่าว Rothenbuhler ระบุเลยว่า หากมีการนำเอาพิธีกรรมมาใช้แบบมีเป้าหมายเชิงเทคนิค/และรับรู้ว่าเป็นพิธีกรรมเป็นเครื่องมือ จะเรียกกิจกรรมดังกล่าวว่า "เวทมนต์" (magic)

และเมื่อพิธีกรรมมิได้มีฐานะเป็น "เครื่องมือ" ซึ่งทำงานตามตรรกะของ "เหตุ/และผลลัพธ์ (Rationality) แล้ว พิธีกรรมจึงมีคุณลักษณะที่โอนเอียงมาอยู่ในอีกด้านที่ตรงกันข้ามกับการใช้เหตุใช้ผล คือเป็นเรื่องที่ไร้เหตุผล (irrational) และมักจะเกี่ยวข้องกับเรื่องของอารมณ์ความรู้สึก ดังนั้น หากเป้าหมายของการประกอบพิธีกรรมเช่นการรดน้ำมนต์ มิใช่เพื่อรักษาโรคภัยให้หายตามหลักเหตุผลแล้ว เป้าหมายที่แท้จริงของการประกอบพิธีกรรมจึงเกี่ยวข้องกับเรื่องของอารมณ์เป็นสำคัญ เช่น ลดทอนความไม่มั่นใจ แก้ปัญหาการตัดสินใจไม่ได้ภายในกลุ่ม (เช่น พิธีเลี้ยงทายไก่เพื่อเลือกหัวหน้าสืบทอดชีละ ศิลปะการต่อสู้ป้องกันตัวของชาวมุสลิม) เพื่อสร้างความเห็นพ้องต้องกันอย่างเป็นทางการเป็นเอกฉันท์ของกลุ่ม (consensus) การปลุกเร้า/กระตุ้นกลุ่มให้พร้อมลงมือปฏิบัติการ เป็นต้น

Wallace (1966, อ้างใน Rothenbuhler, 1998) สรุปว่า แม้แต่บรรดาพิธีกรรมสมัยใหม่ซึ่งอาจจะมีรูปโฉมโนมพรณที่แปลกไปกว่าพิธีกรรมแบบดั้งเดิม แต่ทว่าในแง่ของบทบาทหน้าที่แล้ว พิธีกรรมสมัยใหม่ก็ยังคงทำหน้าที่เช่นเดิม คือ ลดความวิตกกังวล ตระเตรียมบุคคลให้พร้อมที่จะลงมือกระทำ รวมทั้งประสานความสัมพันธ์ทางสังคมให้กระชับแน่นขึ้น

และนอกเหนือจากหน้าที่หลักๆ ซึ่งเป็นหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ ความรู้สึก และจิตใจแล้ว พิธีกรรมก็ยังอาจจะทำหน้าที่อย่างอื่นๆ ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับเป้าหมายเชิงเทคนิคที่กล่าวมา เช่น เป็นพื้นที่เก็บความทรงจำร่วมกัน เป็นพื้นที่อบรมบ่มเพาะ หรือเก็บรวบรวมความรู้ของบรรพบุรุษ ฯลฯ (สนใจโปรดดู กาญจนนา, เมื่อสื่อพิธีกรรมเป็นผู้นำแห่งความสุข, 2549)

(5) **พิธีกรรมไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องสนุกสนานสันทนาการ (recreational)** ถึงแม้ว่าในการประกอบพิธีกรรม อาจจะมีกิจกรรมย่อยๆ ที่ดูให้มีความสุขสนุกสนานบันเทิง เช่น การรำรำ การเล่นดนตรี การละเล่นแข่งขันต่างๆ แต่ทว่าโดยภาพรวมทั้งหมดของการทำกิจกรรมเหล่านี้ ก็มีได้มีค่า/ความหมายเพียงเทียบเท่ากับ "เป็นสันทนาการ/เล่นกันสนุกสนาน" เท่านั้น ในทางตรงกันข้าม จากทัศนะของคนวงในพิธีกรรมเอง (insider's view) การทำกิจกรรมที่ดูเหมือนสนุกสนานนี้กลับจะเป็น "เรื่องเอาจริงเอาจัง" (ดังเช่น คำศัพท์ของ Durkheim ที่เรียกว่า "Serious life") เช่น การรำรำในพิธีกรรมบูชาผีบรรพบุรุษของไทยนั้น อาจจะมี ความหมายที่จริงจังว่าเป็นการรำเพื่อเอาใจผีบรรพ

บุรุษ หรือหากเป็นความเชื่อทางพุทธศาสนา การร่ายรำดังกล่าวก็เป็นรูปแบบหนึ่งของการทำบุญ หรือสะสมบุญ

(6) พิธีกรรมเป็นเรื่องของส่วนรวม (collective) รูปแบบต้นฉบับของการประกอบพิธีกรรม นั้นจะเป็นรูปแบบของการรวมกลุ่มกันประกอบพิธีกรรมอยู่เสมอ ทั้งนี้เนื่องจากเป้าหมายที่แท้จริงของพิธีกรรมตามทัศนะของ E. Durkheim นั่นก็คือ การเสริมความแข็งแกร่งให้แก่ชีวิตรวมหมู่ของกลุ่ม การประสานความสัมพันธ์ทางสังคมของกลุ่มให้กระชับแน่นแฟ้น ฯลฯ ดังนั้น การประกอบพิธีกรรมส่วนใหญ่จึงมักจะไม่ได้ทำตามลำพัง (individual)

อย่างไรก็ตาม ในสังคมสมัยใหม่ที่มีลักษณะปัจเจกนิยมเพิ่มขึ้นอย่างมาก ในบางครั้ง เราจึงอาจได้เห็นรูปแบบของการประกอบพิธีกรรมตามลำพังคนเดียว แต่ทว่า แม้จะเป็นประกอบพิธีกรรมตามลำพัง แต่ก็จะต้องมี "มิติเชิงสังคม" (social aspect) เข้าไปเกี่ยวข้องด้วย กล่าวคือ การดำเนินกิจกรรมนั้นจะต้องเป็นไปตามกฎระเบียบของสังคมอยู่ดี

(7) พิธีกรรมเป็นรูปแบบการแสดงออกและกลไกผลิตซ้ำของความสัมพันธ์ทางสังคม เนื่องจากคุณลักษณะที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า พิธีกรรมนั้นต้องมีการลงมือทำกิจกรรมอะไรบางอย่าง และสำหรับรูปแบบการกระทำที่ปรากฏในพิธีกรรมนั้นก็จะเป็นการแสดงออกของความสัมพันธ์ทางสังคม (social relation) ระเบียบของสังคม (social order) และสถาบันของสังคม (institution of the society) ที่ประกอบพิธีกรรมนั้นๆ หากในพิธีกรรมเข้าทรงวิญญาณของบรรพบุรุษ สมาชิกที่เป็นลูกหลานจะต้องนั่งคุกเข่าคอยรับฟังคำสั่งของวิญญาณบรรพบุรุษ การกระทำดังกล่าวก็จะสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้น้อย-ผู้ใหญ่ในชุมชนนั้นๆ สะท้อนถึงระเบียบของสังคมที่ผู้ใหญ่จะเป็นผู้อบรมสั่งสอนและผู้น้อยต้องรับฟัง และสะท้อนให้เห็นความสำคัญและอำนาจของ "สถาบันผู้หลักผู้ใหญ่" ในสังคมนั้นๆ เช่น วิญญาณของบรรพบุรุษสามารถสั่งให้ลูกหลานที่ทะเลาะเบาะแว้งกันหันมาให้อภัยคืนดีกัน

E. Goffman (1976, อ้างใน Rothenbuhler, 1998) ที่ทำการศึกษาปฏิสัมพันธ์ (interaction) ที่เกิดขึ้นในพิธีกรรม จึงสรุปว่า ปฏิสัมพันธ์ในพิธีกรรมดังกล่าวนี้เป็นรูปจำลองเล็กๆของการแบ่งแยก (division) และการจัดลำดับชั้นของโครงสร้างสังคมใหญ่ๆนั้นเอง เช่นการแบ่งแยกระหว่างหญิงกับชาย ความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรมกับโครงสร้างสังคมจึงเป็นไปแบบซึ่งกันและกัน กล่าวคือ ในด้านหนึ่ง พิธีกรรมนั้นเป็นภาพสะท้อนของโครงสร้างสังคม และในอีกด้านหนึ่ง การประกอบพิธีกรรมนั้นก็ช่วยกลับไปผลิตซ้ำ (reproduction) โครงสร้างสังคมนั้นให้สืบทอดต่อเนื่องต่อไป เช่น หากมีการประกอบพิธีกรรมไหว้ผีบรรพบุรุษที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์แบบปกป้องผู้น้อยของผู้ใหญ่ และความสัมพันธ์แบบรู้บุญคุณของผู้น้อยที่มีต่อผู้ใหญ่ ก็จะทำให้โครงสร้างความสัมพันธ์ของผู้ใหญ่-ผู้น้อยนั้นดำเนินสืบเนื่องต่อไปได้

(8) พิธีกรรมเป็นเรื่องของ "สิ่งที่ควรจะเป็น/อาจจะเป็น/สามารถจะเป็น" สำหรับหลักไวยากรณ์ของภาษา จะมีประโยคอยู่ประเภทหนึ่งที่เรียกว่า "subjunctive mood" ประโยคดังกล่าวนี้ไม่ได้กล่าวถึงสิ่งที่กำลังเป็นอยู่ (what is) หากทว่ากล่าวถึงสิ่งที่สามารถจะเป็น (could be) อาจจะเป็น (might be) หรือควรจะเป็น (ought to be) ตัวอย่างที่ Turner (1969, อ้างใน Rothenbuhler, 1998) ยกมาวิเคราะห์ให้เห็นก็เช่น พิธีสาบานตัวเข้ารับตำแหน่งประธานาธิบดี/นายกรัฐมนตรี (ซึ่งกำลังจะมาเป็นหัวหน้า/ผู้ปกครองประชาชน) แต่ทว่าในพิธีกรรมดังกล่าวนี้ เราจะพบประโยคคำพูดแบบถ่อมตนว่า "ตนเองยังมีประสบการณ์น้อยต้องอาศัยที่ปรึกษา ตนเองยังไม่เหมาะสมนักกับภารกิจที่ยิ่งใหญ่ แต่ตนเองก็อยากจะเข้ามารับใช้ประชาชน" ซึ่งประโยคเหล่านี้จะพูดกันแต่เฉพาะในช่วงทำพิธีกรรมเท่านั้น และมักจะตรงกันข้ามกับช่วงเวลานอกพิธีกรรม (ตัวอย่างที่ชัดเจนคืองานแต่งงานในโลกปัจจุบัน)

สำหรับคำอธิบายที่อยู่เบื้องหลังหลักไวยากรณ์แบบ subjunctive mood ดังกล่าวนั้น เราอาจจะใช้แนวคิดของ van Gennep (1908 อ้างใน Rothenbuhler, 1998) ที่อธิบายว่า เนื่องจากพิธีกรรมนั้นไม่ใช่ "โลกที่เป็นจริง" หากทว่าเป็น "ช่วงพื้นที่หัวเลี้ยวหัวต่อ" ระหว่างโลกที่เป็นจริงกับโลกอื่นๆ (liminal space) (หากใช้อุปมาอุปไมยเปรียบเทียบ พิธีกรรมจะเป็นช่วงตรงธรรณีประตูลูกที่ไม้ไข่ทั้งด้านนอกและด้านใน) ในช่วง/พื้นที่หัวเลี้ยวหัวตอดังกล่าวนั้น ไม่ว่าจะเป็ยบทบาททางสังคม ความรับผิดชอบ กฎ/ระเบียบทางสังคม แบบวิถีคิดต่างๆจะผดแผกแตกต่างไปจากช่วงเวลาปกติ เป็นช่วงเวลาเว้นวรรคที่มีอิสระเสรีและเต็มไปด้วยการสร้างสรรค์ (ตามลักษณะของ subjunctive mood ที่เป็นเรื่องที่จะเป็น ควรจะเป็น สามารถจะเป็น) คุณลักษณะดังกล่าวนี้พบได้เสมอในบรรดางานเฉลิมฉลอง งานเลี้ยงสังสรรค์ หรือส่วนประกอบการจัดงานพิธีต่างๆ

มีตัวอย่างงานศึกษาของไทยที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ในช่วงเวลาและพื้นที่ของพิธีกรรมนั้น แม้จะเป็นพฤติกรรมแบบสมัยใหม่มากๆ เช่น พฤติกรรมการดูชมฟุตบอล แต่หากว่าผู้ชมนั้นมีสถานะเป็น "สาวกของทีมฟุตบอล" มายาวนานนับเป็นเวลาสิบๆปี โลกในวันที่มีทีมฟุตบอลในดวงใจแข่งขันกับคู่ปรับคนสำคัญนั้นก็จะเป็น "วันพิเศษ" สำหรับบรรดาสาวกเหล่านี้

ณัฐพงศ์ สุขโสต (2548) ศึกษาสาวกแฟนคลับของทีมฟุตบอล 2 ทีม คือ ทีม "แมนยู" (แมนเชสเตอร์ ยูไนเต็ด) และทีมลิเวอร์พูล ซึ่งเป็นทีมที่รู้จักกันดีว่า ทั้ง 2 ทีมนี้เป็นคู่แข่งที่สูสีกันมาโดยตลอด และสาวกของทั้ง 2 ทีมนี้ก็มีความผูกพันที่เหนียวแน่นกับทีมโปรดในดวงใจมาอย่างยาวนาน ผู้วิจัยได้ออกแบบการศึกษาพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับการชมและการเชียร์ฟุตบอลของสาวกทั้ง 2 ทีมใน 2 ช่วงเวลา คือ ช่วงเวลาปกติ และช่วงเวลาพิเศษที่มี "พิธีกรรม" เกิดขึ้น คือในช่วงวันที่มีการแข่งขันระหว่าง 2 ทีม ซึ่งมีการขนานนามวันดังกล่าวขึ้นมาเป็นพิเศษว่า "วันแดงเดือด" (เป็นวันทำพิธีกรรมของแฟนบอล 2 ทีม)

และในวันที่มีพิธีกรรมเช่นวันแดงเดือดนี้ ผู้วิจัยได้พบว่า พฤติกรรมการชมฟุตบอลของ บรรดาแฟนคลับจะเป็น "รูปแบบสูงสุดที่ผู้ชมคนหนึ่งน่าจะเป็น ควรจะเป็นหรือสามารถจะเป็น" เริ่มตั้งแต่ต้องมีการวางแผนค้นหาข้อมูลอย่างละเอียดเกี่ยวกับสถานที่ เวลา ตารางการแข่งขัน รายชื่อนักฟุตบอลทั้งตัวจริงและตัวสำรอง (ซึ่งอาจจะคล้ายๆความประณีตละเอียดละออในการ เตรียมเครื่องเช่นไหว้ การเตรียมจัดสถานที่) ในลำดับต่อไปก็คือ ต้องมีการแต่งกายเป็นพิเศษ เช่นเดียวกับพิธีกรรมในสมัยโบราณที่ผู้เข้าร่วมพิธีอาจจะต้องนุ่งขาวห่มขาวหรือต้องแต่งชุด ประจำชนเผ่า บรรดาสาวกของทั้ง 2 ทีมก็ "ต้อง/จำเป็นต้อง" เอาเสื้อยืดของทีมออกมาใส่ รวมทั้ง อุปกรณ์อย่างอื่นที่เป็นสัญลักษณ์ของ "เผ่า" ของตนเอง เช่น ผ้าพันคอ ผ้าโพกศีรษะ พวงกุญแจ หมวก ฯลฯ

ในส่วนที่เกี่ยวกับการสื่อสาร ผู้วิจัยได้พบว่า ในวันแห่งพิธีกรรมนั้นจะมีการใช้สื่อ ประเภทต่างๆ ทั้งสื่อวัตถุ สื่อกิจกรรม สื่อบุคคล สื่อภาษา ฯลฯ อย่างเข้มข้นและมีประสิทธิภาพ อย่างสูงมาก โดยเป้าหมายสูงสุดของการใช้การสื่อสารเหล่านี้ก็เพื่อประกอบสร้าง "อัตลักษณ์ร่วม" ของกลุ่มให้โดดเด่นและชัดเจน เพื่อจะแยก "ความเป็นพวกเรา" และ "ความเป็นพวกเขา" ออกจากกันอย่างเด็ดขาด เช่น แม้แต่สื่อสถานที่เช่นที่นั่งชมถ่ายทอดสดการแข่งขันก็ต้องแยกกันนั่งแบบ พวกใครพวกมัน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้พิธีกรรมจะเป็นช่วงแห่งหัวเลี้ยวหัวต่อที่แยกตัวออกไปจากช่วงเวลา ปกติ แต่ก็เชื่อว่าช่วงเวลาดังกล่าวจะแยกขาดอย่างไม่มีสายใยกับช่วงเวลาปกติ Turner (1969, อ้างใน Rothenbuhler, 1998) ระบุว่า มีรูปแบบความสัมพันธ์อย่างน้อย 4 รูปแบบระหว่างช่วงเวลาปกติและ ช่วงพิธีกรรม คือ การทบทวนโลกที่เป็นจริง (reflection) การวิพากษ์วิจารณ์ (commentary) การ ประเมินค่า (evaluation) และการให้ความหวัง (hope)

(9) พิธีกรรมเป็นรูปแบบกิจกรรมที่มีการใช้สัญลักษณ์อย่างมีประสิทธิภาพอย่างยิ่งยวด

(effective symbols) ในเบื้องต้น ความแตกต่างระหว่างรูปแบบกิจกรรมในชีวิตประจำวันกับใน พิธีกรรมก็คือ ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่ในพิธีกรรม ไม่ว่าจะเป็น สถานที่ เวลา สิ่งของ ผู้คน การแต่งกาย คนตรี การแสดงท่าทางอากัปกริยา ฯลฯ ล้วนแล้วแต่มีความหมายแฝงเร้นอยู่ข้างหลังทั้งสิ้น ดังนั้น ในรูปแบบกิจกรรมแบบพิธีกรรมจึงท่วมท้นไปด้วย "สัญลักษณ์ (symbols) อยู่แล้ว เช่น เส้นด้ายที่ใช้ผูกข้อต่อแขนในพิธีสู่ขวัญนั้น มิใช่เส้นด้ายแบบธรรมดาแต่มีความหมายมากไปกว่านั้น

และนอกจากจะเป็น "สัญลักษณ์" แล้ว เมื่อมีการประกอบพิธีกรรม สัญลักษณ์เหล่านั้นก็ จะเป็นสัญลักษณ์ที่มีประสิทธิภาพอย่างยิ่งยวดอีกด้วย ประสิทธิภาพของสัญลักษณ์นั้นในภาษา ของนักวิชาการรุ่นใหม่เช่น P. Bourdieu เรียกว่า "อำนาจเชิงสัญลักษณ์" (symbolic power) ตัวอย่างเช่น อำนาจในการกำหนดทิศทางของการกระทำ (เมื่อมีการนำเอาจิ๋วพระไปพันรอบต้นไม้ ที่เรียกว่า พิธีบวชป่า ก็ทำให้ผู้คนไม่กล้าเข้าไปตัดต้นไม้ นั้น) เสื้อยืดนักกีฬาที่มีชื่อและหมายเลขของ

นักกีฬาที่เป็นคารากลายเป็นของสะสมที่บรรดาสาวกที่คลังโคลย์หอมทุมเทเงินทองเพื่อให้ได้เป็นเจ้าของ เป็นต้น) ปัจจุบันนี้ แนวคิดเรื่องอำนาจเชิงสัญลักษณ์นี้อาจจะกลายรูปมาเป็นเรื่องของ แบนด์ คีย์ ห้อ โลโก้ ภาพลักษณ์ คารา เซเลบ ฯลฯ

แต่ทว่าในอีกด้านหนึ่ง ก็มีนักวิชาการบางท่านที่ไม่เห็นด้วยในการศึกษาพิธีกรรมในแง่ของสัญลักษณ์ ซึ่งดูเหมือนจะเป็นเรื่องของนามธรรม เรื่องของความคิด/ความรู้สึกที่จับต้องไม่ได้ นักวิชาการบางท่าน เช่น Z. Smith (อ้างใน C. Bell, 1992) เสนอว่าแทนที่จะมองว่าพิธีกรรมเป็นเรื่องของสัญลักษณ์ เราควรจะมองว่า "พิธีกรรมว่าเป็นงานประเภทหนึ่ง" (ritual is work) เนื่องจากการจัดพิธีกรรมนั้นต้องมีการลงแรง ต้องมีการแบ่งงาน ต้องมีการผลิวัตถุ ตั้งโรงศาลพิธี ทำเครื่องเช่น ฯลฯ ฉะนั้นในการศึกษาพิธีกรรมจึงควรศึกษาตั้งแต่ขั้นตอนก่อนจะทำพิธีกรรม (ขั้นการเตรียม) ขึ้นทำพิธีกรรม และขั้นตอนหลังจากทำพิธีกรรมแล้ว (ในกรณีของไทย ชาวบ้านมักจะเรียกพิธีกรรมว่า "งาน" และผู้เขียนได้มีประสบการณ์การทำงานร่วมกับโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุขในช่วงปีพ.ศ.2548-2550 ก็พบว่า ผู้ทำกิจกรรมเกี่ยวกับการพัฒนาสื่อพิธีกรรมก็มีทัศนคติคล้ายกับ Z. Smith เสนอเอาไว้ สนใจโปรดดู สมสุข และคณะ, 2553)

(10) พิธีกรรมมีการใช้สัญลักษณ์ที่เข้มข้น/หนาแน่นอย่างมาก (Condensed Symbols)
ถึงแม้ว่าในชีวิตประจำวัน เราก็อาจจะมีการใช้สัญลักษณ์อยู่บ้าง เช่น การจราจรที่ใช้ไฟเขียวไฟแดง แต่ทว่าในช่วงเวลาของพิธีกรรมนั้น นอกจากทุกสิ่งทุกอย่างจะกลายเป็นสัญลักษณ์และเป็นสัญลักษณ์ที่มีพลังอำนาจแล้ว สัญลักษณ์เหล่านี้ก็ยังมีคามเข้มข้น/หนาแน่นอีกด้วย ที่เรียกว่า condensed symbol

สำหรับแนวคิดเรื่อง "condensed symbol" นี้เป็นแนวคิดที่มาจากการศึกษาวิจัยของ C. Geertz (สนใจโปรดดู อลิน, 2551) ที่ชี้ให้เห็นว่า สัญลักษณ์ที่ใช้ในพิธีกรรมนั้นมีความหมายฝังตัวอยู่เป็นชั้นๆหลายชั้น (layer of meaning) มีความหมายที่อ้างอิงไปถึงสิ่งต่างๆที่หลากหลายในเวลาเดียวกัน ดังนั้น เวลาวิเคราะห์ความหมายจึงต้องลอกออกมาดูทีละชั้น ตัวอย่างเช่น งานวิจัยสัญลักษณ์ในชนเผ่า Ndembu ของ V. Turner (1967 อ้างใน Rothenbuhler, 1998) พบว่า สัญลักษณ์ต้นไม้มะพร้าว (milk tree) นั้น หมายความว่าตั้งแต่ หน้าอกของผู้หญิง ความเป็นแม่ หลักของการถือสายสกุลข้างแม่เป็นสำคัญ การเรียนรู้ ความสามัคคี และความมั่นคงของสังคม Ndembu เป็นต้น

และจากลักษณะความหมายในหลายชั้นของ condensed symbol เหล่านี้ ในการใช้สัญลักษณ์ระหว่างพิธีกรรมจึงต้องมีการสร้างบริบท/ภาวะแวดล้อมเพื่อกระตุ้นให้เกิดความหมายต่างๆขึ้นมาในพิธีกรรม เราจึงมักเห็นการจัดบรรยากาศ/สิ่งเร้าแวดล้อม เช่น กลิ่นธูป กลิ่นเทียน กลิ่นกำยาน ดนตรี เพลง เหล้า ยาสูบ การเดินรำ การรำยรำ การแต่งกายแบบแปลกๆพิสดาร การทำท่าทางแปลกๆ ไปจนกระทั่งถึงการใช้น้ำแข็งแห้งบนเวที การจัดแสงสี เสียง ในพิธีกรรมแบบสมัยใหม่ เป็นต้น

(11) พิธีกรรมจะเน้นการแสดงออกของพฤติกรรมและเป็นพฤติกรรมที่มีสุนทรียะอย่างสูง พฤติกรรม/การกระทำต่างๆรวมทั้งองค์ประกอบต่างๆของพิธีกรรมนั้นจะเน้นการแสดงออก (expressive behavior) เช่น การแสดงความรู้สึกเศร้าโศกหรือยินดี ก็จะทำอย่างออกนอกหน้า ไม่มีการเก็บเอาไว้ เป็นต้น

สำหรับในแง่ของสุนทรียะนั้นอาจจะปรากฏในสไตล์หรือสัญลักษณ์ที่ใช้ เช่น เครื่องดอกไม้ไม้บูชาจะต้องตกแต่งประดับประดาอย่างวิจิตรบรรจง มิติสุนทรียะนี้จะมีมากน้อยเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับประเภทของพิธีกรรมแต่ละชนิด แต่โดยทั่วไปแล้ว ในพิธีกรรมทุกอย่างก็จะมีสุนทรียะมากกว่าช่วงเวลาปกติ ดังเช่นในพิธีกรรมสมัยใหม่เช่นพิธีวันสาบานตนเข้ารับตำแหน่งของประธานาธิบดีสหรัฐ ผู้คนก็จะให้ความสนใจกับชุดแต่งกายของ first lady เป็นพิเศษ หรือในงานพิธีประกาศผลรางวัล Oscar หรือ Grammy Award การแต่งกายของดาราที่ไปร่วมงาน ยานพาหนะที่ไปรับ การตกแต่งสถานที่ (บุปผารวมแดง) องค์ประกอบเหล่านี้จะเน้นการแสดงออกและแสดงสุนทรียะอย่างชัดเจน

(12) พิธีกรรมเป็นพฤติกรรมที่ทำอย่างเป็นธรรมเนียม/ประเพณี (customary behavior) สำหรับคำว่า "พฤติกรรมที่ทำอย่างเป็นธรรมเนียม/ประเพณี" นั้น มีนัยยะตามมาหลายประการ เช่น พฤติกรรมนั้นเป็นการกระทำอย่างซ้ำๆ เมื่อถึงช่วงเวลาที่กำหนด ก็จะมีการประกอบพิธีกรรม ตัวอย่างเช่น พิธีกรรมทำบุญตลอดทั้ง 12 เดือนของชาวอิสลาม

นอกจากนั้น การทำพิธีกรรมอย่างเป็นธรรมเนียมประเพณีนั้นก็ยิ่งกินความหมายมาถึง การที่ทำอย่างเป็นแบบแผนตายตัว มีสไตล์ที่แน่นอน เป็นมาตรฐาน เป็นระเบียบแบบแผน และอาจจะกินความเลยมาถึงคุณลักษณะที่ "ไม่(อาจจะ)เปลี่ยนแปลง"

ผู้เขียนเคยมีประสบการณ์พบเห็นการทำพิธี "กินหมูล้างดิน" ซึ่งเป็นพิธีกรรมของชาวกูไทใน จ.อำนาจเจริญ พิธีกรรมนี้จะจัดทำขึ้นเมื่อมีหญิงสาวในหมู่บ้านละเมิดประเพณีรักนวลสงวนตัวและเกิดตั้งท้องมาก่อนแต่งงาน ชุมชนก็จะทำพิธี "เอาหมูเป็นๆมาฆ่าให้ดูในพิธีกรรม" เมื่อนักวิชาการวัฒนธรรมของกระทรวงวัฒนธรรมเข้าไปทำโครงการพัฒนาพิธีกรรมนี้ก็ได้พยายามต่อรองให้มีการเปลี่ยนประเภทของหมูที่จะเอาไปฆ่า เช่น ใช้หมูกระดากแทนได้หรือไม่ ปรากฏว่าชาวบ้านไม่ยินยอมให้มีการเปลี่ยนแปลง

แต่อย่างไรก็ตาม ระเบียบแบบแผนของธรรมเนียมประเพณีนั้นก็มัลักษณะแบบเหรียญสองด้าน กล่าวคือ ในด้านหนึ่งมีลักษณะที่ตายตัว เข้มงวด ด้านทานการเปลี่ยนแปลง แต่ในอีกด้านหนึ่งก็มีลักษณะที่ยืดหยุ่นเอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงได้ ตัวอย่างเช่น ในพิธีเลี้ยงผีปู่ย่าของคนเหนือจากแต่เดิมที่เคยใช้สัตว์ใหญ่ๆ เช่น วัว หมู เป็นเครื่องเซ่น แต่เมื่อลูกหลานมีความยากลำบากในการหาสัตว์ใหญ่มาเซ่นไหว้เพราะมีราคาแพง ก็ได้มีการปรับเปลี่ยนมาใช้สัตว์เล็กๆ เช่น ไก่ ทดแทน

อย่างไรก็ตาม การปรับเปลี่ยนดังกล่าวนั้นก็ต้องเกิดจากการตกลงเห็นพ้องต้องกันของชุมชนเจ้าของพิธีกรรม

E. Durkheim ให้คำอธิบายเกี่ยวกับคุณลักษณะของพิธีกรรมที่มีการทำกันอย่างเป็นธรรมเนียมประเพณีว่า คุณลักษณะดังกล่าวทำให้รูปแบบกิจกรรมเช่นพิธีกรรมนั้นกลายเป็นเหตุผลในตัวเองที่เราต้องทำ (raison d'etre) (เมื่อถึงเวลา/เมื่อถึงเงื่อนไข) โดยไม่ต้องหาเหตุผลอื่นมาประกอบว่าเพราะเหตุใดจึงต้องทำ และทำไมจึงต้องทำเช่นนั้น ไม่ทำเช่นนั้น ดังเช่นในชีวิตประจำวัน เมื่อเวลาถูกตั้งคำถามว่า ทำไมต้องประกอบพิธีกรรมนั้นพิธีกรรมนี้ ก็อาจจะมีคำตอบหนึ่งแซมแทรกอยู่เป็นระยะๆ ก็คือ "ก็เคยทำกันมาตั้งแต่ครั้งปู่ย่าตายาย บรรพบุรุษเคยทำกันมาก็ต้องทำกันต่อไป" ปรัชญาการที่มี "บางสิ่งบางอย่าง" ที่ผลักดันให้เกิดการกระทำนั้น บางสิ่งบางอย่างนั้นคือ สิ่งที่ E. Durkheim เรียกว่า "พลังทางสังคม" (social force) พลังนี้จะเปรียบเสมือนพลังของกระแสไฟฟ้าที่พัดพาให้มนุษย์เราลอยคอตามกระแสไป ไม่ให้ "ว่ายทวนกระแส" พลังดังกล่าวนี้มีอยู่คู่มาตลอดกับสังคมมนุษย์และแสดงออกในงานพิธีกรรมไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมแบบใหม่หรือแบบเก่า พิธีกรรมทางศาสนาหรือพิธีกรรมแบบทางโลกก็ตาม

(13) พิธีกรรมเป็นการสื่อสารที่ปราศจากสารสนเทศ (communication without information) คุณลักษณะนี้เป็นคุณลักษณะที่เขยิบเข้ามาใกล้แนวคิดเรื่อง "การสื่อสาร" มากยิ่งขึ้น และคุณลักษณะนี้ยิ่งดูเหมือนว่าขัดแย้งกับคุณลักษณะบางอย่างที่ได้กล่าวมาแล้ว คือ พิธีกรรมเป็นเรื่องของการใช้สัญลักษณ์ แต่ความขัดแย้งดังกล่าวนี้สามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้

หากเราอธิบายด้วยแบบจำลอง S-M-C-R ที่ได้กล่าวไปแล้วว่า จำเป็นต้องมีการชุมนุมของธาตุ/องค์ประกอบทั้ง 4 จึงจะทำให้เกิดการสื่อสารขึ้นได้ อย่างไรก็ตาม ตรงตัว Message นั้น ก็ยังมีความหลากหลายบรรจุอยู่ในภาษาไทย คนไทยอาจจะเข้าใจดีกับประโยคที่ว่า "ท่องจำแบบนกแก้ว นกขุนทอง" หรือ "เข้าหูซ้ายทะลุหูขวา" กล่าวคือ เมื่อเห็นนกแก้ว นกขุนทองเปล่งเสียงพูดนั้น ก็จะมีองค์ประกอบของการสื่อสารครบถ้วนทั้ง 4 อย่าง แต่ทว่า "ตัวเนื้อหาสาระ" (Message) ที่ตัวนกแก้ว นกขุนทอง หรือผู้ท่องจำ หรือผู้ที่ฟังแบบ "เข้าหูซ้ายทะลุหูขวา" นั้น หากเทียบกับความหนาแน่นของชั้นบรรยากาศแล้ว ก็ต้องเรียกว่ามีปริมาณอากาศที่ "เบาบางอย่างยิ่ง"

Humphrey & Laidlaw (อ้างใน Kopping 2006) ให้คำอธิบายแนวคิดเรื่อง "พิธีกรรมเป็นการสื่อสารที่ปราศจากสารสนเทศ" ว่า พิธีกรรมนั้นแตกต่างจากการกระทำอย่างอื่น ๆ ของมนุษย์ มิใช่เพราะมนุษย์ (ส่วนมาก) ที่เข้าร่วมพิธีกรรมตั้งใจจะสื่อสารอะไรที่มีความหมาย ในทางตรงกันข้าม แม้ว่าผู้เข้าร่วมพิธีกรรมจะรู้ตัว จะตั้งใจ จะสมัครใจอยู่แล้ว แต่เวลาที่ลงมือทำพิธีกรรมจริงๆ คนเราส่วนใหญ่ก็มักไม่ค่อยรู้ความหมายของสิ่งที่กำลังทำหรือไม่ได้ตั้งใจจะสื่อสารความหมายอะไร เช่น เวลาที่ลงมือจตุรูป 3 ดอก คงมีคนร่วมพิธีกรรมน้อยมากที่กำลังจะส่งความหมายว่า นี้หมายถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์

และหากเราต้องแนวคิดดังกล่าวต่อไป เราก็จะพบว่า ในตัว Message นั้นจะประกอบด้วย 2 เหลี่ยมมุม คือ เนื้อหา (ซึ่งเป็นที่อยู่ของความหมาย) และรูปแบบ (form) ซึ่งเป็นตัวประกอบเนื้อหาเอาไว้ ฉะนั้น หากเราจะพูดสรุปคำอธิบายของ Humphrey & Laidlaw ให้กระชับอีกครั้งหนึ่ง เราก็คงต้องพูดว่า พิธีกรรมเป็นการสื่อสารประเภทที่ "รูปแบบมีความสำคัญเหนือกว่าเนื้อหา"

รูปแบบนั้นมีความสำคัญอย่างไรในพิธีกรรม คำตอบของ Humphrey & Laidlow ก็คือ รูปแบบมีความสำคัญในพิธีกรรมใน 3 แง่มุมคือ ประการแรก การทำพิธีกรรมทุกครั้งก็คือ การผลิตซ้ำรูปแบบการกระทำที่วางเอาไว้ก่อนแล้ว การมีพิธีกรรมจึงทำให้รูปแบบการกระทำดังกล่าวมีความยั่งยืน และในเวลาเดียวกัน การมีรูปแบบที่แน่นอนก็ช่วยให้พิธีกรรมนั้นๆ มีอายุยืนยาว ประการที่สอง การมีรูปแบบทำให้การกระทำต่างๆ ในพิธีกรรมไม่จำเป็นต้องคิดค้นใหม่ ไม่จำเป็นต้องกระทำอย่างมีความตั้งใจเป็นพิเศษ เพียงแต่ขอให้มีการ "กระทำที่เป็นไปตามสคริปต์ที่วางเอาไว้" (ลองคิดถึงตัวอย่างการทำพิธีเปิดของท่านประธานในงานประชุมอะไรสักอย่างหนึ่ง จะพบลักษณะดังที่กล่าวมานี้) และประการที่สาม ในขณะที่ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมส่วนใหญ่จะไม่รู้เนื้อหา/ความหมายของพิธีกรรมนั้นๆ แล้วการลงมือทำกิจกรรมต่างๆ นั้นถูกคาดหวังอะไรเล่า คำตอบของ Humphrey & Laidlow ก็คือ ความคาดหวังในการทำพิธีกรรมก็คือ การทำให้รูปแบบที่กำลังทำอยู่ในปัจจุบันมีความเหมือนหรือคล้ายคลึงกับรูปแบบต้นฉบับให้มากที่สุด และหากทำได้ ก็ถือว่าได้ประกอบพิธีกรรมอย่างสำเร็จสมบูรณ์แล้ว

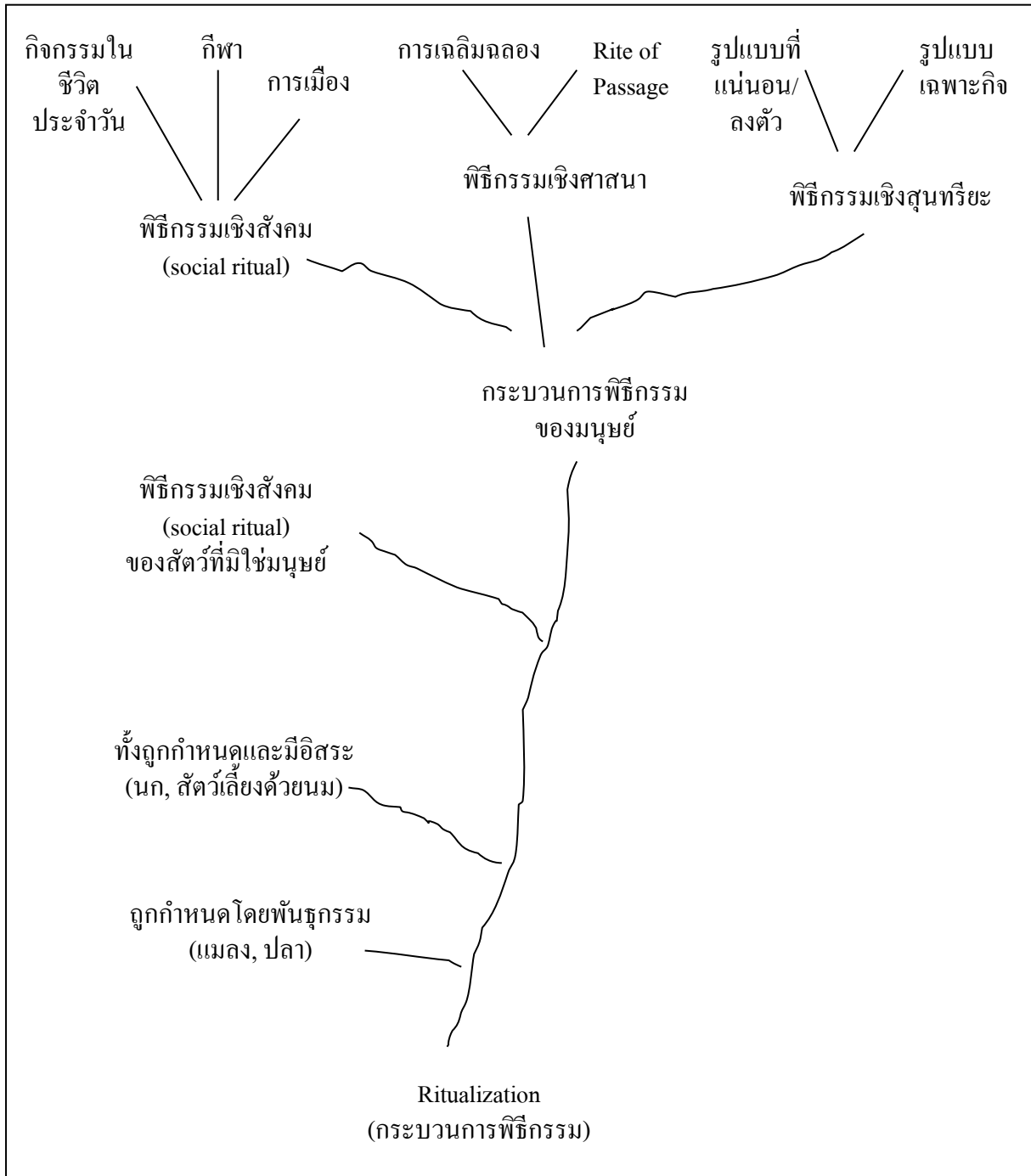
ทัศนะที่มองเห็นความสำคัญของ "รูปแบบ" เหนือกว่าหรืออย่างน้อยก็ไม่ด้อยไปกว่า "เนื้อหา/ความหมาย" ของพิธีกรรมดังที่กล่าวมานั้น มีความคล้ายคลึงกับทัศนะของพระธรรมปิฎก (2537) แม้ว่าจะมาจากเหตุผลคำอธิบายที่แตกต่างกัน พระธรรมปิฎกอธิบายว่า เวลาที่คนไทยรู้สึกว้าวุ่นศาสนาเสื่อมไปแล้ว เหลือแต่พิธีกรรม แต่ท่านได้พลิกมุมมองใหม่ว่า หากยังเหลือพิธีกรรมอยู่ ก็แปลว่า ศาสนายังไม่หมดสิ้นไปเสียทีเดียว และหากพุทธศาสนาเหลือแต่รูปแบบพิธีกรรม แต่ปราศจากเนื้อหาสาระความหมาย ก็อาจจะเปรียบเสมือนร่างที่หลับอยู่ ร่างกายคนหลับนั้น แม้จะทำอะไรไม่ได้ แต่ก็ยังไม่ตาย และชีวิตเรายังต้องอาศัยร่างกายอยู่ หากมีร่างกายก็จะทำให้ชีวิตหวนกลับคืนมาได้ หรืออาจจะกล่าวว่า ต้องมีรูปแบบที่หลงเหลือเอาไว้เท่านั้น จึงจะฟื้นฟูเนื้อหาเอาไว้ได้ รูปแบบจึงมีความสำคัญพอๆ กับเนื้อหาเนื่องจากเป็นตัวประกอบเนื้อหาสาระเอาไว้

3. ขอบเขตและประเภทของพิธีกรรม

(3.1) ต้นไม้แห่งพิธีกรรม

เนื่องจากในข้อเขียนชิ้นนี้จะใช้ความหมายและขอบเขตของพิธีกรรมในความหมายที่กว้างขวางอย่างมาก ดังนั้น ผู้เขียนจะเริ่มต้นขอบเขตของพิธีกรรมที่ขยายกว้างไปถึงพิธีกรรมของสิ่งมีชีวิตทุกชนิดที่ได้ค่อยๆ วิวัฒนาการมา R.Schechner (2006) ได้ประมวลขอบเขตที่กว้างขวาง

ของพิธีกรรมเอาไว้ในแผนผังที่เรียกว่า "ต้นไม้แห่งพิธีกรรม" (Ritual tree) ดังแสดงในภาพ

ภาพที่ 2: ต้นไม้แห่งพิธีกรรม

จากภาพจะแสดงให้เห็นว่า รูปแบบกิจกรรมที่เรียกว่า "พิธีกรรม" ในความหมายที่กว้างขวางนั้น มิใช่เป็นกิจกรรมเฉพาะของมนุษย์เท่านั้น เพราะผลจากการศึกษาวิวัฒนาการของ

สิ่งมีชีวิต ก็ได้พบรูปแบบกิจกรรมแบบ "พิธีกรรม" ตั้งแต่ในสัตว์ประเภทที่เริ่มมีกระดูกสันหลัง เช่น แมลง หรือปลา หากทว่ารูปแบบแบบการกระทำแบบพิธีกรรมนั้น จะถูกกำหนดมาจาก ปัจจัยด้านชีวภาพ/พันธุกรรม ดังนั้น รูปแบบกิจกรรมจึงผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่อง จากรุ่นต่อรุ่น แต่ทว่า ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเลย ในขั้นต่อมา ปัจจัยที่เริ่มเป็นตัวกำหนดก็เริ่มจะเพิ่มมีตีความเป็นอิสระมากยิ่งขึ้นในสัตว์ที่มีวิวัฒนาการสูงขึ้นมาเรื่อยๆ จนกระทั่งเมื่อรูปแบบพิธีกรรมนั้นจะเริ่มมีมิติทาง สังคม (social) ในสัตว์ที่อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม และมาถึงวิวัฒนาการขั้นสุดท้ายของมนุษย์ที่การทำ กิจกรรมที่เป็นพิธีกรรมนั้นจะเกิดมาจากปัจจัยทางสังคมมากกว่าปัจจัยด้านพันธุกรรม/ชีวภาพ

และจากแผนผังดังกล่าว จะเห็นได้ว่า รูปแบบและประเภทของพิธีกรรมของมนุษย์นั้น พัฒนาแตกตัวออกไปอย่างหลากหลายมาก อย่างน้อยสามารถจัดกลุ่มได้เป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ คือ

(ก) **พิธีกรรมเชิงศาสนา (religious ritual)** ซึ่งเป็นต้นแบบของพิธีกรรมของมนุษย์ ตัวอย่างพิธีกรรมเชิงศาสนาที่เช่น ประเพณีการเฉลิมฉลองเทพเจ้าที่ปกปักรักษาการทำมาหากิน พิษผลการเกษตร แม่น้ำลำคลอง ภูเขา ป่าไม้ ฯลฯ หรือพิธีกรรมแห่งภาวะผ่าน (rite of passage) ได้แก่พิธีกรรมในช่วงชีวิตช่วงต่างๆของมนุษย์

(ข) **พิธีกรรมเชิงสังคม (social ritual)** เป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการรวมกลุ่มของ มนุษย์เพื่อตอบสนองความต้องการด้านต่างๆ เช่น พิธีกรรมที่เกี่ยวกับกีฬา การเมือง เศรษฐกิจ ความ บันเทิง ฯลฯ

(ค) **พิธีกรรมเชิงสุนทรียะ (Aesthetic ritual)** เป็นพิธีกรรมที่เน้นอารมณ์ความรู้สึกหรือ สุนทรียะความงดงามต่างๆ เช่น การจัดแห่ริ้วขบวน การประกวดงานฝีมือต่างๆ

(3.2) **ขอบเขตของพิธีกรรม** ในการพิจารณาขอบเขตของพิธีกรรม เราอาจจะแยกข้อของการพิจารณาออกได้เป็น 2 ข้อ 2 มิติ ดังนี้

(3.2.1) พิธีกรรมแบบเต็มรูปแบบ v.s. พิธีกรรมแบบบางๆ

(3.2.2) ritual v.s. ritualization

(3.2.1) **พิธีกรรมแบบเต็มรูปแบบ v.s. พิธีกรรมแบบบางๆ** สำหรับพิธีกรรมแบบเต็มรูปแบบก็คือพิธีกรรมที่มีคุณลักษณะครบถ้วนตามที่ได้อธิบายมาแล้ว กล่าวคือเป็นรูปแบบกิจกรรมพิเศษที่มีการแยกตัวออกไปทำในช่วงเวลาพิเศษ มีเป้าหมายพิเศษเฉพาะตัว ฯลฯ

แต่นอกจากพิธีกรรมที่เต็มรูปแบบและเห็นได้อย่างชัดเจนดังกล่าวแล้ว นักวิชาการที่ศึกษาพิธีกรรมโดยเฉพาะพิธีกรรมในสังคมสมัยใหม่ยังให้ความสนใจกับ "พิธีกรรมที่มีรูปแบบบางๆ" ที่ผนวกอยู่ในชีวิตประจำวันโดยทั่วไป มิได้แยกตัวออกมาเป็นการเฉพาะ หากทว่า "การกระทำดังกล่าว" นั้น ก็มี "คุณลักษณะบางอย่างของพิธีกรรม" ตัวอย่างเช่น งานศึกษาของ R.Ling (2008) เรื่องวิธีการใช้โทรศัพท์มือถือซึ่งมีขั้นตอนต่างๆที่ต้องดำเนินไปอย่างมีระเบียบพิธี

หรือพิธีกรรมที่เกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ของผู้คน เช่น สำหรับคนไทย เมื่อมีคนยิ้มมาให้ เราก็ต้องยิ้มตอบ พิธีกรรมของบางครอบครัวที่ต้องกินอาหารเย็นพร้อมหน้าพร้อมตากัน เป็นต้น Rothenbuhler (1998) ตั้งข้อสังเกตว่า แม้แต่พิธีกรรมแบบบางๆ ที่มีอยู่ในชีวิตประจำวันเช่นนี้ก็มักจะมืบทบาทสำคัญในการธำรงรักษา "ระเบียบของสังคม" (social order) ได้ไม่น้อยไปกว่าพิธีกรรมแบบเต็มรูปแบบเลย

(3.2.2) ritual v.s. ritualization เราอาจจะใช้ทัศนะที่มองสรรพสิ่งต่างๆ หรือแม้แต่ "ความคิด" ใน 2 แง่มุม แง่มุมแรกคือ การมองในแง่ผลผลิต (product) เช่น มองวัตถุสิ่งของ มองตัวความคิด หรือมองตัวพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีแต่งงาน พิธีกรรมการเลือกตั้ง พิธีรับน้องใหม่ ฯลฯ แง่มุมที่สองคือ การมองในแง่กระบวนการ (production) เช่น มองกระบวนการผลิตวัตถุ มองกระบวนการวิจิตร หรือมองกระบวนการเชิงพิธีกรรม (ritualization) ยกตัวอย่างเช่นพิธีกรรมใหม่ๆที่กำลังเกิดขึ้นที่จะมองเห็นกระบวนการก่อตัวได้ง่ายขึ้น ปัจจุบันนี้ เกิดมีรายการประเภท "คนฟ้าหาวดาว" ในโทรทัศน์ และเราจะพบว่าในรายการเหล่านี้จะมีการดำเนินการอย่างเป็นทางการเป็นพิธีกรรม เช่น จะมีพิธีกรเป็นเจ้าพิธี มีผู้ที่เข้าแข่งขันซึ่งกำลังจะผ่าน "พิธีกรรมแห่งภาวะผ่าน" (rite of passage) (จาก "คนธรรมดา" ไปเป็น "ดาว") มีสาวกเข้าร่วมพิธีซึ่งได้แก่ผู้ชมที่เข้าไปดูการแข่งขัน ซึ่งจะแสดงการกระทำที่เป็นแบบพิธีกรรม (ritualized action) อย่างมาก เช่น ต้องชูป้ายไฟ ต้องโยกซ้ายขวาไปมา ต้องเปล่งเสียงเชียร์ หรือผู้ชมที่อยู่ทางบ้านก็ต้องกดโทรศัพท์เข้าไปช่วยโหวตเสียง เป็นต้น

การมองพิธีกรรมในแง่กระบวนการนี้จะมิงงานศึกษาอย่างมากโดยเฉพาะบรรดา กิจกรรมที่มีสื่อมวลชนเข้าไปเกี่ยวข้อง เช่น พิธีกรรมการไปคูหนั่ง การดูคอนเสิร์ต การเล่นอินเทอร์เน็ต การไปนั่งร้านกาแฟ Starbucks ฯลฯ บรรดากิจกรรมเหล่านี้ถึงแม้จะเป็นการกระทำแบบคนเดียว (private/individual) แต่ทว่าก็มี "มิติเชิงสังคม" (social) ซึ่งเป็นคุณลักษณะสำคัญของพิธีกรรมอย่างแน่นอน เพราะกฎเกณฑ์/ระเบียบต่างๆ ที่แสดงออกในการกระทำเหล่านี้ถูก "เขียนบท" (Scripted) เอาไว้แล้วเหมือนขั้นตอนต่างๆ ในการประกอบพิธีกรรม

มีตัวอย่างที่แสดงให้เห็นการศึกษาพิธีกรรมในแง่กระบวนการ เช่น งานของศรีนครินทร์ เจริญจร (2546) ศึกษากระบวนการเข้าไปนั่งกินกาแฟในร้านกาแฟสตาร์บัคส์ และพบว่ากระบวนการดังกล่าวนั้นอาจเทียบได้กับพิธีกรรมแบบหนึ่ง โดยมีร้านกาแฟเป็นประจูดลานประกอบพิธีกรรม กิจกรรมที่ทำในร้านกาแฟนั้นมีลักษณะเป็นระบบระเบียบแบบกิจกรรมในพิธีกรรม เช่น ผู้ที่เข้ามาที่ร้านจะต้องเรียนรู้เครื่องคั้มของร้านที่มีชื่อหลากหลาย ต้องรู้จักวิธีการสั่งและการรับเครื่องคั้ม รวมทั้งเครื่องคั้มต่างๆ ที่มีให้เลือก และเนื่องจากพื้นที่ในร้านกาแฟเป็นพื้นที่สาธารณะ และแม้ว่าจะไม่ค่อยมีใครสนใจใครเพราะทุกคนก็จะสถาปนา "พื้นที่ส่วนตัว" ขึ้นมา (โต๊ะที่เรานั่ง) แต่ทุกคนก็ต้องรักษากฎระเบียบการสื่อสารภายในร้าน เช่น ไม่ส่งเสียงไววาย เป็นต้น

(3.3) การแบ่งประเภทของพิธีกรรม

มีวิธีการแบ่งประเภทของพิธีกรรมอยู่หลายๆแบบ โดยใช้เกณฑ์แต่ละเกณฑ์เป็นตัวจัดแบ่ง เช่น ในสาขาวิชามนุษยวิทยา มักจะแบ่งประเภทของพิธีกรรมออกเป็น life-cycle ritual (พิธีกรรมในแต่ละช่วงของชีวิต) พิธีกรรมของช่วงวิกฤต (เช่น การเจ็บไข้ได้ป่วย) พิธีกรรมการลงโทษผู้ฝ่าฝืนกฎระเบียบของสังคม ฯลฯ หรือนักวิชาการบางท่านอาจจะแบ่งโดยดูจากพัฒนาการของการศึกษาพิธีกรรมที่เริ่มต้นจากพิธีกรรมทางศาสนา แล้วขยายไปสู่พิธีกรรมในมิติอื่นๆ ดังนั้นจึงแบ่งพิธีกรรมออกเป็น 3 ประเภท คือ religious quasi-religious และ civil ritual เป็นต้น

ในที่นี้ ผู้เขียนจะใช้แนวทางของ R. Bocoock (1974) ที่จัดแบ่งพิธีกรรมในสังคมสมัยใหม่ ออกเป็น 4 ประเภท และจะเสริมรายละเอียดของแต่ละหมวดพิธีกรรมด้วยแนวคิดของนักวิชาการท่านอื่นๆ พิธีกรรมในสังคมสมัยใหม่ตามทัศนะของ Bocoock มี 4 ประเภทดังนี้

(1) **พิธีกรรมทางศาสนา (Religious ritual)** เนื่องจากพิธีกรรมทางศาสนาเป็นต้นแบบของพิธีกรรมอื่นๆ และมีมาอย่างยาวนานควบคู่กับประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ ดังนั้น ในหมวดหมู่นี้จึงประกอบด้วยพิธีกรรมย่อยๆ อีกมากมาย เช่น

- Ritual of manipulation เป็นพิธีกรรมที่ต้องการ "สื่อสาร" กับอำนาจเหนือธรรมชาติเพื่อจะจัดการกับธรรมชาติ ตัวอย่างเช่น พิธีกรรมการเอาตะไคร้มาปักลงดินเพื่อห้ามฝนตก หรือพิธีกรรมที่กระทำเพื่อเพิ่มโชคลาภ (rite of intensification) เช่น การบูชาเทพเจ้าของชาวประมงก่อนออกหาปลาเพื่อให้หาปลาได้มากๆ

- Therapy and anti-therapy ritual เป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการป้องกัน การรักษาเยียวยา หรือการเสริมความเข้มแข็งให้แก่สุขภาพอนามัย

- Salvation rituals เป็นพิธีกรรมที่เปลี่ยนบุคลิกภาพของผู้เข้าร่วม เช่น การเข้าทรง พิธีลุยไฟในช่วงเทศกาลกินเจ เป็นต้น

- Revitalization ritual เป็นพิธีกรรมที่ช่วยให้คนเกิดความอดทนต่อความตึงเครียดด้านต่างๆ เช่น พิธีบูชาเสด็จพ่อ ร.5

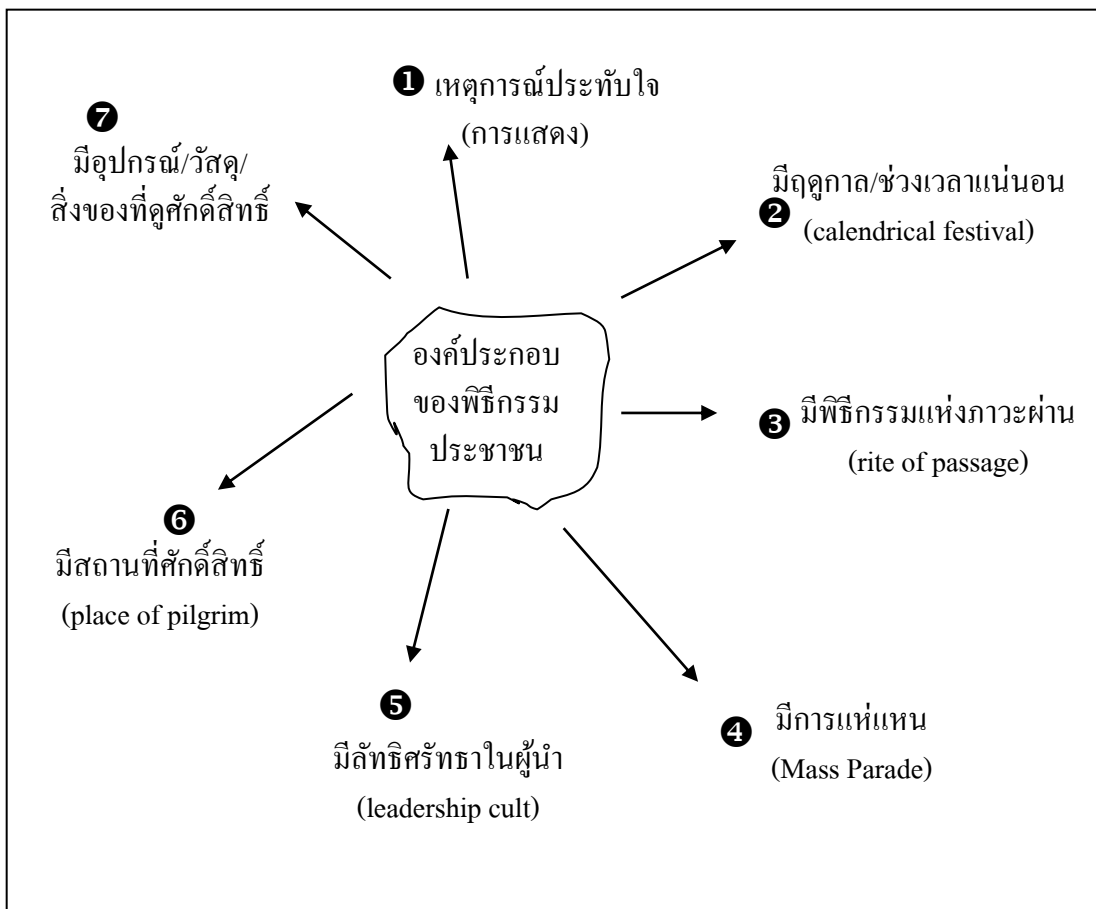
- Worship ritual เป็นพิธีกรรมที่แสดงออกซึ่งความเคารพรัก การบูชา การสำนึกถึงบุญคุณของเทพเจ้าหรือจิตวิญญาณต่างๆ เช่น พิธีไหว้ผีปู่ย่า พิธีไหว้ครูหมอตายาย ฯลฯ

- Ritual of social control เป็นพิธีกรรมที่มีเป้าหมายสุดท้ายคือ การรักษากฎระเบียบของสังคม เช่น การแบ่งแยกเพศอย่างชัดเจน การแบ่งแยกรุ่น-วัย ฯลฯ ตัวอย่างเช่น rite of passage เป็นต้น

(2) **พิธีกรรมประชาชน (Civic ritual)** เป็นพิธีกรรมประเภทอื่นๆที่ไม่เกี่ยวข้องกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ อำนาจเหนือธรรมชาติหรือจิตวิญญาณ กล่าวคือ เป็นพิธีกรรมที่ตัดมิติ "ความ

ศักดิ์สิทธิ์แบบศาสนา" (Sacralized) ออกไป และกลายมาเป็นเรื่องทางโลก/โลกย์ (Secularization) มากขึ้น ตัวอย่างเช่น พิธีกรรมต่างๆทางการเมือง เช่น การเลือกตั้ง การฉลองวันชาติ พิธีสาบานตัวเข้ารับตำแหน่ง หรือพิธีกรรมที่เกี่ยวกับสันตนาการต่างๆ เช่น พิธีเปิดกีฬาโอลิมปิก พิธีการจัดคอนเสิร์ต ฯลฯ

แต่ถึงแม้พิธีกรรมประชาชนจะลดทอนหรือตัด "มิติความศักดิ์สิทธิ์แบบศาสนา" ลงไป แต่ทว่า Aldridge (2007) ก็มีความเห็นว่า พิธีกรรมแบบประชาชนก็ยังคงต้องการ "องค์ประกอบเดิมๆแบบพิธีกรรมทางศาสนา" หากทว่าจะมาใน "รูปแบบใหม่" Aldridge ยืนยันว่า พิธีกรรมประชาชนก็ต้องมี "เทพ/เจ้า" มีผู้ทำบทบาทแบบพระสงฆ์ (priestly role) คือรักษาระบบ และผู้ที่เล่นบทบาทประกาศก (prophet role) คือทำนายทายทักเพื่อทำนายระบบ ตัวอย่างเช่น ในช่วงที่มีการประกอบพิธีวันชาติ บรรดาสถาบันต่างๆ เช่น รัฐและผู้นำ จะถูกทำให้ศักดิ์สิทธิ์ (Sacralized) เพื่อสร้างความชอบธรรม หรือในเวลาที่มีการแสดงคอนเสิร์ต การเปิดตัวนักร้องก็จะถูกสร้างให้คู่คล้ายกับเทพเจ้าลงมาจากสวรรค์ Aldridge สาธิตให้เห็นว่า คุณลักษณะต่างๆของพิธีกรรมประชาชนนั้นยังคงเป็นแบบเดียวกับพิธีกรรมทางศาสนา ดังแสดงในภาพ

ภาพที่ 3: องค์ประกอบของพิธีกรรมประชาชน

(3) **พิธีกรรมแห่งช่วงชีวิต (Life-cycle ritual)** สำหรับสังคมในอดีต พิธีกรรมที่จัดขึ้นสำหรับในช่วงรอยต่อของชีวิตแต่ละช่วงอาจมีความชัดเจนมาก เช่น พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการเกิดการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ (เช่น พิธีโกนจุก) การบวช การแต่งงาน ฯลฯ อย่างไรก็ตาม Bocock (1974) ยืนยันว่า ไม่ว่าสังคมจะเปลี่ยนแปลงมาเป็นสังคมสมัยใหม่ที่ทันสมัยเพียงใด ก็ยังคงมีพิธีกรรมแห่งช่วงชีวิตดำรงอยู่ในสังคมสมัยใหม่นั้น แต่ทว่าประเภทของพิธีกรรมแบบเดิมอาจจะเลือนหายหรือเปลี่ยนแปลงไป เช่น พิธีโกนจุกได้สูญหายไปแล้วจากสังคมไทย ส่วนประเพณีการบวชก็ลดทอนความสำคัญลง แต่ทว่าสังคมสมัยใหม่ก็ได้สร้างพิธีกรรมแห่งช่วงชีวิตขึ้นมาใหม่ เช่น พิธีกรรมการฉลองวันเกิด พิธีต้อนรับน้องใหม่ของสถาบันการศึกษา พิธีฉลองการรับปริญญา พิธีฉลองการสละความเป็นโสด ฯลฯ

(4) **พิธีกรรมเชิงสุนทรียะ (Aesthetic ritual)** เป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการแสดง (performing arts) เช่น การเล่นดนตรี การเต้นรำ ฯลฯ ในกรณีของสื่อพื้นบ้าน การแสดงของไทยเกือบทุกประเภท จะต้องมียุติกรรมประกอบที่เป็นพิธีกรรมเป็นส่วนหนึ่งเสมอ เนื่องจากเป้าหมายดั้งเดิมของการแสดงของไทยนั้นคือการบูชาเคารพสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทพเจ้า ดังนั้นจึงต้องมีพิธีกรรม เช่น พิธีไหว้ครู พิธีกรรมเกี่ยวกับเครื่องดนตรี ฯลฯ

ปัจจุบันพิธีกรรมเชิงสุนทรียะนี้ อาจจะขยายมาถึงการรวมกลุ่มของผู้ที่มีความชื่นชอบในดนตรี กีฬา งานประดิษฐ์/งานฝีมือ (เช่น กลุ่มเล่นตุ๊กตาบลาซซ์) กลุ่มเลียนแบบการเต้นของศิลปินนักร้อง (Cover Dance) กลุ่มแต่งกายเลียนแบบศิลปิน/ตัวการ์ตูน/นักร้อง (Cos play) เป็นต้น ซึ่งในแต่ละกลุ่มที่กล่าวมานี้ ก็จะมีการสร้างสรรค์ลักษณะสุนทรียะเฉพาะกลุ่มขึ้น ไม่ว่าจะเป็นสุนทรียะที่เกี่ยวกับการใช้สื่อวัตถุ สื่อภาษา สื่อท่าทาง ฯลฯ

ตัวอย่างเช่น งานศึกษาชีวิตวัฒนธรรมของกลุ่มแฟนเพลง "เฮพวีเมทัล" ของชลววรรณ วงษ์อินทร์ (2548) ที่ศึกษา "พิธีกรรมแบบสมัยใหม่เชิงสุนทรียะ" ของกลุ่มแฟนเพลงเฮพวีเมทัล ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีการรวมตัวอย่างเหนียวแน่นมายาวนานนับเป็นสิบๆปี พิธีกรรมของพวกเขาก็คือการจัดคอนเสิร์ตเฉพาะกลุ่มเพลงเฮพวีเมทัล

สำหรับลักษณะเชิงสุนทรียะของกลุ่มเพลงเฮพวีเมทัล เนื่องจากภาพลักษณ์ของเพลงเฮพวีเมทัลมีลักษณะก้าวร้าว ตั้งแต่แนวดนตรีที่ออกไปทางก้าวร้าวรุนแรง ภาพในมิวสิกวิดีโอ โลโก้ ปกเทป ต่อมาก็คือตัวเสียดสี/ผู้ประกาศความเชื่ออันได้แก่นักร้องที่มีการแต่งตัวแบบใส่ แจ็กเก็ตสีดำ กางเกงหนังหรือยีนส์ ผมหาว หนวดเครารุงรัง หรือมีฉนั้นก็แต่งหน้าออกแนว "ปีศาจ" ที่สื่อความหมายถึงความแข็งแกร่ง โหดร้าย น่ากลัว ในขณะที่สุนทรียะในเนื้อหาเพลงจะแสดงอาการกบฏหัวร้น ไม่ยึดติดกับกฎเกณฑ์ วิพากษ์วิจารณ์สังคมในประเด็นต่างๆ เช่น เพศ การเมือง ยาเสพติด ศาสนา ความรักรุนแรง ฯลฯ

ด้วยลักษณะสุนทรียะดังกล่าว ในพิธีกรรมการเล่นและร่วมชมคอนเสิร์ตของบรรดาสมาชิกเพลงเฮฟวีเมทัล จึงมีแนวทางสุนทรียะไปในทิศทางเดียวกัน กล่าวคือสมาชิกจะมีการแต่งตัวแต่งหน้าแบบเดียวกับศิลปิน และยังมีการสร้างสรรค์ "สุนทรียะในแง่การแสดงออกเฉพาะกลุ่ม" เช่น ในระหว่างการชมคอนเสิร์ตจะมีการเชียร์ การแท็ค และการสะบัดหัว (การเชียร์คือการโยนตัวแฟนเพลงที่กระโดดลงมาจากเวทีต่อกันไป/การแท็คคือการเอาตัวหรือไหล่ชน/กระแทกกัน) ซึ่งเป็น "ลักษณะเฉพาะ" ของแฟนเพลงเฮฟวีเมทัล เป็นต้น

(3.4) การรวมกลุ่มของสื่อมวลชนก็เป็นพิธีกรรมประเภทหนึ่ง

เราอาจจะถือได้ว่า การรวมกลุ่มคนที่เกิดจากการมีสื่อมวลชนประเภทต่างๆ เช่น หนังสือพิมพ์ นิตยสาร แฟนคลับของนักร้อง สาวกของทีมฟุตบอล ผู้ชมรายการโทรทัศน์ กลุ่มสมาชิกหน้า website ต่างๆ กลุ่มวัฒนธรรมย่อย (เช่นกลุ่มแต่งกาย Cos Play) ก็เป็น "กลุ่มทางพิธีกรรมแบบสมัยใหม่" ได้ประเภทหนึ่ง เนื่องจากกลุ่มบุคคลเหล่านี้มีคุณลักษณะบางประการที่มีข้อเหมือนกับการรวมกลุ่มพิธีกรรมแบบโบราณ เช่น เป็นการรวมกลุ่มของคนที่มีระบบความเชื่อ มีรสนิยม มีความสนใจรวมศูนย์อยู่ที่สิ่งเดียวกัน มีการมารวมตัวกันในพื้นที่และเวลาที่ตกลงกัน มีการทำกิจกรรมที่มีรูปแบบแน่นอน (เช่น กลุ่มแฟนคลับฟุตบอลก็จะมีการซ้อมเพลงเชียร์เวลาที่นักฟุตบอลแต่ละคนเดินสู่สนาม) และท้ายที่สุดก็คือ เป้าหมายของการ "ทำพิธีกรรม" เพื่อการรวมกลุ่มนั้นก็เพื่อเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นสามัคคีสมานฉันท์ในมวลหมู่สมาชิกให้เหนียวแน่นขึ้น

เราอาจจะลองเปรียบเทียบแบบง่ายๆระหว่างองค์ประกอบของพิธีกรรมแบบใหม่กับพิธีกรรมที่เกิดจากสื่อมวลชนพอให้เห็นคุณสมบัติร่วมระหว่างกิจกรรม 2 ประเภทได้ดังนี้

พิธีกรรมจากสื่อมวลชน	พิธีกรรมแบบเดิม
● การออกไปดูหนังที่โรงหนัง	-----> โรงทำพิธี
● คลื่นวิทยุ/ช่องโทรทัศน์	-----> เวลาทำพิธี
● บัตรเข้าชม/ค่าสมาชิก	-----> เครื่องเช่น ไห/หมากพลู
● การเขียน SMS/การสมัครเป็นสมาชิก	----> รูปเทียนดอกไม้
● พิธีกรรายการ/ดีเจ	-----> เทพเจ้า/ผู้ประกอบพิธีกรรม
● การร้องเพลงตาม	-----> การสวด
● การ "อิน" กับเนื้อหาละคร	-----> การเดินทางเข้าไปในโลกศักดิ์สิทธิ์
● เกิดความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน	-----> เกิดความรู้สึกร่วมกัน

ดังนั้น เราจึงอาจสรุปได้อย่างคร่าวๆว่า แม้ว่าพิธีกรรมของสื่อมวลชนสมัยใหม่จะมีรูปแบบที่แปลกหูแปลกตาไปจากพิธีกรรมแบบดั้งเดิม เช่น พิธีกรรมศาสนา แต่ทว่าในแง่เนื้อหาของกิจกรรม ไม่ว่าจะเป็นเนื้อหาที่เกี่ยวข้อง ความหวัง ความกลัว ความสนุกสนาน การให้กำลังใจ ความรู้สึกฮึกเหิม ฯลฯ นั้น ยังคงเหมือนเดิม

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากพิธีกรรมเป็นรูปแบบการสื่อสารที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่อดีตอันยาวไกล โฟ้น และเมื่อสังคมมนุษย์ได้พัฒนาคลี่คลายมาจากสังคมเล็กๆมาเป็นสังคมขนาดใหญ่ จากสังคมชนบทมาเป็นสังคมเมือง จากสังคมศักดินาเป็นสังคมทุนนิยม ฯลฯ ตัวรูปแบบและเนื้อหาของพิธีกรรมเองก็ได้ปรับเปลี่ยนไปอย่างมาก ในที่นี้ ผู้เขียนจะขอสร้าง "ตัวแบบ" (ideal type) ระหว่างพิธีกรรม 2 แบบที่อาจจะปรากฏอยู่ในสังคมสมัยใหม่ที่ขอเรียกในที่นี้ว่า "พิธีกรรมตามแบบประเพณี" และ "พิธีกรรมสมัยใหม่" ซึ่งบรรดาพิธีกรรมทุกชนิดที่เราพบเห็นอยู่ในโลกปัจจุบัน อาจจะมีส่วนผสมของตัวแบบทั้งสองมากน้อยต่างกัน ดังนี้

เกณฑ์	พิธีกรรมตามแบบประเพณี	พิธีกรรมสมัยใหม่
1. บทบาทหน้าที่/ประโยชน์	เพื่อส่วนรวม/ชุมชน เป็นความรู้สึกร่วมในการ กระทำแบบรวมหมู่ (collectivity)	เพื่อส่วนตัว (individual) ทั้งผู้ส่ง/ผู้รับ
2. สื่อที่ใช้ประกอบ	สื่อพื้นบ้าน (ตัวประกอบพิธีกรรม)	สื่อมวลชน
3. ขนาด	มักมีขนาดเล็ก/คนในชุมชน (เครือญาติ)	มักมีขนาดใหญ่/คนไม่รู้จักกัน
4. ลักษณะ	เฉพาะที่ (Subculture)	ลักษณะกว้างขวาง (pop culture)
5. จุดเน้น	ความศักดิ์สิทธิ์/พิธีเรียบง่าย เน้นการเข้าถึงจิตใจ	เป็นโลกีย์ (profane) อลังการ ตื่นตาตื่นใจ
6. คุณภาพ	ความลึกซึ้งทางจิตวิญญาณ/ การสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์	ความตื้นตื้นทางอารมณ์

เกณฑ์	พิธีกรรมตามแบบประเพณี	พิธีกรรมสมัยใหม่
7. วงจร	เป็นไปตามการทำมาหากิน/ วิถีชีวิต/ประเพณีพื้นบ้าน	การจับจ่ายใช้สอย/การลงทุน- กำไร การพนันขันต่อ
8. วิธีเข้าสู่พิธีกรรม	ใช้ความศรัทธา	ใช้กำลังเงิน (ซื้อตั๋ว) / สมัคร สมาชิก/บัตรเชิญ
9. การตอบสนอง	ความไม่มั่นคงในชะตาชีวิต/ พบปะญาติพี่น้อง	ความเหงา/ความรู้ญาติขาดมิตร
10. การเหนี่ยวรั้ง	ศรัทธา (ลุ่มหลงทางธรรม)	ศรัทธา (ลุ่มหลงทางโลกีย์) crazy/maniac
11. ขั้นตอน	อาจจะเริ่มที่ความศักดิ์สิทธิ์ แล้ว จบที่ความบันเทิง หรือสลับกัน	เริ่มที่ความบันเทิง จบที่ความ บันเทิง
12. การสื่อสาร	เน้นปัญญา/จิตวิญญาณ เข้าทางศรัทธา/ค้นหาความหมาย	เข้าช่องทางอารมณ์ เน้นความ สะใจ เร้าใจ สะเทือนใจ
13. ปลายทาง	เน้นการชำระล้างจิตใจ (catharsizes)	เน้นความสะใจ มั่นในอารมณ์

ภาพที่ 4: การเปรียบเทียบคุณลักษณะพิธีกรรมแบบประเพณีและแบบใหม่

มีตัวอย่างงานศึกษาวิจัยพิธีกรรมแบบสมัยใหม่ที่ใช้มุมมองแบบการสื่อสารที่น่าสนใจ คือ งานของสายสม วงศาสุลักษณ์ (2536) เรื่อง "บทบาทของงานพิธีในฐานะที่เป็นสื่อ" โดยวัตถุประสงค์ที่ผู้วิจัยหยิบมาศึกษาคือพิธีกรรมสมัยใหม่ที่ผู้วิจัยเรียกว่า "งานพิธี" (party) ข้อสังเกตที่น่าสนใจก็คือ ในชีวิตของผู้คนในโลกสมัยใหม่ สำหรับผู้คนกลุ่มทันสมัยนั้นอาจจะไม่มีโอกาสได้เข้าร่วมกับ "พิธีกรรมแบบดั้งเดิม" เช่น พิธีกรรมทางศาสนา (เช่น การเวียนเทียนวันวิสาขบูชา ร่วมงานบุญสิบสองเดือน งานบวช ฯลฯ) แต่ทว่าชีวิตของคนสมัยใหม่นั้นก็ได้หลุดหายไปจาก "งานพิธี(กรรม)" เลย หากทว่าเป็นพิธีกรรมแบบสมัยใหม่ที่สังคมยุคใหม่ (modern society) ได้ผลิตสร้างขึ้น

ผู้วิจัยได้แยกประเภท "งานพิธีกรรมสมัยใหม่" ออกเป็น 2 ประเภท คือ **งานพิธีส่วนบุคคล** เช่น งานเลี้ยงสังสรรค์รุ่น งานแต่งงาน งานทำบุญขึ้นบ้านใหม่ งานวันเกิด งานเลี้ยงส่งวัยเกษียณ งานสถาปนาการได้ตำแหน่งต่างๆ งานศพ ฯลฯ งานพิธีส่วนบุคคลนี้บางอย่างก็ยังคงสืบทอดต่อเนื่องมาจากอดีต เช่น งานศพ แต่ทว่างานพิธีส่วนบุคคลบางประเภทก็ถูกสร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่ตามลักษณะพัฒนาการของสังคม เช่น งานเลี้ยงส่งวัยเกษียณ เนื่องจากความคิดเรื่อง "การเกษียณอายุ" นั้นเป็นแนวคิดของสังคมอุตสาหกรรม

งานพิธีประเภทที่สอง คือ **งานพิธีสาธารณะกุศล** เช่น งานวิ่งมหากุศล งานโยนโบว์ลิ่งการกุศล งานฟุตบอลระดมทุนสร้างโรงเรียนในถิ่นกันดาร ฯลฯ งานพิธีสาธารณะกุศลดังกล่าวนี้เป็นรูปแบบที่น่าจะคลี่คลายมาจาก "การจัดงานวัด" เช่น การฝังลูกนิมิต สร้างโบสถ์วิหาร ฯลฯ หากทว่าได้ปรับเปลี่ยนเป้าหมายจากการบำรุงศาสนาให้มาเป็นการสังคมสงเคราะห์หรือสวัสดิการสังคมมากขึ้น

นักวิจัยได้วิเคราะห์งานพิธีทั้ง 2 ประเภทโดยใช้แบบจำลองการสื่อสาร S-M-C-R ไปพิจารณา และพบผลการวิจัยในส่วนที่เกี่ยวข้องกับแรงจูงใจเป้าหมายในการจัด/การเข้าร่วมพิธีการของผู้ส่งสาร (เจ้าของพิธี) ผู้รับสาร (ผู้เข้าร่วมพิธี) เนื้อหาและช่องทางการสื่อสาร ดังนี้

- สำหรับผู้ส่งสาร เป้าหมายของการจัดงานพิธีมักมีอยู่ใน 3-4 เป้าหมายคือ เพื่อความสนุกสนาน เพื่อแสดงให้เห็นสังคมได้รับรู้ถึงสถานภาพใหม่ของตนและครอบครัว (เช่น งานแต่งงาน งานฉลองยศ) และเพื่อสาธารณะกุศล

- สำหรับผู้รับสาร หรือผู้เข้าร่วมงานพิธีนี้จะมีเป้าหมายที่หลากหลาย เช่น เพื่อความสนุกสนาน เพื่อช่องทางทางธุรกิจ/ผลประโยชน์ เพื่อการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เพื่อกระชับความสัมพันธ์ทางสังคม เพื่อแสวงหาชื่อเสียง เพื่อร่วมแสดงความยินดีกับเจ้าของงาน ฯลฯ

- สำหรับเนื้อหาและช่องทางการสื่อสารของงานพิธีสมัยใหม่เหล่านี้ ผลการวิจัยพบว่าในด้านเนื้อหาจะมีลักษณะเพิ่มมิติแบบ "ทางโลกย์" (secularization) มากขึ้น กล่าวคือ จะให้ความสำคัญกับองค์ประกอบด้านศาสนา ความเชื่อ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์น้อยลง อย่างไรก็ตาม ก็ยังคงใช้ "รูปแบบพิธีกรรม" แบบดั้งเดิมเอาไว้ เช่น วิธีการจัดโต๊ะหมู่บูชา วิธีการจัดโต๊ะสำหรับรดน้ำอวยพรคู่บ่าวสาว วิธีการกล่าวคำอวยพร การจัดดอกไม้ การแสดงบทบาทของบุคคลที่เกี่ยวข้องในพิธีกรรม (เช่น คนกั้นประตูเจ้าบ่าว ฯลฯ)

4. ทำไมโลกสมัยใหม่ยังคงต้องการพิธีกรรม

(4.1) เมื่อวิทยาศาสตร์มาถึง พิธีกรรมจะหายไปไหม ในขณะที่รูปแบบต้นฉบับของ "พิธีกรรม" นั้น ก่อตัวมาจากสภาพสังคมแบบดั้งเดิมที่ยังมีแกนกลางของวิถีคิดเป็นเรื่องของความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ ดังนั้น ทั้งเนื้อหาและรูปแบบของพิธีกรรมต้นฉบับ คือ "พิธีกรรมทาง

ศาสนา" จึงบอวลไปด้วยเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ การเคารพบูชาอำนาจเหนือธรรมชาติด้วยความยำเกรง แต่ทว่าเมื่อสังคมในซีกโลกตะวันตกได้ผ่านการปฏิบัติแกนกลางของวิถีคิดจากความเชื่อ ความศรัทธาในศาสนามาเป็นวิถีคิดแบบวิทยาศาสตร์ที่สามารถเข้าใจและดัดแปลงธรรมชาติได้ วิทยาศาสตร์นั้นทำงานกับธรรมชาติ มิใช่สิ่งเหนือธรรมชาติ ทำงานกับข้อเท็จจริงมิใช่ความเชื่อ ด้วยเหตุนี้ ในโลกสมัยใหม่ อิทธิพลจากความเชื่อและความศรัทธาในศาสนาจึงแผ่จางลงและมีความรู้ความเข้าใจแบบวิทยาศาสตร์เข้ามาสวมแทนที่

แล้วพิธีกรรมซึ่งเป็นรูปแบบของกิจกรรมทางสังคม (form of social activity) ที่ผูกติดอยู่กับศาสนาจะจางหายไปพร้อมกับศาสนาหรือไม่ และหากยังไม่จางไปนั้นเป็นเพราะเหตุผลกลใด และหากพิธีกรรมจะยังคงดำรงอยู่ในโลกสมัยใหม่ โคมหน้าของพิธีกรรมดังกล่าวจะเหมือนหรือต่างจากพิธีกรรมในรูปแบบดั้งเดิมอย่างไร

(4.2) กาวใจและระเบียบทางสังคมจำเป็นสำหรับสังคมทุกสมัย N. Couldry (2003) สรุปโจทย์หลักที่ E. Durkheim ได้ตั้งเอาไว้ว่า เมื่อสังคมในโลกตะวันตกเช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส ได้ก้าวสู่การเป็น "สังคมยุคใหม่" นั้น ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นหลายอย่าง เช่น ลักษณะการแบ่งงานกันทำ (division of labour) จะมีอย่างสูงมาก คนแต่ละคนจะทำงานเฉพาะอย่าง (specialization) ลักษณะของสังคมจะกลายเป็นสังคมเมืองมากขึ้น (urbanization) สายสัมพันธ์แบบเดิมๆ เช่น ระบบเครือญาติ เพื่อนบ้าน ศรัทธาสมาชิกวัดเดียวกัน คนบ้านเดียวกัน ศิษย์ร่วมสำนักเดียวกัน ฯลฯ จะค่อยแตกสลายไป ทำให้คนกลายเป็นปัจเจกมากยิ่งขึ้น (individualization) ตัวอย่างของคุณลักษณะของสังคมสมัยใหม่ดังที่กล่าวมานี้ น่าจะทำให้สังคมสมัยใหม่มีโอกาสสูงที่จะแตกแยกออกเป็นเสี่ยงๆ แต่ข้อเท็จจริงก็คือ สังคมสมัยใหม่นั้นยังคงดำรงอยู่ได้ และนี่ก็คือโจทย์ของ Durkheim ที่ว่าสังคมสมัยใหม่ที่มีความสลับซับซ้อนอย่างสูงนั้น การที่สังคมเช่นนี้ยังคงสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมีเสถียรภาพก็เนื่องมาจากมีรูปแบบของกิจกรรมสังคมบางอย่างที่ทำหน้าที่เป็น "กาวใจ" (social cement) ผูกประสานส่วนเลี้ยวต่างๆ ของสังคมเอาไว้ กาวใจดังกล่าวนั้นก็คือพิธีกรรมนั่นเอง

Rothenbuhler (1998) สรุปว่า สังคมทุกประเภททุกยุคทุกสมัย ไม่ว่าจะมียุคเล็กหรือใหญ่ เป็นแบบสังคมเก่าหรือใหม่ก็ตาม สังคมนั้นจะยังคงดำรงตนเองอยู่ได้ไม่สูญสลายไป ก็เพราะการมี "ระเบียบทางสังคม" (social order) และในขณะที่ระเบียบทางสังคมนี้อาจจะเกิดมาจากการออกกฎระเบียบบังคับควบคุมจากภายนอก แต่นั่นก็มีมิใช่หลักประกันของระเบียบทางสังคม หากทว่าปัจจัยที่พื้นฐานที่สุดของ "ระเบียบทางสังคม" ก็คือ สำนักของคนในสังคมที่ตระหนักถึง "ความเป็นสังคม" (social) (เช่น สำนักที่ว่า มนุษย์เราอยู่ตัวคนเดียวไม่ได้ เอาชีวิตรอดคนเดียวไม่ได้) หรือการตระหนักถึงความสำคัญของ "จิตสำนึกร่วม" (collective consciousness) เช่น การเห็นความสำคัญและความจำเป็นของหมู่พวก การรักพรรคพวกเพื่อนฝูงชนเผ่า การยอมเสียสละตนเองเพื่อส่วนรวม ฯลฯ

Durkheim อธิบายว่า ในช่วงเวลาปกติของชีวิตประจำวันนั้น การตระหนักถึง "ความเป็นสังคม" หรือจิตสำนึกกร่วมนั้นอาจจะไม่เด่นชัดนัก เช่น เวลานั่งดูโทรทัศน์ตามลำพัง เราก็อาจจะไม่ได้รู้สึกมีสำนึกกร่วมเท่าใดนัก แต่เมื่อใดที่มีการรวมกลุ่มเพื่อการทำพิธีกรรมหรือการได้มีประสบการณ์สัมผัสกับ "พิธีกรรม" ในวาระโอกาสเช่นนั้น "ความรู้สึกเป็นสังคม" หรือ "จิตสำนึกกร่วม" สำนึกที่ว่า "นี่คือพวกเรา" จะปรากฏออกมาอย่างชัดเจน เช่น เวลาที่คนไทยนั่งดูนักยกน้ำหนักหญิงของไทยไปแข่งขันกีฬาโอลิมปิก ในช่วงเวลาดังกล่าว "ความรู้สึกว่าเราเป็นคนไทย" ความปลื้มยินดี ความรู้สึกเศร้าโศกเสียใจ หากนักกีฬาไทยแพ้หรือชนะจะท่วมท้นขึ้นมาอย่างชัดเจน ด้วยเหตุนี้ พิธีกรรมจึงเป็นรูปแบบการกระทำทางสังคม (social action) ที่ช่วยธำรงรักษาระเบียบทางสังคมได้อย่างทรงพลังที่สุด

(4.3) มนุษย์เราต้องการ "ชีวิตที่จริงจัง" และ "การเว้นวรรค" นอกเหนือจากมุมมองแบบเชิงสังคมที่กล่าวมาแล้ว หากพิจารณาจากมุมมองเชิงปัจเจก Durkheim ก็ยังเสนอว่า การเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของพิธีกรรมนั้นยังสืบเนื่องมาจากความต้องการบางอย่างของมนุษย์ กล่าวคือ ในขณะที่มนุษย์มีประสบการณ์กับชีวิตประจำวันที่มีลักษณะเป็นประจำ สม่ำเสมอ คล้ายคลึงกัน ค่อนข้างราบเรียบ ฯลฯ แต่มนุษย์เราก็ต้องการ "ช่วงเว้นวรรค" ต้องการชีวิตที่ผิดแผกแตกต่างไปจากชีวิตประจำวัน หรือต้องการ "ก้าวพ้น" ไปจากการกระทำในชีวิตปกติ ต้องการสัมผัสกับอารมณ์ความรู้สึกที่มากไปกว่า เข้มข้นกว่า ล้ำลึกกว่าปกติ Durkheim เรียกชีวิตในช่วงเว้นวรรคดังกล่าวนี้ว่า "ชีวิตที่เข้มข้นจริงจัง" (Serious life) และประสบการณ์ใน "ช่วงทำพิธีกรรม" นั้นเองจะสามารถตอบสนองแก่นมนุษย์ได้

แม้แต่มนุษย์ในโลกสมัยใหม่ก็ยังคงมีความต้องการเช่นนั้นอยู่ ดังนั้น บรรดากิจกรรมที่เป็นเสมือน "พิธีกรรมสมัยใหม่" เช่น การหยุดไปเที่ยวพักผ่อน การดูฟุตบอลโลก การไปดูคอนเสิร์ต การไปเข้าค่ายพักแรม ฯลฯ ก็ล้วนแล้วแต่ช่วยให้คนในยุคปัจจุบันได้มีช่วงเว้นวรรคไปจากการทำกิจกรรมแบบปกติธรรมดาทั้งสิ้น

(4.4) ยิ่งสังคมทันสมัยมากยิ่งขึ้น ก็ยิ่งมีพิธีกรรมมากขึ้น เมื่อเราพิจารณาถึงต้นกำเนิดที่มาของศาสนา เราก็จะพบว่า หากตราบใดที่ชีวิตส่วนรวมของมนุษย์ยังต้องพบกับความไม่แน่นอน ความวิตกกังวล ความตึงเครียด ฯลฯ อันเนื่องมาจากภัยอันตรายนานาประเภท ไม่ว่าจะเป็นอันตรายจากธรรมชาติ (น้ำท่วม คลื่นยักษ์สึนามิ ไฟไหม้ ภูเขาไฟระเบิด ธรณีถล่ม ฯลฯ) หรือภัยจากน้ำมือมนุษย์ด้วยกัน (เศรษฐกิจตกต่ำ ความขัดแย้งทางการเมือง สงคราม ฯลฯ) ตราบนั้นมนุษย์เราก็ยังคงต้องการ "ศาสนา/พิธีกรรม" ต่างๆมาเป็นเครื่องบรรเทา ปลอดภัย ให้ความหวังปลุกพลังความกล้าหาญให้เผชิญกับปัญหาต่างๆ หรือเราอาจกล่าวสรุปได้สั้นๆ ว่า หากตราบใดที่สังคมยังคงมีความเสี่ยง (risk society) ตราบนั้น ศาสนาและพิธีกรรมก็จะไม่มีวันจางหายไปจากสังคมมนุษย์

และมีข้อเท็จจริงที่ไม่อาจจะปฏิเสธได้ว่า ยิ่งสังคมมีความทันสมัยมากยิ่งขึ้นเพียงใด ทั้งๆ ที่เรามีวิทยาการก้าวหน้าที่จะป้องกันความเสี่ยงมากยิ่งขึ้นเพียงใด แต่ทว่าก็เกิดปรากฏการณ์อย่างเป็นสากลว่า ในเชิงปริมาณ จำนวนพิธีกรรมต่างๆ มีเพิ่มขึ้นอย่างมากเมื่อเทียบกับอดีต ในกรณีของไทย ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2527) ทำวิจัยพบว่า ในสมัยปัจจุบัน ปริมาณคนทรงผีเจ้านายในเขตภาคเหนือมีเพิ่มมากขึ้นกว่าในอดีต Bocock (1974) เองก็ยืนยันว่า ยิ่งในสังคมที่มีความเจริญทันสมัยและเป็นสังคมอุตสาหกรรม/สังคมข่าวสาร เช่น สังคมตะวันตก คนหนุ่มสาวก็ยิ่งมีการปฏิบัติพิธีกรรมทั้งแบบสมัยใหม่และแบบดั้งเดิมมากยิ่งขึ้น จำนวนคนฝึกหัดเล่นโยคะ ทำสมาธิ จัดกลุ่มภาวนาร่วมกัน เป็นสมาชิกกลุ่มลัทธิต่างๆ มีเพิ่มมากขึ้น การเข้าร่วมงานเทศกาลดนตรี ฯลฯ ในมิติเชิงคุณภาพ พิธีกรรมเหล่านี้มีความสำคัญอย่างมากต่อชีวิตของคนหนุ่มสาวเหล่านี้

คำตอบหนึ่งสำหรับปรากฏการณ์ข้างต้นนี้ก็คือ ถึงแม้สังคมอุตสาหกรรม/วิทยาศาสตร์ที่ก้าวหน้าทันสมัยจะสามารถใช้ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์มาบริหารจัดการกับความเสี่ยงตามธรรมชาติซึ่งเป็นความเสี่ยงแบบเดิมๆ ได้ เช่น สามารถทำนายกรณีแผ่นดินไหวหรือภูเขาไฟระเบิด และโยกย้ายผู้คนหนีได้ทัน แต่ทว่า คนสมัยใหม่กลับต้องมาเผชิญกับความเสี่ยงที่เกิดจากมนุษย์ด้วยกันเอง ที่เรียกว่าความเสี่ยงทางสังคม เช่น ความเสี่ยงจากระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ความเสี่ยงจากการสะสมระเบิดนิวเคลียร์ และเป็นความเสี่ยงที่ยังไม่สามารถควบคุมหรือบริหารจัดการได้ (เช่น วิกฤตเศรษฐกิจที่ทำให้คนตกงาน ผลกระทบจากความขัดแย้งทางการเมือง การแพร่ระบาดของโรคแบบใหม่ๆ เป็นต้น) ฉะนั้น ความสำคัญของพิธีกรรมจึงเพิ่มบทบาทมากขึ้นในการบรรเทาความวิตกกังวลจากความเสี่ยงแบบใหม่ๆ

(4.5) ลักษณะพิเศษของพิธีกรรมแบบใหม่ ถึงแม้ว่าสังคมสมัยใหม่จะยังคงมีความต้องการ "พิธีกรรม" ซึ่งยังคงทำหน้าที่เช่นเดียวกับพิธีกรรมเชิงศาสนาเช่นในอดีต แต่ทว่าพิธีกรรมแบบสมัยใหม่นี้ก็มีลักษณะที่แตกต่างบางประการจากพิธีกรรมแบบเดิมๆ

ตัวอย่างเช่น ประการแรก ในขณะที่พิธีกรรมแบบดั้งเดิมของสังคมชนเผ่าที่นักวิชาการ เช่น E. Durkheim ไปศึกษานั้น จะมีลักษณะเป็นการสื่อสารกลุ่ม (group communication) เป็นรูปแบบมารวมกลุ่มกันอย่างเห็นหน้าเห็นตาในเวลาและพื้นที่เดียวกัน แต่ทว่าพิธีกรรมแบบสมัยใหม่นั้น อาจจะเป็นพิธีกรรมที่กระทำผ่านสื่อ (Mediated ritual) เช่น พิธีกรรมการถ่ายทอดพิธีการเปิดการแข่งขันกีฬาโอลิมปิก พิธีราชาภิเษก ฯลฯ แต่ทว่าพิธีกรรมผ่านสื่อเหล่านี้ก็มีอาณาเขตนานัปการพอที่จะทำให้ผู้ชมซึ่งไม่ได้เข้าร่วมในพื้นที่เดียวกันประกอบการประกอบพิธีกรรมเกิดความรู้สึกร่วมร่วกับได้เข้าไปอยู่ร่วมในเหตุการณ์จริงๆ รูปแบบการทำพิธีกรรมแบบผ่านสื่อนี้อาจจะมีเพิ่มมากขึ้นและอาจจะมากกว่ารูปแบบพิธีกรรมที่ผู้เข้าร่วมได้เข้าไปในพื้นที่พิธีกรรมจริงๆ อย่างไรก็ตาม ก็น่าสังเกตว่า ผู้คนในสังคมสมัยใหม่ก็ยังคงต้องการรูปแบบพิธีกรรมแบบเห็นหน้าเห็นตากัน ดังประจักษ์พยานของการเกิดขึ้นของกิจกรรมประเภทเทศกาลดนตรีตามชายหาด การเข้าค่าย เป็นต้น

ลักษณะประการที่สองก็คือ ลักษณะของพิธีกรรมสมัยใหม่จะลดทอนมิติของศาสนา/ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้น้อยลง แต่จะเพิ่มมิติทางโลกย์มากขึ้น (Secularization) B. Browne (1980) ยกตัวอย่างสังคมที่สมัยใหม่มากๆ เช่น สหรัฐอเมริกาว่า ในอดีตพิธีกรรมต่างๆในอเมริกามักจะมีรากฐานมาจากศาสนาหรือกึ่งศาสนา (quasi-religious) เช่น วันคริสตมาส แต่ปัจจุบันนี้ สังคมอเมริกันได้เปลี่ยนไปทางโลกมากขึ้น หากทว่า บรรดา "ลัทธิพิธีกรรม" (ritualism) กลับยิ่งเพิ่มปริมาณมากยิ่งขึ้น แต่ทว่าเป็นพิธีกรรมที่เป็นพิธีกรรมแบบทางโลก เช่น พิธีรับน้องใหม่ พิธีแข่งขันกีฬา ฯลฯ

ในกรณีของไทย นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2546) วิเคราะห์คุณลักษณะของพิธีกรรมใหม่ที่ถูกระดมสร้างขึ้นมาในสังคมปัจจุบัน และพบว่า ในขณะที่พิธีกรรมเหล่านี้ยังคงคุณลักษณะของ "พิธีกรรม" เอาไว้ เช่น การมีสถานที่สักการะ การมีวัตถุ/บุคคลที่จะเคารพบูชา ฯลฯ แต่ทว่าในรายละเอียดขององค์ประกอบเหล่านั้นก็ได้เคลื่อนย้ายจากปริมณฑลทางธรรมไปสู่ปริมณฑลทางโลกมากขึ้น เช่น ลัทธิบูชาเสด็จพ่อ ร.5 จะมีองค์ประกอบดังนี้

- สถานที่สักการะบูชา → ลานพระบรมรูปทรงม้า (แทนวัด/หิ้งผี)
- ที่มาของเนื้อหา → มาจากประวัติศาสตร์ (แทนที่จะเป็นตำนาน)
- ตัวบุคคลแห่งการนับถือ → พระเจ้าแผ่นดิน (แทนที่จะเป็นเทพเจ้า)
- วัตถุแห่งการนับถือ → พระบรมสาทิสลักษณ์/พระบรมฉายาลักษณ์
(แทนรูปปั้นเทพ/พระพุทธรูป)
- วัตถุที่ใช้บูชา → เหยียน (แทนพระเครื่อง/ตระกรุด)
- ต้นกำเนิดแห่งความนับถือ → มาจากพระราชกรณียกิจในประวัติศาสตร์มิใช่
อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์
- มีลักษณะไม่ลึกลับ ไม่ปิดบัง แต่เปิดเผยทั่วไป

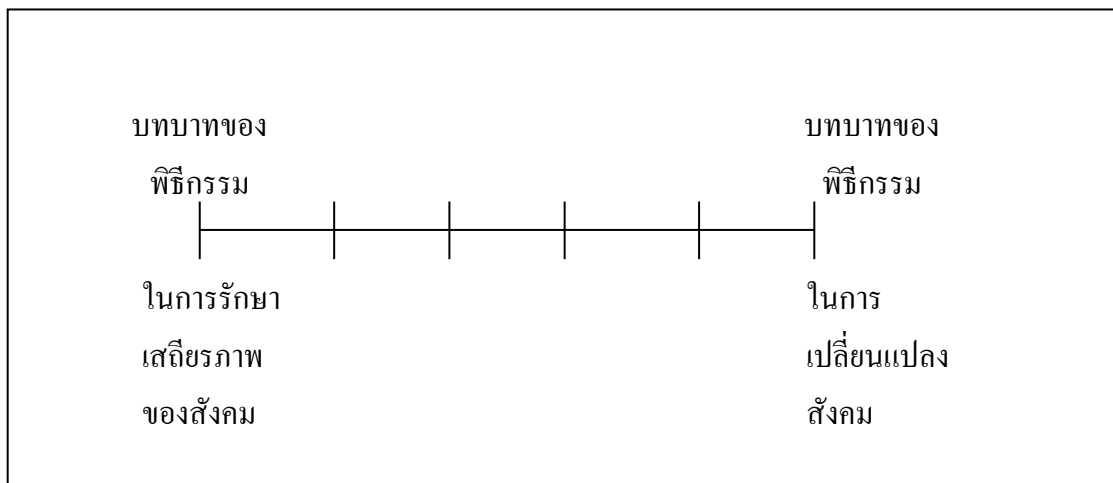
นิธิ สรุปว่า ลัทธิพิธีร.5 นี้ เป็นลัทธิพิธีที่มีบุคคลจริงในประวัติศาสตร์และมีฐานะเป็นฆราวาส (มิใช่พระสงฆ์) อันแรกทีเผยแพร่ในหมู่สาธารณชนอย่างกว้างขวางและเปิดเผย ซึ่งแสดงให้เห็นลักษณะทางโลก (secular) ของพิธีกรรมนี้

5. ทฤษฎีที่ศึกษาสื่อพิธีกรรม

ดังที่ได้เกริ่นมาในตอนต้นแล้วว่า จากเบื้องหน้าคือ คำนิยามของคำว่า "พิธีกรรม" (และ "การสื่อสาร") ที่หลากหลาย จะสะท้อนให้เห็นเบื้องหลังว่า คำนิยามเหล่านั้นก่อตัวมาจากการหมุนหลังของทฤษฎีที่ว่าด้วย "พิธีกรรม" ที่แตกต่างกันนั่นเอง และเมื่อเราเลือกศึกษาพิธีกรรมจากทฤษฎีที่แตกต่างกัน ก็จะส่งผลกระทบต่อเรื่องการสื่อสารที่เข้าไปโยงใยกับเรื่องพิธีกรรมไปด้วย

ก่อนที่จะกล่าวถึงรายละเอียดของแต่ละทฤษฎีที่ศึกษาสื่อพิธีกรรม มีข้อสังเกต 2 ประการเกี่ยวกับเรื่อง "พิธีกรรมและการสื่อสาร" ดังนี้

(1) **เกณฑ์การแบ่งทฤษฎี** ในขณะที่ทฤษฎีเกี่ยวกับพิธีกรรมมีอย่างหลากหลาย N.Couldry (2003) ได้เสนอให้มีการจัดจำแนกประเภทโดยนำเอาทฤษฎีทั้งหลายมาวางบนเส้นตรงเส้นเดียวกัน บน 2 ปลายขั้ว และตอบคำถามว่า พิธีกรรมที่ศึกษานั้นมีบทบาทอย่างไรต่อสังคม คำตอบใหญ่ๆ ที่อยู่บน 2 ปลายขั้วก็คือ พิธีกรรมนั้นมีบทบาทในการธำรงรักษาเสถียรภาพของสังคม (social stability) หรือพิธีกรรมนั้นมีบทบาทในการตั้งคำถาม/วิพากษ์วิจารณ์/หรือมุ่งไปการเปลี่ยนแปลงสังคม (social change) ทฤษฎีแต่ละทฤษฎีก็อาจจะมีตำแหน่งแห่งที่บนเส้นตรงนี้ตามสัดส่วนของคำตอบที่ออกมา

ภาพที่ 5: บทบาทของพิธีกรรมในสองปลายขั้ว

(2) **พิธีกรรมในฐานะการกระทำทางสังคม (social action)** ในขณะที่ M. Weber กล่าวว่า การกระทำทางสังคมนั้นมีอยู่ 4 ประเภท คือ

(ก) การกระทำที่มีเป้าหมายและมีเหตุมีผล (goal-oriented, rational action) เช่น การสร้างเครื่องจักรไอน้ำเพื่อขนส่งผู้คนและสิ่งของ

(ข) การกระทำที่เป็นไปตามค่านิยมและมีเหตุมีผล (value-oriented, rational action) เช่น การใช้ชีวิตอย่างสันโดษเพื่อบรรลุธรรม

(ค) การกระทำที่เป็นไปตามอารมณ์/ความรู้สึกปราศจากเหตุผล (emotional/affective action) เช่น การบันดาลโทสะจนลงมือใช้ความรุนแรง

(ง) การกระทำที่เป็นไปตามประเพณี (traditional action) เช่น การประกอบพิธีกรรมต่างๆ

หากนำเอาแนวคิดดังกล่าวของ M. Weber มาใช้วิเคราะห์พิธีกรรม แม้ว่าเมื่อพิจารณาโดยผิวเผิน กิจกรรมเช่นพิธีกรรม (โดยเฉพาะพิธีกรรมทางศาสนา) อาจจะถูกรับรู้ได้โดยง่ายว่าเป็นการกระทำที่เป็นไปตามประเพณี แต่ทว่าเมื่อขอบเขตของคำว่า "พิธีกรรม" ที่ใช้ในปัจจุบันนั้นเป็นไปอย่างกว้างขวาง ครอบคลุมทั้งพิธีกรรมทางธรรม/ศาสนา พิธีกรรมทางโลก ฯลฯ ก็อาจจะทำให้เป็นไปได้อีกว่า ในพิธีกรรมเดียวอาจจะมีมิติของการกระทำทางสังคมทั้ง 4 ประเภทครอบคลุมอยู่ด้วย เช่น พิธีกรรมการจัดคอนเสิร์ตในปัจจุบัน ทางบริษัทที่เป็นผู้จัดอาจจะมีเป้าหมายและมีการวางแผนการดำเนินงานที่เป็นเหตุเป็นผล ส่วนบรรดาสาวกแฟนเพลงที่เข้าไปร่วมงานอาจจะมีกรกระทำที่เต็มไปด้วยอารมณ์/ความรู้สึก และในตัวพิธีกรรมนั้นเองก็อาจจะมีค่านิยมบางอย่างเป็นตัวกำหนด เช่น ธรรมเนียมการขึ้นชอบศิลป์/นักร้องนั้นจะไม่เกี่ยวกับค่านิยม "ชาตินิยม" แต่ถือเอา "ความสามารถของศิลปิน" เป็นค่านิยมในการตัดสินใจ เป็นต้น

ในที่นี้จะทำการสำรวจกลุ่มทฤษฎีด้านสังคมศาสตร์และการสื่อสารที่มีความสนใจศึกษาเรื่องพิธีกรรมเป็นพิเศษ ซึ่งอาจแบ่งได้เป็น 4 กลุ่มทฤษฎีคือ

1. กลุ่มทฤษฎีวิวัฒนาการ
2. กลุ่มทฤษฎีหน้าที่นิยม
3. กลุ่มทฤษฎีการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์
4. กลุ่มทฤษฎีอำนาจและความขัดแย้ง

จากนี้ เราจะพิจารณารายละเอียดของแต่ละทฤษฎี

5.1 กลุ่มทฤษฎีวิวัฒนาการ (Evolutionism)

ทฤษฎีวิวัฒนาการเป็นสำนักคิดยุคแรกๆของวิชาการสายสังคมศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลความคิดเรื่อง "วิวัฒนาการ" มาจากด้านวิทยาศาสตร์ธรรมชาติของ Charles Darwin คำอธิบายหลักของทฤษฎีวิวัฒนาการก็คือ สิ่งมีชีวิต (รวมทั้งสังคม/สถาบันทางสังคม) ได้มีการเปลี่ยนแปลง "วิวัฒนาการ" มาอย่างเป็นลำดับขั้น ขั้นที่วิวัฒนาการสูงกว่าจะมีลักษณะความซับซ้อนกว่า (และน่าจะเหนือกว่า) ขั้นที่มีวิวัฒนาการน้อยกว่า

นักมานุษยวิทยาได้นำเอาแนวคิดเรื่องวิวัฒนาการดังกล่าวมาใช้กับการอธิบายระบบความเชื่อทางศาสนาของมนุษย์ ซึ่งจะเกี่ยวข้องมาถึงเรื่องพิธีกรรมที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของศาสนาระบบความเชื่อทางศาสนาของมนุษย์มีวิวัฒนาการมาเป็นลำดับขั้น เช่น จากรูปแบบการนับถืออำนาจศักดิ์สิทธิ์หรือเทพเจ้าหลายองค์ (polytheism) วิวัฒนาการมาสู่รูปแบบการนับถืออำนาจศักดิ์สิทธิ์หรือพระเจ้าสูงสุดเพียงองค์เดียว (Mono theism) นักมานุษยวิทยาเช่น Sir James Frazer และ E.B. Tylor เสนอว่า ศาสนาในสมัยใหม่ (ปัจจุบัน) เป็นผลผลิตของการเติบโตตามธรรมชาติมาจากรูปแบบความเชื่อในบุพกาล และหากเรามีจุดยืนแนวนักทฤษฎีวิวัฒนาการนิยม เราก็คงต้องสรุปว่าบรรดาพิธีกรรมความเชื่อในยุคปัจจุบัน (ไม่ว่าจะเป็นลัทธิความเชื่อในพลังอำนาจลึกลับ จนกระทั่ง

ถึงมนุษย์ตัวดาว) ก็น่าจะเป็นการวิวัฒน์ต่อมาจากศาสนาแบบในอดีต

ในที่นี้จะแนะนำนักทฤษฎีในสำนักนี้สัก 2 ท่าน คือ R. Bellah และ E. Shils

(5.1.1) ทศนะเรื่องพิธีกรรมของ R. Bellah R. Bellah ดูเหมือนจะเป็นนักคิดที่สนใจเรื่องสะพานเชื่อมต่อระหว่าง "พิธีกรรมแบบเก่า" กับ "พิธีกรรมแบบใหม่" ในขณะที่ความเข้าใจโดยทั่วไปนั้น พิธีกรรมแบบเก่ามักจะผูกติดอยู่กับศาสนา แต่ทว่า Bellah วิเคราะห์ว่า แนวคิดที่ว่า "ศาสนา/พิธีกรรมนั้นเป็นเรื่องที่มีอยู่แต่ในวัดนั้น" เป็นแนวคิดที่คับแคบเกินไป และไม่สามารถนำมาอธิบายปรากฏการณ์ของสังคมสมัยใหม่ที่ผู้คนไปวัดน้อยลง แต่ "ความเชื่อ/ศาสนา/พิธีกรรม" ยังคงมีอยู่

Bellah ย้อนกลับไปตั้งต้นที่แนวคิดของ E. Durkheim ที่ว่า ในทุกกลุ่มสังคมของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นยุคสมัยใดย่อมต้องมีมิติของความเชื่อ/ศาสนาอยู่เสมอ เพียงแต่จะแสดงออกในรูปแบบใด ตัวอย่างเช่น ในสังคมสมัยใหม่มีความเชื่อ/ศาสนา/พิธีกรรมที่เขาเรียกว่า civil religion (อาจแปลว่า "ศาสนาประชาชน") ซึ่งเป็นความเชื่อ/ศาสนา/พิธีกรรมที่ปรากฏอยู่ในชีวิตประจำวันของประชาชน (และอาจจะอยู่นอกวัด) เช่น ความเชื่อในระบบการเลือกตั้ง ความเชื่อในเรื่องสิทธิมนุษยชน ฯลฯ

Bellah ได้ทำการศึกษาตัวอย่างของ Civil religion ด้วยการวิเคราะห์สุนทรพจน์ในโอกาสต่างๆ เช่น พิธีกรรมสาบานตนเข้ารับตำแหน่งประธานาธิบดีของสหรัฐ และอื่นๆ ซึ่งแม้จะเป็นพิธีกรรมทางการเมือง แต่ทว่าก็มีเนื้อหา/รูปแบบการปฏิบัติหลายประการที่เหมือนกับพิธีกรรมทางศาสนา Bellah ได้วิเคราะห์ทั้งข้อเหมือนและข้อต่างของพิธีกรรมสมัยใหม่ดังกล่าวแล้ว เทียบเคียงกับพิธีกรรมทางศาสนา

เขาได้ข้อค้นพบว่า ในเนื้อหาของสุนทรพจน์เหล่านี้จะแสดงให้เห็น "มิติต่างๆของศาสนา" อย่างมากมาย เช่น

- มนุษย์มีหน้าที่ทำตามพระประสงค์ของพระเป็นเจ้า
- มีความคิดว่าพระเป็นเจ้าเห็นด้วยกับกฎหมาย ระเบียบและอำนาจของผู้ปกครอง
- พระเป็นเจ้าเข้ามาเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ต่างๆในประวัติศาสตร์
- มีความเชื่อว่า ชาวอเมริกันคือประชากรที่พระเป็นเจ้าทรงเลือก
- การเล่าเรื่องเหตุการณ์การอพยพออกจากดินแดนเก่ามาสู่ดินแดนใหม่แห่งพันธะสัญญา (Exodus)

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะมีจุดร่วมระหว่าง civil religion กับศาสนาแบบเดิมก็ตาม แต่ทว่าความเชื่อ/พิธีกรรมระหว่างศาสนาแบบเก่าและแบบใหม่ก็มีข้อแตกต่างกันอยู่หลายประการ เช่น ศาสนาแบบใหม่จะมีประกาศของตัวเอง มีวิธีการพิธีกรรมของตนเอง มีเหตุการณ์ที่ศักดิ์สิทธิ์

และมีสถานที่ที่ศักดิ์สิทธิ์ของตัวเอง (เช่น อนุสาวรีย์ทหารนิรนาม) มีการประกอบพิธีกรรมของตัวเองและมีสัญลักษณ์ของตัวเอง (เช่น พิธีวางพวงหรืออนุสาวรีย์ทหารนิรนามเพื่อรำลึกถึงวีรกรรมในช่วงสงครามโลก) รวมทั้งมีการสร้างวีรบุรุษใหม่ขึ้นมา เช่น George Washington, Lincoln, Kennedy เป็นต้น

ในกรณีของไทยก็อาจจะมองเห็นพิธีกรรมแบบสมัยใหม่ที่อาจจะยังคงมีรอยเชื่อมต่อกับศาสนาแบบที่พอจะมองเห็นเค้าลางได้ เช่น ลัทธิพิธีเสด็จพ่อ ร.5 ที่ได้กล่าวถึงไปแล้ว หรืออาจจะเป็นพิธีกรรมแบบสมัยใหม่ที่ดูจะปลิดขั้วออกไปจากมิติของศาสนาเลย เช่น พิธีกรรมของแฟนคลับของนักร้องในยุคปัจจุบัน

ตัวอย่างเช่น งานศึกษาของสุริย์รัตน์ โกสุมสุภมาลา (2551) ที่ศึกษากิจกรรมต่างๆ ของแฟนคลับของนักร้องวงดนตรียุคใหม่ "โมเดิร์นด็อก" ผู้วิจัยพบว่า แม้วาง โมเดิร์นด็อกจะมีการผลิตผลงานน้อยมาก คือมีเพียง 4 อัลบั้มในช่วงเวลา 14 ปี แต่ก็ปรากฏว่า บรรดาสมาชิกที่เป็นแฟนคลับของนักร้องวงนี้ยังคงเกาะติดอยู่กับนักร้องของวง เช่น ป๊อด โมเดิร์นด็อกอย่างเหนียวแน่น ผู้วิจัยค้นพบว่า กิจกรรมที่ทำให้สมาชิกแฟนคลับยึดเกาะอยู่กับศิลปินได้อย่างเหนียวแน่นและยาวนาน คือ พิธีกรรมแบบสมัยใหม่ อันได้แก่สื่อกิจกรรมคอนเสิร์ต (ซึ่งมีโดยเฉลี่ย 3-5 ครั้ง/เดือน) และกิจกรรมมีดั่งที่ศิลปินมาพบกับแฟนคลับ พิธีกรรมเหล่านี้ช่วยให้แฟนคลับยึดเอาทั้งตัวแนวดนตรีและเนื้อเพลงของวงโมเดิร์นด็อกเป็นดั่งคำสอนในศาสนา และยึดเอาศิลปินเป็นต้นแบบในหลายๆด้านของชีวิต คล้ายๆกับศาสดาหรือผู้นำทางศาสนา

(5.1.2) ทศนะเรื่องพิธีกรรมของ E. Shils E. Shils ก็มีเส้นทางเดินทางวิชาการคล้ายคลึงกับ R. Bellah ที่เริ่มต้นจากการสังกัดสำนักหน้าที่นิยม (Functionalism) ของ E. Durkheim และ T. Parson แต่ในระยะหลัง Shils มีข้อสรุปว่า คำอธิบายเรื่องบทบาทหน้าที่ของศาสนา/พิธีกรรมซึ่งมีเพียงด้านเดียว คือ การธำรงรักษาเสถียรภาพของสังคมนั้น เป็นคำอธิบายที่ด้านเดียวและแข็งตัวเกินไป รวมทั้งไม่สามารถครอบคลุมปรากฏการณ์บางปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น เขาจึงได้เริ่มหันมาสนใจลักษณะความสัมพันธ์ในรูปแบบพื้นฐานและดั้งเดิมที่สุดที่เรียกว่า primordial tie รวมทั้งจิตวิทยาของกลุ่ม เขาจึงได้หันมาหา M. Weber ซึ่งได้ศึกษาเรื่องนี้ และ Weber ได้ให้คำตอบเอาไว้ในเรื่องของ Charisma (บารมี) อย่างไรก็ตาม E. Shils ก็มีข้อโต้แย้งบางประการต่อ Weber

เนื่องจาก E. Shils เป็นนักสังคมวิทยาที่สนใจเหตุการณ์ทางสังคมในยุคปัจจุบัน และใช้แนวทางการวิจัยแบบ Empirical ดังนั้น เขาจึงศึกษาพระราชพิธีราชาภิเษกของสมเด็จพระราชินีอังกฤษอลิซาเบธที่ 2 ในปีค.ศ.1952 งานวิจัยของเขาเริ่มจากการวางอยู่บนทฤษฎีพิธีกรรมของ Durkheim ที่ว่า กลุ่มชนทุกหมู่เหล่าจำเป็นต้องมีคุณค่าเชิงจริยธรรมซึมซาบอยู่ในชีวิตทางสังคม ดังนั้น เหตุการณ์พระราชพิธีนี้ก็เท่ากับเป็น "พิธีกรรมร่วมใจระดับชาติ" (national communion) นั่นเอง หน่วยที่ Shils ทำการศึกษานั้น นอกจากจะวิเคราะห์เนื้อหาของการประกอบพิธีกรรมแล้ว

เขายังทำการสังเกตการจับกลุ่มของประชาชนตามท้องถนน รวมทั้งผู้ที่เฝ้าชมการถ่ายทอดทางโทรทัศน์ด้วย ข้อค้นพบของ Shils ก็คล้ายกับงานของ Bellah ก็คือ พิธีกรรมครั้งนี้นั้นมิได้มีอยู่เฉพาะในโบสถ์วิหารเวสมินเตอร์ที่ประกอบพิธีกรรมเท่านั้น หากมีอยู่ทั้งในจอโทรทัศน์และตามท้องถนนทั่วไป

Shils ได้นำเอาแนวคิดเรื่อง "พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์" ซึ่งมีอยู่ทั้งที่ "ส่วนกลาง" (Center) และ "ชายขอบ" (periphery) คำว่า "ส่วนกลาง" และ "ชายขอบ" นี้มิได้หมายความถึง "พื้นที่ทางกายภาพ" หากทว่าหมายความถึง "ระบบสัญลักษณ์หลัก ค่านิยมและความเชื่อที่เป็นหลัก" มากกว่า เขาสรุปว่า ทั่วทั้งที่ประชาชนในแต่ละชาติ แต่ละสังคม จะมีศาสนา ชาติ เพศ อายุ ชั้น ๗๗ ที่แตกต่างกัน แต่การที่ประชาชนที่แตกต่างเหล่านี้มารวมกันอยู่ได้ก็เพราะการมี "ส่วนกลางที่ศักดิ์สิทธิ์" (sacred center) ที่ทำหน้าที่สร้าง "อัตลักษณ์ร่วม" (collective identity) โดยผ่านบรรดาพิธีกรรมต่างๆ พิธีกรรมเหล่านี้จะช่วยทำให้ลักษณะรูปธรรมของปัจเจกบุคคล (เช่น อายุ เพศ ผิว ชั้น ๗๗) สามารถข้ามพ้นไปได้ (transcend) และเกิดการ "จัดรูปใหม่ร่วมกัน" (transfigure) ตัวอย่างที่ชัดเจนก็เช่น พิธีกรรมการยืนตรงเคารพธงชาติไทยในเวลาที่จะจัดไว้ผ่านจอโทรทัศน์ ซึ่งจัดรูปคนที่แตกต่างกันให้มีเอกลักษณ์ร่วมกันคือ "เป็นคนไทย" และ Shils ยังสรุปอีกว่า บรรดาชนชั้นนำของสังคม รวมทั้งหน่วยงานต่างๆของรัฐมีหน้าที่สำคัญอย่างยิ่งในการประกอบพิธีกรรม "ส่วนกลางที่ศักดิ์สิทธิ์" นี้

สำหรับ "ความศักดิ์สิทธิ์ชายขอบ" (Sacred periphery) นั้น ตามทัศนะเดิมของ M.Weber บริเวณความศักดิ์สิทธิ์ชายขอบดังกล่าวนี้ มักจะเป็นแหล่งกำเนิดของ "ผู้นำบารมี" (charisma) ที่มักจะต่อต้านอำนาจของผู้ที่อยู่ในระบบ (authority) เพราะผู้นำบารมีนั้นมักจะเป็นผู้ที่นำประชาชนไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำบารมีกับผู้นำในระบบจึงมักจะขัดแย้งกัน (เช่น กรณีของกบฏผู้มีบุญของไทยในอดีต) แต่ทว่า E. Shils เห็นว่าข้อสรุปดังกล่าวนี้ไม่จำเป็นต้องเป็นจริงในทุกกรณีไป เพราะอาจจะมีการกรณีที่ความศักดิ์สิทธิ์ในชายขอบนั้นกลับหันมาเสริมหรือหนุนช่วยความศักดิ์สิทธิ์จากส่วนกลางก็เป็นได้

ในกรณีของไทย ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2527) ค้นพบปรากฏการณ์ที่สนับสนุนคำกล่าวของ E. Shils ในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจส่วนกลางและอำนาจชายขอบในกรณีของ "ผีเจ้านาย" ของภาคเหนือ ผู้วิจัยพบว่า ในขณะที่ "ผีเจ้านาย" ซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษของกลุ่มคนที่อยู่ชายขอบ (ทางภาคเหนือ) แต่ทว่าเมื่อวิเคราะห์รูปแบบการจัดการจักรวาลและขั้นตอนการปกครองบังคับบัญชาในหมู่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในภาคเหนือ ก็พบว่า อำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์จากภาคเหนือ/ชายขอบ (เช่น เจ้าพ่อขี้มือเหล็ก) จะต้องมาอยู่ในสายการบังคับบัญชาของเจ้าพ่อหลักเมืองที่กรุงเทพฯ/อำนาจส่วนกลาง ซึ่งผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า ภาพของโครงสร้างอำนาจในโลกศักดิ์สิทธิ์นั้นเป็นไปในลักษณะเดียวกันกับโครงสร้างอำนาจทางการเมืองในโลกแห่งความจริง ผู้นำ (ความศักดิ์สิทธิ์) ของชายขอบจึงกลับส่งเสริมบารมีของผู้นำของส่วนกลาง

5.2 กลุ่มทฤษฎีหน้าที่นิยม (Functionalism)

อาจกล่าวได้ว่า ในการศึกษาเรื่องพิธีกรรมนั้น มีผลงานจากทฤษฎีหน้าที่นิยมปรากฏมากที่สุด ทั้งนี้เนื่องจากผู้นำทางความคิดของสำนักคิดนี้คือ E. Durkheim (1858-1917) ได้เขียนงานศึกษาที่เกี่ยวกับเรื่องศาสนา/พิธีกรรมเอาไว้อย่างมาก ในที่นี้จะนำเสนอแนวคิดของ E. Durkheim และสาขาศึกษารุ่นหลังพอสังเขป

(5.2.1) พลังทางจริยธรรม/ความรู้สึกลทางศีลธรรมและพิธีกรรม: ทัศนะของ E. Durkheim

Durkheim เขียนหนังสือเล่มแรกคือ **The Division of Labour in Society (1893)** เพื่อที่จะถักค้ำแนวคิดทางวิชาการกระแสหลักที่ทรงอิทธิพลในแวดวงวิชาการในขณะนั้นคือ ทัศนะแบบประโยชน์เชิงอรรถนิยม/เหตุผลนิยม (Utility/Rationalism) ที่กล่าวว่า มนุษย์เรากระทำทุกอย่างเพื่อผลประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง (ไม่ทำอะไรที่ไม่มีประโยชน์) และใช้เหตุใช้ผลในการคิดคำนวณผลได้/ผลเสีย และอีกทัศนะหนึ่งคือการศึกษาในสาขาจิตวิทยาที่ใช้หน่วยการวิเคราะห์ที่เล็กที่สุดคือ "ปัจเจกบุคคล"

คำกล่าวที่อาจจะสรุปจุดยืนทางวิชาการของ E. Durkheim ได้มากที่สุดก็คือ "มนุษย์เรานั้นไม่ได้มีชีวิตอยู่ด้วยขมบึงเท่านั้น ไม่ได้คิดคำนวณอยู่ตลอดเวลา หรือไม่ได้เป็นปัจเจกบุคคลอยู่เสมอ" หากทว่ามีการกระทำทางสังคมบางอย่างของมนุษย์ดูเหมือนจะหลุดพ้นไปจากลักษณะ 2-3 ประการที่กล่าวมา ที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือบรรดารูปแบบการกระทำทางสังคมที่เรียกว่า "พิธีกรรม" ที่ดูเหมือนเป็นการกระทำที่ไม่มีเหตุผล ลงทุนไปแล้วก็ได้ไม่คุ้มเสีย และเป็นเรื่องของการมารวมกลุ่มกันกันเป็นส่วนใหญ่ (เราอาจใช้คำอธิบายดังกล่าวกับการไปชุมนุมต้อนรับศิลปินนักร้องเกาหลีขวัญใจของบรรดาสาวกแฟนเพลงชาวไทยได้เช่นกัน)

และเมื่อปฏิเสธว่ามนุษย์แต่ละคนไม่ได้ตัดสินใจจากปัจจัยภายในด้านจิตวิทยาและการใช้เหตุผลคิดคำนวณแล้ว Durkheim ก็เสนอว่า การกระทำทางสังคมของมนุษย์นั้นเกิดมาจาก "อำนาจ/พลังบางอย่างที่อยู่นอกเหนือตัวมนุษย์" ที่เรียกว่า "พลังทางสังคม" (social force) และพลังทางสังคมที่สำคัญที่สุดก็คือ "พลังทางศาสนา/ศีลธรรม" (moral force) ที่ซึมชานอยู่ในการกระทำเชิงสังคมทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นนิติเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม สันทนาการ ฯลฯ

อย่างไรก็ตาม เมื่อเวลาที่ Durkheim ใช้คำว่า "ศาสนา" นั้น เขาได้ใช้ในความหมายที่กว้างขวางโดยนิยามว่า ศาสนาเป็นระบบของความคิดที่ปัจเจกบุคคลจะแสดงตัวว่า เขาเป็นสมาชิกของสังคมนั้นๆ (ในสังคมไทย มีตัวอย่างที่ชัดเจนคือการแสดงความเป็นพุทธมามกะ) และเขาจะยอมอยู่ใต้การบงการของ "อำนาจ" ที่อยู่นอกเหนือตัวเขาก็คือ "อำนาจ/พลังทางสังคม" ที่ได้กล่าวมาแล้ว

ดังนั้น "ศาสนา" (รวมทั้งพิธีกรรม) จึงมิใช่เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับวัดวาอารามและเทพเจ้าเท่านั้น หากทว่าศาสนาเป็นระบบของสัญลักษณ์และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้

มีความเชื่อได้ปฏิบัติตาม วิธีการให้คำนิยามแบบนี้เป็นการดูที่ "หน้าที่ของศาสนา" (Function) มากกว่าดูที่ "ตัวเนื้อหา/สาระของศาสนา" (Substantive)

หน้าที่ที่สำคัญของศาสนาก็คือ การลงรหัสระบบความสัมพันธ์ของกลุ่มลงไปเป็นปัจเจกบุคคล (Coding of relation system) ต่อกันว่า "ความรู้สึกร่วม" ที่ยึดเหนี่ยวให้กลุ่มนั้นเกาะกลุ่มคงรูปรวมกันได้ การปฏิบัติทางด้านศาสนาจึงทำหน้าที่ผูกพัน/กระชับสมาชิกแต่ละคนให้รวมกันเป็นกลุ่ม และเนื่องจากศาสนาเป็นเรื่องของ "การปฏิบัติ" (ไม่ใช่แค่ความเชื่อ/คำนิยามเท่านั้น) จึงส่งผลให้ปัจเจกบุคคลเกิดความรู้สึก "รวมกันได้" ทั้งๆที่ปัจเจกแต่ละคนอาจจะมีความเชื่อ มีแรงจูงใจ มีความเข้าใจที่แตกต่างกันไปบ้าง เช่น คนที่มาร่วมพิธีกรรมของพุทธศาสนา เช่น ไปวัดทำบุญ อาจมีความเชื่อเกี่ยวกับการทำบุญที่แตกต่างกัน มีแรงจูงใจมีความเข้าใจต่อเรื่องการทำบุญที่ไม่เหมือนกัน แต่ "การ(ลงมือ)ทำบุญ" ก็ช่วยลดหรือรอยความต่างนั้นได้ เพราะทุกคนจะประกอบพิธีกรรมการทำบุญที่คล้ายๆกัน เช่น จุดธูปเทียน กราบไหว้พระ อธิษฐาน ออกมาทำทาน ปล่อยนกปล่อยปลา ฯลฯ และเช่นเดียวกับบรรดาสมาชิกของกลุ่มแฟนบอลทีมฉลามชลที่เข้ามาเป็นแฟนคลับด้วยแรงจูงใจที่แตกต่างกัน เช่น รักท้องถิ่น ชอบความสามารถ ชาตินิยม เป็นเพื่อนกับนักฟุตบอล ฯลฯ (คูคูวิชัย, 2551) แต่ทว่า เมื่อเข้ามาในสนามเชียร์ฟุตบอล บรรดาแฟนคลับของทีมฉลามชลก็จะแสดงพฤติกรรม/ประกอบพิธีกรรมที่คล้ายคลึงกัน ดังเช่นตัวอย่างผลจากการไปสังเกตการณ์ในสนามจริงของการแข่งขันระหว่างทีมฉลามชลกับทีมของมหาวิทยาลัยกรุงเทพในวันที่ 20 กันยายน 2551 ณ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ คูคูวิชัย ผู้วิจัยรายงานว่า ทั้งๆที่บรรดาแฟนทีมชลบุรี เอฟซี (ทีมฉลามชล) หลายร้อยชีวิตนั้นมีความแตกต่างกันอย่างมากมา ทั้งอายุ เพศ อาชีพ ฯลฯ แต่ทว่าพฤติกรรมเชียร์และชมฟุตบอลของพวกเขากลับเป็นแบบแผนเดียวกัน ภายในพื้นที่แข่งขัน จะมีกลุ่มแฟนคลับเป็นผู้นำการเชียร์ และแฟนทีมชลบุรีจะเป็นผู้ตาม เริ่มตั้งแต่เมื่อนักฟุตบอลทีมชลบุรีลงสนาม พวกเขาจะเริ่มปรบมือพร้อมส่งเสียงเรียกชื่อนักฟุตบอลเป็นการต้อนรับ และทันทีที่เสียงนกหวีดของเกมเริ่มต้นขึ้น แฟนคลับก็เริ่มส่งเสียงเชียร์ทันที แฟนคลับกลุ่มใหญ่จะตีกลองเป็นจังหวะ บ้างหยิบธงขนาดใหญ่ลายปลาฉลามขึ้นมาโบกสะบัด และเมื่อทีมของตนเสียประตู หลังจากเงียบกริบไปชั่วขณะ ก็มีเสียงตะโกนลงไปในสนามว่า "เฮ้ย ไม่ใช่ไรเอาใหม่" แล้วเสียงกองเชียร์ก็ดูเหมือนจะดังขึ้นกว่าเดิม

เมื่อมีการเปลี่ยนรูปแบบการเชียร์จากการใช้กลองและส่งเสียงมาเป็นการปรบมือเข้าช่วยให้จังหวะ ผู้วิจัยก็รายงานว่า ไม่ว่าจะเปลี่ยนรูปแบบการเชียร์ไปเป็นอะไร กลุ่มแฟนคลับนับหลายร้อยชีวิตก็ล้วนเข้าใจร่วมกัน และปฏิบัติตามได้ถูกต้อง

แฟนคลับทีมชลบุรีได้เข้าไปมีส่วนร่วมในเกมทั้งการร้องตะโกนส่งรุก ส่งรับ ค่ากรรมการ โหนักบอลล์ แต่ทว่าการเชียร์ทั้งหมดก็มีกรอบกฎอยู่ ไม่ว่าจะเป็นการห้ามปาขวด ห้ามค่าในสนามด้วยคำหยาบคาย ซึ่งตลอดเวลาที่มีการเชียร์อย่างพร้อมเพรียงและต่อเนื่องนั้น ผู้วิจัยไม่พบการละเมิดกฎเกณฑ์เลย ตัวอย่างนี้แสดงให้เห็น "พลังทางสังคม" ที่สำแดงอิทธิฤทธิ์ในช่วงเวลา

ปฏิบัติพิธีกรรมตามทัศนะของ Durkheim ได้อย่างชัดเจน

ในหนังสือเล่มต่อมาคือ **The Elementary Forms of Religious Life (1915)** Durkheim ได้เจาะลงรายละเอียดในเรื่องศาสนามากขึ้นว่า สำหรับรูปแบบกิจกรรมที่เป็นรูปธรรมที่สุดของศาสนาก็คือ **พิธีกรรม** ซึ่งในช่วงระยะแรกมีเป้าหมายเพื่อการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ Durkheim ให้นิยาม "พิธีกรรม" เอาไว้ว่า เป็นการใช้ร่างกายและสัญลักษณ์ต่างๆ เพื่อกระชับความสัมพันธ์ทางสังคมด้วยการนำปัจจัยให้เข้ามาใกล้ชิดกัน โดยอาศัยกิจกรรมย่อยๆ เช่น การพรำบ่น การสวดมนต์ การรำรำ การกรีดเสียงร้อง การยกมือ ฯลฯ ผสมกับการจัดสิ่งแวดล้อมที่มีเสียงดนตรี แสงเทียน กลุ่มธูปควันเทียน หมอกละอองของน้ำแข็งแข็ง ฯลฯ (ในภาษานิตศาสตร์ นี่คือช่องทางสื่อสาร) ทั้งหมดนี้จะทำให้เกิด "ความตื่นตัวทางอารมณ์ร่วมกันอย่างลึกลับ" ที่เรียกว่า collective effervescence ตัวอย่างเช่น พิธีกรีดเลือดสาบานเป็นเพื่อนร่วมตายกัน

และในหนังสือเล่มนี้ Durkheim ระบุว่า อาจจะเป็นภาพลวงตาที่ว่า การประกอบพิธีกรรมทางศาสนานั้นมีเป้าหมายเพียงเพื่อบูชาหรือสรรเสริญเทพเจ้าเท่านั้น อันอาจจะเนื่องมาจากรูปแบบขั้นปฐมของการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาที่ชวนให้มีข้อสรุปเช่นนั้น แต่แท้จริงแล้ว การประกอบพิธีกรรมนั้นมีได้ "บูชา/สรรเสริญแต่เทพเจ้า" เท่านั้น หากทว่าได้ "บูชา/สรรเสริญชีวิตรวมหมู่ทางสังคม" ด้วย และนั่นเป็นเป้าหมายของ "ศาสนา" ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน

หากนำแนวคิดของ Durkheim มาวิเคราะห์พิธีกรรมที่คูมิเนื้อหาแปลกประหลาดและไม่เข้ากันกับวิถีคิดของคนสมัยใหม่ เช่น พิธีแห่นางแมวในขณะที่เกิดภาวะฝนแล้งไม่ตกต้องตามฤดูกาล หากใช้วิธีคิดแบบเหตุผล/คิดคำนวณ/คิดแบบเครื่องมือ เราก็จะเห็นว่าพิธีกรรมนี้ไร้เหตุผลอย่างยิ่ง เพราะในช่วงที่น้ำมีน้อยและมีค่า แต่ทว่าตัวพิธีกรรมกลับนำน้ำมาใช้อย่างไร้ประโยชน์ และถึงจะทำพิธีไปแล้ว ก็ไม่มีฝนตกลงมา ฯลฯ แต่ทว่า ถ้าเราใช้ทัศนะของ Durkheim มาวิเคราะห์เนื้อหาพิธีกรรมนี้ เราก็อาจจะตีความได้ว่า ในช่วงเวลาวิกฤตดังกล่าว มีความแปรปรวนมากที่จะเกิดความแตกแยกขัดแย้ง ทำให้ชีวิตกลุ่มล่มสลาย ดังนั้น เป้าหมายที่แท้จริงของพิธีกรรมแห่นางแมวจึงเป็นไปเพื่อตอกย้ำความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ซึ่งแสดงออกด้วย "การกระทำพฤติกรรมที่เหมือนกัน" (เอาน้ำมารดแมว) มากกว่า (คูนิชิ เอียวศรีวงศ์, 2538)

ถึงแม้ว่า งานศึกษาของ Durkheim นั้นจะเก็บข้อมูลมาจากชนเผ่าพื้นเมืองในทวีปออสเตรเลีย แต่ทว่า Durkheim ก็เห็นว่า ข้อสรุปในแง่หลักการ/แก่นข้อค้นพบนั้นสามารถนำมาใช้กับสังคมสมัยใหม่ได้ แม้ว่าสังคมสมัยใหม่จะมีลักษณะที่ซับซ้อนกว่าก็ตาม Durkheim ยืนยันว่าไม่ว่าจะเป็นสังคมแบบดั้งเดิมในอดีตหรือในปัจจุบัน จะต้องมี "ศาสนา" (ในความหมายที่กว้างขวาง) ผสมอยู่ในเนื้อใน และจะแสดงออกได้อย่างชัดเจนใน "การประกอบพิธีกรรม" ซึ่งเป็นไปตามแนวคิดของ Durkheim ที่ว่า แม้ว่าเหตุผลที่ดูเด่นชัดจากภายนอก เรื่องของพิธีกรรมจะเป็นเรื่องของการบูชาเทพเจ้า แต่เหตุผลที่เป็นแก่นหลักแท้จริงเป็นการกระชับสายสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกกลุ่มมากกว่า ดังนั้น เมื่อ "สิ่งศักดิ์สิทธิ์" (แบบเทพเจ้า) มิใช่ปัจจัยที่ไม่อาจจะขาดได้ ใน

สังคมสมัยใหม่จึงยังคงมีการประกอบพิธีกรรมต่างๆที่สอดคล้องกับเหตุผลที่เป็นแก่นหลักของพิธีกรรม เช่น พิธีกรรมรับน้อง พิธีกรรมเลี้ยงรุ่น พิธีกรรมพบปะสมาชิกของกลุ่มแฟนคลับต่างๆ ฯลฯ โดยไม่ต้องมี "สิ่งศักดิ์สิทธิ์" Durkheim ยืนยันว่า ไม่มีสังคมไหนจะดำรงอยู่ได้หากขาดการประกอบพิธีกรรมดังที่กล่าวมา

Edles & Appelrouth (2005) สรุปแนวคิดของ Durkheim ให้ชัดเจนอีกครั้งหนึ่งว่า Durkheim ไม่เห็นว่าจะมีความแตกต่างระหว่างพิธีกรรมแบบศาสนา (แบบดั้งเดิม) กับพิธีกรรมแบบทางโลก (แบบสมัยใหม่) มากนัก เพราะการกระทำแบบ "ร่วมกันสวดมนต์" หรือ "ร่วมกันยืนตรงเคารพธงชาติ" (เมื่อเวลาจะมีการแข่งขันกีฬา) แม้จะดูแตกต่างกันในแง่รูปแบบและเนื้อหา แต่ทว่าในแง่เป้าหมายแล้ว ล้วนแล้วแต่เป็นกิจกรรม/การกระทำที่มีเป้าหมายผูกโยงสมาชิกปัจเจกเข้ากับกลุ่มทั้งสิ้น เช่นเดียวกับวันหยุดทางศาสนาก็ไม่ต่างจากวันหยุดของทางราชการ เช่น วันชาติ วันรัฐธรรมนูญ วันวิสาขบูชา ฯลฯ เพราะ "วัน(กาลเวลา)" เหล่านี้ล้วนแล้วแต่ตอกย้ำอัตลักษณ์ (identity) และแสดงความเป็นหนึ่งเดียวใน "พวกเรา" ที่แตกต่างจาก "คนอื่นๆ" ทั้งสิ้น

ฉะนั้น เวลาไปนั่งดูการแข่งขันกีฬาฟุตบอล เราก็จะพบว่า "สาวก" ของทีมฟุตบอลแต่ละทีมจะมีการประกอบพิธีกรรมในรูปแบบต่างๆ เริ่มตั้งแต่มีการแต่งกายแบบพิเศษ (ต้องใส่เสื้อของทีม) มีการทาหน้าตา โปกสีริษะ มีการร้องเพลงเชียร์ ตบมือ เล่นเวฟ ฯลฯ Durkheim กล่าวว่า การเปล่งเสียงร้อง การพูดคำซ้ำๆ (เช่น we will never walk alone) การแสดงการกระทำที่เหมือนกันต่อวัตถุอย่างหนึ่ง (เช่น การโปกผ้า การยกป้ายไฟเชียร์) ทั้งหมดนี้ก็คือรูปแบบ/เนื้อหาเป้าหมายเดียวกันกับพิธีกรรมทางศาสนาทั้งสิ้น

และหากกล่าวด้วยภาษาแบบนิเทศศาสตร์ พิธีกรรมในแบบที่กล่าวมาข้างต้นนั้นก็คือรูปแบบการสื่อสารประเภทใดประเภทหนึ่ง เช่น การสื่อสารเพื่อการรวมกลุ่มด้วยการสร้างอารมณ์/ความรู้สึกร่วมกัน (shared feeling) หรือเป็นการสื่อสารเพื่อการสร้าง/ธำรงรักษาอัตลักษณ์ร่วมกันนั่นเอง

ย้อนกลับไปที่คำนิยามของคำว่า "พิธีกรรม" ที่ Durkheim ได้ระบุเอาไว้ว่า "เป็นการใช้ร่างกายและสัญลักษณ์..." ฉะนั้น องค์ประกอบสำคัญส่วนหนึ่งของพิธีกรรมก็คือ **สัญลักษณ์** Durkheim ได้ศึกษารายละเอียดของสัญลักษณ์ในพิธีกรรมและได้แยกแยะว่า สัญลักษณ์นั้นมีอยู่ 2 ชนิด ชนิดแรกเป็น **สัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์** (Sacred symbol) และชนิดที่สองเป็น **สัญลักษณ์แบบทางโลก** (profane symbol) สัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์นั้นจะหมายถึงสัญลักษณ์ที่ "อยู่เหนือ/พ้นไปจาก" ชีวิตประจำวันทางโลกซึ่งเป็นที่อยู่ของสัญลักษณ์ชนิดที่สอง อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์หรือแบบทางโลกก็ไม่สามารถจะดำรงคงอยู่ได้ด้วยตนเอง หากทว่าจะต้องมีกระบวนการผลิตและผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดอย่างต่อเนื่องด้วยการผ่านกระบวนการประกอบพิธีกรรม (ritualization) นั่นเอง

ตัวอย่างเช่น การจุดเทียนบนโต๊ะอาหารในยามค่ำคืนสำหรับแขกพิเศษ สัญลักษณ์ดังกล่าวอาจจะเป็นสัญลักษณ์ทางโลก แต่หากมีการจุดเทียนหน้าพระพุทธรูปที่เป็นองค์ประธานในโบสถ์ สัญลักษณ์ดังกล่าวนั้นจะกลายเป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์

กระบวนการแยกแยะระหว่างสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์และสัญลักษณ์แบบทางโลกนั้น

อาจจะมีหลายรูปแบบ เช่น ในการประกอบพิธีกรรมแบบทางโลก ก็อาจจะจัดให้มี "ช่วงเวลาศักดิ์สิทธิ์" (Sacred moment) เพื่อแยกการใช้สัญลักษณ์ 2 แบบ หรือหากเป็นพิธีกรรมทางศาสนา ก็อาจจะแยกองค์ประกอบทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นวัน เวลา สถานที่ วัสดุอุปกรณ์ต่างๆออกไปเป็นการเฉพาะ Edles & Appelrouth (2005) ได้ยกตัวอย่างการประกอบพิธีกรรมทำละหมาดของชาวมุสลิม ซึ่งอาจจะแยกออกไปทำที่มัสยิด แต่ในบางกรณี แม้แต่ในช่วงเวลาของการทำกิจกรรมประจำวัน แต่เมื่อถึงเวลาทำละหมาด ชาวมุสลิมก็สามารถจะนำเอาพรมมาปูในพื้นที่ใด/สถานที่ใดก็ได้ (เช่น กลางทะเลทราย ริมถนน ฯลฯ) และพื้นที่ที่อยู่บนพรมนั้นก็จะกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับประกอบพิธีกรรมได้

(5.2.2) พิธีกรรมและความทรงจำร่วม: ข้อเสนอของ M. Halbwachs Halbwachs เป็นนักคิดสำนักหน้าที่นิยมที่ทำงานศึกษาเรื่องพิธีกรรมต่อมาจาก Durkheim แนวคิดที่เขาสนใจคือเรื่อง "ความทรงจำร่วมกัน" (collective memory) โดยเริ่มต้นจากคำอธิบายที่ว่า ถึงแม้ว่าเหตุการณ์ในอดีตของแต่ละสังคมจะมีอยู่มากมาย แต่สิ่งที่สังคมแต่ละสังคมจะจดจำนั้นมีได้เป็น "อดีตทั้งหมด" หากแต่จะเป็น "เรื่องบางเรื่อง" เท่านั้นที่สังคมจะเลือกจดจำ และจดจำร่วมกันเป็นความทรงจำร่วม เราจะทราบว่าสังคมแต่ละสังคมจดจำเรื่องอะไรเอาไว้บ้างนั้น ก็ดูได้จากการวิเคราะห์พิธีกรรมนั่นเอง

สำหรับบทบาทหน้าที่ของ "ความทรงจำร่วม" นี้ ก็คือโจทย์ที่ Durkheim ได้ตั้งเอาไว้ นั่นเองว่า ความทรงจำร่วมนี้แหละที่ทำหน้าที่ผูกพันกลุ่มแต่ละกลุ่ม สังคมแต่ละสังคมเอาไว้ด้วยกัน เช่น คำนานที่สาวกทีมฟุตบอลแมนเชสเตอร์ยูไนเต็ดเลือกที่จะจดจำเอาไว้ร่วมกันก็คือเหตุการณ์ที่นักฟุตบอลทั้งทีมประสบอุบัติเหตุเครื่องบินตกจนทีมเกือบจะสูญสลาย แต่แล้วทีมแมนยูก็สามารถฝ่าฟันวิกฤติก่อตั้งทีมขึ้นมาใหม่จนได้ เหตุการณ์ในอดีตส่วนนี้จะถูกคัดเลือกออกมาจากเหตุการณ์มากมาย แล้วถูกนำมา "เล่าเรื่อง" ซ้ำไปซ้ำมาผ่านกิจกรรมการร่วมกันระลึกถึงอดีต เช่น งานเฉลิมฉลอง การเขียนบันทึก การแต่งเป็นหนังสือ การสร้างภาพยนตร์ งานเลี้ยงสังสรรค์ ฯลฯ

เมื่อวิเคราะห์เนื้อหาที่ปรากฏอยู่ในการประกอบพิธีกรรม เราก็มักจะพบ theme เรื่องที่คล้ายๆกัน เช่น เรื่องราวความกล้าหาญของวีรบุรุษ สาเหตุที่ทำให้สังคมล่มสลาย (เช่น การแตกสามัคคีภายในกลุ่ม ความโลภ ความตะกละตะกลามทำให้เมืองล่มจมไปทั้งเมือง) เรื่องเล่าเหล่านี้ไม่เพียงแต่จะทำให้สมาชิกเกิดความเข้าใจเท่านั้น หากทว่ายังสามารถทำให้เกิดอารมณ์ร่วมได้อีกด้วย อย่างไรก็ตาม Halbwachs ก็ตั้งข้อสังเกตว่า เรื่องเล่าในประวัติศาสตร์จะถูกปรับแต่งใหม่

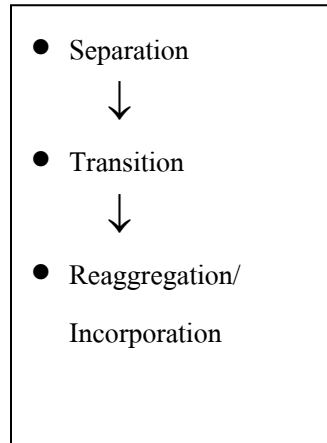
เสมอในคนแต่ละรุ่นที่มีปัญหาที่ต้องเผชิญแตกต่างกัน ตัวอย่างเช่น สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมของไทยในปัจจุบันที่ต้องแก่งแย่งแข่งขันในการเรียนเพื่อสอบเข้ามหาวิทยาลัยให้ได้ เรื่องเล่าที่พวกเขาต้องการน่าจะเป็นเรื่องความอดทนเพียรพยายามอย่างสุดชีวิตของศิลปินนักร้องเกาหลีที่พบกับปัญหาอุปสรรคนานัปการ แต่ผลลัพธ์สุดท้ายก็คือ ความสำเร็จที่มาจากการทุ่มเทและความเพียรพยายาม

Halbwachs กล่าวว่า ศาสนาเองก็เป็นรูปแบบหนึ่งของความทรงจำร่วมที่กล่าวมาเช่นเดียวกัน และเมื่อวิเคราะห์ theme/เนื้อหาของตำนานต่างๆทางศาสนา ก็จะพบว่ามีความคล้ายคลึงกับตำนานของกีฬา เพลง/นักร้อง ภาพยนตร์/ผู้กำกับ/ดารา การประพันธ์นวนิยาย/นักประพันธ์ ฯลฯ เช่น มีเรื่องราวของการอพยพ มุ่งสู่ความรุ่งเรือง การสูญเสีย การฟื้นคืนชีพ วีรบุรุษ เหตุการณ์สำคัญๆ (เช่น แมทซ์ประวัติศาสตร์) สงคราม/การต่อสู้ การปฏิรูป ฯลฯ

(5.2.3) แนวคิด Liminality /Communitas: ข้อเสนอของ V. Turner V. Turner เป็นนักมานุษยวิทยาที่เริ่มต้นจากการได้รับอิทธิพลด้านแนวคิดจาก E. Durkheim เช่นเดียวกัน แต่ในลำดับต่อมา เขาก็เริ่มให้ความสนใจกับแนวคิดเรื่องบทบาทของสัญลักษณ์ที่ปรากฏอยู่ในทุกมิติของสังคม ไม่ว่าจะเป็นศาสนา การเมือง เศรษฐกิจ ฯลฯ ที่แสดงออกในรูปแบบที่เรียกว่า "พิธีกรรม" และในการวิเคราะห์ดังกล่าวนี้ เขาได้นำเอาวิธีการที่ C. Levi-Strauss ได้ใช้ในการวิเคราะห์วัฒนธรรมมาสร้างแนวคิดที่สำคัญ 2-3 แนวคิด เช่น liminality และ communitas

Turner เริ่มต้นงานของเขาด้วยการวิจารณ์กระแสการศึกษาในแวดวงสังคมศาสตร์ช่วงปี 1960 ว่า นักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ให้ความสนใจที่จะวิเคราะห์ "โครงสร้าง" มากเกินไป จนลืมที่จะให้ความสนใจกับสภาพการณ์ตัวอย่างของจริงที่กำลังเกิดขึ้นอย่างสดๆร้อนๆ จากนั้น เขาก็เริ่มต้นวิเคราะห์ปรากฏการณ์ต่างๆที่กำลังเกิดขึ้นด้วยการเจริญรอยตามวิธีการของ Arnold van Gennep (1908)

van Gennep เป็นผู้ที่ศึกษาวัฏจักรในชีวิตของปัจเจกบุคคลที่จะต้องมีส่วนผ่านพ้นวัยต่างๆ และในแต่ละช่วงวัยนั้นจะมี "พิธีกรรมแห่งภาวะผ่าน" (rite of passage) ในพิธีกรรมนี้จะประกอบด้วย 3 ช่วงจังหวะ คือ

ภาพที่ 6: 3 ช่วงจังหวะของพิธีกรรมแห่งภาวะผ่าน

- **ช่วงจังหวะที่ 1 คือ ช่วง Separation** เป็นช่วงเวลาที่ปัจเจกบุคคลจะถูกแยกตัวออกไปจากชีวิตปกติประจำวัน จะมีการแยกทั้งในเวลา/สถานที่/โลกศักดิ์สิทธิ์-โลกสามัญ/กิจกรรมที่เคยกระทำ โดยมีการนำสัญลักษณ์ต่างๆมาใช้เป็นหมุดหมาย ตัวอย่างเช่น มีการเอาเชลวมาปัดรอบๆพื้นที่ หรือใช้สายลิวจัวร์รอบปะรำพิธี ทุกอย่างจะกลับหัวกลับหางหรือเปลี่ยนแปลงไป เช่น ในพิธีบวชนาค ชายผู้จะบวชจะเปลี่ยนสถานที่ไปกินนอนที่วัด เปลี่ยนจากการทำงานแบบปกติเป็นการไปเก็บตัวท่องสวดมนต์ เปลี่ยนเครื่องแต่งกายแบบปกติไปนุ่งขาวห่มขาว เป็นต้น หรือตัวอย่างของการไปร่วมกิจกรรมค่าย การไปท่องเที่ยวพักผ่อนก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน

- **ช่วงจังหวะที่ 2 คือช่วง Transition** ในช่วงเวลานี้ ปัจเจกจะต้องข้ามผ่าน "ธรณีประตู" (threshold) หรือที่เรียกว่า liminality ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวนี้เป็นพื้นที่แห่งความคลุมเครือ ภาพของ "ธรณีประตู" เป็นภาพตัวแทนที่แสดงให้เห็นความหมายดังกล่าวได้อย่างชัดเจนที่สุด เพราะตรงธรณีประตูนั้นเป็นพื้นที่ที่ข้ามพ้นไปจาก "การแบ่งแยกเป็นสองขั้วที่ชัดเจน" เช่น ข้างใน v.s. ข้างนอก กลางวัน v.s. กลางคืน มนุษย์ v.s. อมนุษย์ เพศหญิง v.s. เพศชาย ฯลฯ สำหรับชายที่กำลังจะบวชนั้นจะมีสถานะที่ก้ำกึ่งระหว่าง "ฆราวาส v.s. พระสงฆ์" การประกอบพิธีกรรมบวชจะมีจุดสำคัญแห่งการเปลี่ยนแปลง (Transition) คือการแห่หน้าค้ำโบล่ เพื่อเข้าไปเปลี่ยนสถานะจากฆราวาสให้เป็นพระสงฆ์ โดยจะต้องฝ่าข้ามธรณีประตูดังกล่าว ในทุกพิธีกรรมจะต้องมีขั้นตอนของ transition นี้ เช่น พิธีรับน้องใหม่ก็ต้องลอดซุ้มประตู (น่าสังเกตว่า ในเรื่องเล่าของศาสนาฮินดูจะมีแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องบริเวณที่เป็น liminality อย่างมาก เช่น การจะปราบเทพเจ้าบางองค์ ต้องทำในบริเวณที่ไม่ใช่ข้างนอก/ข้างใน ต้องทำในเวลาที่ไม่ใช่กลางวัน/กลางคืน)

- **ช่วงจังหวะที่ 3 คือ ช่วง Reaggregation/Incorporation** เป็นช่วงเวลาที่ผู้ถูกทำพิธีจะถูกนำเข้าสู่สถานภาพใหม่ที่มีความมั่นคง ในกรณีของพิธีกรรมบวชก็คือช่วงเวลาที่ผู้บวชจะดำรงสถานภาพเป็นนักบวช และสามารถเข้าไปอยู่ร่วมกับสังคมสงฆ์ในฐานะ "นวก" (พระบวช

ใหม่) ประเพณีแต่งงาน รับน้องใหม่ ต้อนรับสมาชิกใหม่ของสมาคมต่างๆ ก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน จากแนวคิดเรื่อง "ช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนผ่าน" ของ van Gennep ซึ่งทำการศึกษาในระดับบุคคลนี้ V. Turner ได้นำมาขยายในระดับสังคม และเรียกช่วงเวลาดังกล่าวว่า liminality ในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นเป็นช่วงเวลาที่จะเกิดการประกอบพิธีกรรม ซึ่งมีคุณลักษณะที่ผิดแผกแตกต่างไปจากช่วงเวลาปกติ ตัวอย่างเช่น การจัดลำดับชั้นที่มีอยู่ในสังคมจะเลือนหายไป กลายเป็น "ความเสมอภาค" ที่เขาเรียกว่า communitas ความแตกต่างระหว่างสถานภาพ เพศ อายุ จะเลือนหายไปชั่วขณะหนึ่ง ตัวอย่างเช่น ในประเพณีสงกรานต์ ทั้งพระสงฆ์ ฆราวาส ผู้หญิง ผู้ชาย จะเล่นน้ำลูกน้ำต้องตัวกันได้ ในงานสังสรรค์ของบริษัท เจ้านายและลูกน้องจะทำเทียมกัน และในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ ผู้ที่เข้าร่วมพิธีกรรมก็จะสัมผัสกับ "ความศักดิ์สิทธิ์" ซึ่งอาจจะมาจากวิญญาณของบรรพบุรุษ spirit ของบริษัท/หน่วยงาน-องค์กร ฯลฯ ซึ่งส่งผลลัพธ์สุดท้ายคือ การกระชับสายสัมพันธ์ความเป็นหนึ่งเดียวกันของสมาชิก เมื่อหวนคืนกลับมาสู่ช่วงเวลาของ Reaggregation/ Incorporation

นอกจากนั้น ในช่วงของ liminality/พิธีกรรม ยังมีความแตกต่างจากช่วงเวลาปกติ ตรงที่ว่า ทุกอย่างในช่วงเวลานี้ล้วนแล้วแต่เป็น "สัญลักษณ์" ที่มีความหมายมากกว่าช่วงเวลาปกติธรรมดา เช่น การสวมแหวนนั้น เราทำอยู่แล้วเป็นปกติธรรมดา แต่การสวมแหวนในวันแต่งงานนั้น จะเป็นสัญลักษณ์ที่มีความหมายมากกว่าปกติ เช่น หมายถึงคำมั่นสัญญา หมายถึงความผูกพัน หมายถึงการมีเจ้าของ หมายถึงพันธะที่จะต้องดูแลคุ้มครองร่วมทุกข์ร่วมสุข ฯลฯ

V. Turner ขยายแนวคิดเรื่อง liminality ว่า แม้แต่ในกิจกรรมต่างๆ ของชีวิตสมัยใหม่ที่อาจจะดูไม่เหมือน "พิธีกรรมแห่งภาวะผ่าน" (rite of passage) ที่มีรูปแบบชัดเจนเช่นพิธีกรรมต่างๆ ในอดีต แต่ทว่าโดยเนื้อหาแล้ว สังคมสมัยใหม่ก็ยังมี "พิธีกรรมแห่งภาวะผ่าน" เหล่านี้เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาและในทุกสถาบัน เช่น พิธีกรรมในศาล (ซึ่งเราจะเห็นได้จากบรรดาภาพยนตร์ที่เกี่ยวกับการขึ้นโรงขึ้นศาล ตัวละครจะเปลี่ยนผ่านสถานะไปเป็นโจทก์ จำเลย พยาน ด้วยพิธีกรรมต่างๆ เช่น การสาบาน) การไปเที่ยวปิกนิก ประสพการณ์การเจ็บป่วย การรวมตัวกันดูคอนเสิร์ตของกลุ่มวัฒนธรรมย่อย (เช่น เทศกาลเพลง jazz ที่หัวหิน ฯลฯ) รูปแบบการกระทำทางสังคมเหล่านี้ไม่อาจจะอธิบายได้ด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจ จึงอาจกล่าวได้ว่า แนวคิดเรื่อง liminality ของ V. Turner นั้นเป็นเสมือนยาถอนพิษคำอธิบายแบบใช้เหตุใช้ผล (rationality) โดยสิ้นเชิง

5.3 กลุ่มทฤษฎีการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์

การศึกษา "พิธีกรรม" ในแง่สัญลักษณ์/สัญลักษณ์นั้นมีเส้นทางเดินมาจาก 2 สาย สายหนึ่งมาจากกลุ่มนักมานุษยวิทยาเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic anthropology) เช่น C. Geertz และอีกแนวทางหนึ่งมาจากสายการสื่อสาร/ภาษาศาสตร์ เช่น F. de Saussure ที่ได้พัฒนาแนวทางการศึกษาสัญลักษณ์ออกไปอย่างกว้างขวางจนกลายเป็นศาสตร์สาขาหนึ่งคือ Semiology/Semiotics ดังนั้น ใน

ระหว่างเส้นทาง 2 สายนี้ จึงมีอยู่หลายแนวคิดที่มีความประสานสอดคล้องกัน แม้ว่าอาจจะใช้คำศัพท์ที่แตกต่างกันก็ตาม

ในที่นี้ เราจะลองสำรวจแง่มุมที่น่าสนใจของการศึกษาพิธีกรรมทั้งแบบดั้งเดิมและแบบสมัยใหม่ด้วยแนวคิดการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ โดยที่จะเริ่มต้นจากข้อสังเกตของ A. Wallace (1960 อ้างใน Crapo, 2003) ที่ว่า ถึงแม้พิธีกรรมนั้นจะไม่ได้จำกัดอยู่แต่เพียงในมิติของศาสนา แต่ทว่า "พิธีกรรม" ก็ถือได้ว่าเป็นหัวใจของศาสนา โดยที่ศาสนาจะบรรลุเป้าหมายได้ก็ด้วยการทำพิธีกรรมเท่านั้น ปัจจุบันนี้ หากเราขยายแนวคิดเรื่องพิธีกรรมออกไปอย่างกว้างขวางในทุกปริมณฑลที่ได้เกริ่นมาข้างต้น เราก็อาจจะใช้ข้อสรุปเดียวกันว่า ในเรื่องของกรเมือง เศรษฐกิจ ความบันเทิง สุขภาพ ฯลฯ ก็คงจะบรรลุเป้าหมายได้ยากหากปราศจากการมีมิติของพิธีกรรมมาร่วมด้วย

(5.3.1) C. Geertz นักมานุษยวิทยาเชิงสัญลักษณ์ C. Geertz จัดว่าเป็นนักมานุษยวิทยาคนสำคัญคนหนึ่งในสายมานุษยวิทยาเชิงสัญลักษณ์ เนื่องจากทัศนะพื้นฐานของเขามีต่อวัฒนธรรมว่า "วัฒนธรรมคือระบบสัญลักษณ์/ความหมาย" อันที่จริง ในระยะเริ่มแรกของชีวิตทางวิชาการ Geertz นั้นเคยเป็นสานุศิษย์ของ T. Parson เจ้าสำนัก Functionalism ในอเมริกา แต่ต่อมาเขาก็เริ่มปรับจุดยืนทางวิชาการใหม่ ในขณะที่คนทั่วไปมักจะวิจารณ์แนวทางของ Parson ว่า "เน้นวัฒนธรรมมากเกินไป" แต่ Geertz กลับปรับจุดยืนของเขาด้วยเหตุผลที่ว่า "Parson ยังเน้นวัฒนธรรมไม่มากพอ"

Geertz เริ่มต้นด้วยการวิจารณ์คำนิยาม "วัฒนธรรม" ของ Parson ที่ระบุว่า "วัฒนธรรมเป็นการตอบสนองของสังคมต่อเงื่อนไขที่บีบรัดต่างๆ (constraint) รวมทั้งหมายรวมถึงกลไกต่างๆที่ถูกนำมาใช้จัดการกับเงื่อนไขบีบรัดนั้น Geertz เห็นว่า วิธีการให้คำนิยามเช่นนี้ทำให้เกิดทัศนะว่า วัฒนธรรมเป็นเพียงการตั้งรับ (passive) มากไป เพราะหากไม่มีเงื่อนไขบีบรัด ก็จะไม่มีความวัฒนธรรมเกิดขึ้น ในทัศนะของเขาวัฒนธรรมมีลักษณะเชิงรุก (active) สร้างสรรค์ (constructive) ต่อชีวิตทางสังคมมากกว่าจะเกิดขึ้นมาเพื่อเป็นกลไกรักษาสถานะอันที่คงที่ของสังคมเท่านั้น

คุณลักษณะที่เป็นมากกว่ากลไก" ก็คือ วัฒนธรรมเป็น "พิมพ์เขียว" หรือเป็น "ตัวแบบเชิงสัญลักษณ์" (symbolic template) ที่มนุษย์ใช้สร้างความหมาย (made sense) ต่อโลกแวดล้อมของเขา จากมุมมองต่อวัฒนธรรมดังกล่าว จึงทำให้ Geertz ได้สร้างคำนิยามต่อวัฒนธรรมว่า "วัฒนธรรมเป็นระบบที่มีความซับซ้อนที่มีตั้งแต่ระดับพื้นผิวไปจนถึงแก่นในของบรรดาสัญลักษณ์ ปรัมปราคติ (myth) กิจกรรมในชีวิตประจำวัน และนิสัยต่างๆ (บรรดาสวนประกอบของวัฒนธรรม) ที่ต้องวิเคราะห์ด้วยการอ่าน/ตีความหมาย" Geertz ได้สกัดแก่นความคิดที่เป็นบทสรุปที่เขาหยิบยืมมาจาก M. Weber อยู่ในคำกล่าวที่ว่า "มนุษย์เราเป็นสัตว์ที่แขวนลอยตัวเองอยู่ในข่ายไขแห่งความหมายที่เขาเป็นผู้ถักทอมันขึ้นมาเอง"

และเนื่องจากวัฒนธรรม (โดยเฉพาะอย่างยิ่ง "พิธีกรรม" ที่ Geertz ได้ศึกษาเป็นพิเศษ) มีหลากหลายมิติ ทั้งส่วนที่มองเห็นและมองไม่เห็น ทั้งส่วนที่กระจุกตัวรวมศูนย์และส่วนที่กระจัดกระจาย ทั้งส่วนที่อยู่กันบึงและส่วนที่ผิวเผิน ฯลฯ ดังนั้น การศึกษาวัฒนธรรมจึงจำเป็นต้องใช้การพรรณนาแบบเข้มข้น (thick description) ตัวนักวิชาการเองต้องลงไป "คลุก" อยู่กับข้อมูลและการคลุกเคล้านั้นต้องมีทั้งมิติของความเข้าใจ/เหตุผล และด้านอารมณ์ความรู้สึก สำหรับวิธีการวิเคราะห์/สังเคราะห์นั้น Geertz ได้แนวทางจาก Parson ที่ว่า แม้ว่านักวิชาการจะทำการศึกษาข้อมูลจากรูปธรรมหนึ่งอย่างเข้มข้น แต่ก็ต้องใช้ข้อเท็จจริงจากรูปธรรมดังกล่าวขยายขึ้นไปสู่ข้อสรุปแบบกว้างๆ/แบบทั่วไปด้วย

จากทัศนะที่ว่าวัฒนธรรมคือระบบแห่งความหมายต่าง ๆ นั้น แต่เนื่องจากความหมายเป็นสิ่งที่เป็นามธรรม เมื่อจะจับต้อง จึงต้องมีรูปธรรมมารับ เปรียบเสมือน "แสง" ที่มีอยู่แต่ทว่าเรามองไม่เห็น จนกว่าจะมีวัตถุมารับ ดังนั้น การศึกษาความหมายจึงต้องวิเคราะห์ผ่านสัญลักษณ์ที่เป็นที่บรรจุความหมายต่างๆ จากทัศนะดังกล่าวนี้ นักวิชาการในรุ่นต่อมาเช่น E. Leach ได้นำมาประยุกต์ใช้อธิบายกับสัญลักษณ์ที่อยู่ในพิธีกรรมว่า "พิธีกรรมจึงเป็นคลังเก็บสะสมระบบความหมาย" (Storage system) ดังเช่นจากตัวอย่างข้อมูลที่เขาได้ศึกษาพิธีกรรมของชนเผ่าต่างๆ และได้พบว่า ในพิธีกรรมเหล่านี้ได้จับเก็บรูปแบบการคิดเชิงเศรษฐกิจของชนเผ่าเหล่านั้นเอาไว้

(5.3.2) บทบาทหน้าที่ของสัญลักษณ์ในพิธีกรรม การศึกษาบทบาทหน้าที่ของสัญลักษณ์ในพิธีกรรมนั้นอาจจะเริ่มต้นจากรูปแบบของพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งเป็นกรณีให้เห็นได้อย่างชัดเจนที่สุด แต่ทว่าในพิธีกรรมประเภทอื่นๆก็เข้าไปในทำนองเดียวกัน

เริ่มต้นจากข้อเท็จจริงที่ว่า พิธีกรรมเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญที่สุดของศาสนา และทำหน้าที่มากมายหลากหลายอย่าง เริ่มต้นตั้งแต่เราเชื่อว่าใครนับถือศาสนาอะไร ก็ดูจากการที่เขาเข้าร่วมพิธีกรรมในศาสนานั้นๆ (ในพุทธศาสนามีธรรมเนียมการแสดงตนเป็นพุทธมามกะ) กล่าวคือพิธีกรรมเป็นตัวบ่งชี้ที่สำคัญ และเนื่องจากการเข้าร่วมพิธีกรรมนั้น ผู้เข้าร่วมที่เป็นศาสนิกชนของศาสนานั้นๆ จะมิได้เข้าร่วมแบบ "ผู้สังเกตการณ์" เท่านั้น หากแต่จะต้อง "ลงมือแสดงการกระทำอย่างมีส่วนร่วม" เช่น จุดธูปเทียน กราบพระพุทธรูป/พระธรรม/พระสงฆ์ ทำเครื่องหมายกางเขน ฯลฯ ดังนั้น การเข้าร่วมพิธีกรรมจึงทำหน้าที่แยกระหว่าง "ผู้สังเกตการณ์" กับ "สมาชิกของศาสนา" นั้นๆออกจากกัน

นอกเหนือจากระดับการทำหน้าที่จากภายนอกเช่น การแบ่งแยก "เรา" กับ "เขา" แล้ว A. Aldridge (2007) ยังเสนอว่าสัญลักษณ์ต่างๆในพิธีกรรมนั้นยังแบ่งแยกไปถึงการสร้าง "ความรู้สึกร่วมในระหว่างหมู่พวกเรา" ให้เกิดขึ้นด้วย ซึ่งเป็นไปตามคำอธิบายเรื่องสำนึกร่วมของ E. Durkheim ทั้งที่ในความเป็นจริง ปัจเจกบุคคลอาจจะแตกต่างกันด้วยเกณฑ์หลายๆอย่างเช่น เชื้อ

ชาติ เพศ อายุ/รุ่นวัย ฐานะทางเศรษฐกิจ ความนิยมในพรรคการเมือง ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ อาชีพ ฯลฯ แต่ทว่าเมื่อเข้ามาประกอบพิธีกรรมและใช้สัญลักษณ์ร่วมกัน บทบาทหน้าที่ของสัญลักษณ์นั้นก็ก็จะนำเอาเกณฑ์ "ศาสนา" มา "เรียก" (interpellate ในคำศัพท์ของ L. Althusser) เพื่อบังคับเกณฑ์อื่นๆที่สร้างความแตกต่างระหว่างบุคคลที่กล่าวมาข้างต้น ด้วยเหตุนี้ Durkheim จึงกล่าวว่า หากไม่มีสัญลักษณ์ร่วมต่างๆแล้ว "ความรู้สึกร่วมเชิงสังคม" (ความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน) ก็คงจะดำรงรักษาเอาไว้ไม่ได้ คำอธิบายนี้สามารถใช้หมายรวมไปถึงการรวมกลุ่มทางสังคมในทุกรูปแบบตั้งแต่สมาชิกพรรคการเมือง องค์การการกุศล แฟนคลับของคารานักร้อง สาวกของสโมสรทีมฟุตบอล ฯลฯ ซึ่งมีการใช้สัญลักษณ์ร่วมของกลุ่ม ตั้งแต่โลโก้/ตราประจำกลุ่ม เสื้อทีม เพลงร้อง ฯลฯ

(5.3.3) **สัญลักษณ์อารมณ์ความรู้สึก** ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า กลุ่มนักวิชาการที่สนใจเรื่องสัญลักษณ์ มีทั้ง C. Geertz ที่มาจากสายมานุษยวิทยา และ F. de Saussure ที่มาจากสายการสื่อสาร/ภาษาศาสตร์ โดยที่ทั้ง 2 สายนั้นต่างก็มีมุมมองหลายประการที่ร่วมกัน อย่างไรก็ตาม จุดเน้นที่อาจจะแตกต่างกันระหว่าง Geertz กับ Saussure ก็คือ ในขณะที่ Saussure สนใจเรื่ององค์ประกอบของสัญลักษณ์และกระบวนการประกอบสร้างความหมายของสัญลักษณ์ (signification) Geertz จะเน้นหนักเรื่องบทบาทหน้าที่หรือพลังของสัญลักษณ์ (symbolic power) ที่ก่อให้เกิด "อารมณ์ความรู้สึก" ในระดับที่รุนแรง ทั้งนี้เนื่องจาก Geertz สังกัดอยู่ในกลุ่มนักคิดที่เชื่อว่า คุณลักษณะที่สำคัญของพิธีกรรม (ผ่านการทำงานของสัญลักษณ์ต่างๆ) ก็คือ การปลุกเร้าอารมณ์ความรู้สึกอย่างรุนแรงนั่นเอง

ในแต่ละพิธีกรรมและในแต่ละสังคม อาจจะมี "ประเภทของอารมณ์" ที่แตกต่างกันออกไป เช่น โศกเศร้าอาดูร รื่นเริงยินดี ส่อไปทางเพศรส โหยหา ฮึกเหิม ฯลฯ ดังเช่นตัวอย่างงานศึกษาพิธีกรรม signs ของชนเผ่า Navajo ที่ Geertz (1973) ได้แสดงให้เห็นความสำคัญของอารมณ์ในพิธีกรรมนี้ พิธีกรรมนี้เป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการรักษาความเจ็บไข้ได้ป่วย สัญลักษณ์ต่างๆที่ถูกนำมาใช้ในพิธีกรรมจะทำหน้าที่ปลุกเร้าอารมณ์ของผู้เข้าร่วมให้สามารถอดทนต่อความเจ็บป่วยได้ เช่น การเข้าทรงวิญญาณผีบรรพบุรุษผู้อาจหาญ

ในกรณีของไทย มีตัวอย่างงานศึกษาของธีรชัย อิศรเดช (2546) ที่วิเคราะห์อารมณ์ความรู้สึกประเภทต่างๆที่เกิดขึ้นในพิธีโนราโรงครูในภาคใต้ ผู้วิจัยได้พบว่า พิธีกรรมนี้ในภาพรวมแล้วได้ตีกรอบการแสดงออกในพิธีด้วยอารมณ์ความรู้สึกตามแบบแผน คือ ความโมโห โทโส และความรักห่วงอาลัยอารมณ์ระหว่างผีบรรพบุรุษกับลูกหลาน ซึ่งสัมพันธ์กับบุคลิกภาพของคนใต้ที่รักแรงเกลียดแรง เชื้อมั่น เด็ดขาด รักพวกรักเกลอและเครือญาติอย่างเด่นชัด นอกจากนี้ นักวิจัยได้วิเคราะห์ลำดับขั้นตอนของพิธีกรรมในแต่ละช่วง และพบว่า "กิจกรรมในแต่ละช่วงนั้นแสดงออกและเรียกร้องอารมณ์ความรู้สึกที่แตกต่างกันไป เช่น ช่วงวันแรกในตอน

เย็นที่ต้งโรงจะมีอารมณ์สงบ ยินดี แต่ทว่าในช่วงกลางคืนวันที่สอง ซึ่งเป็นช่วงวิญญานตายายมาเข้าทรง จะมีอารมณ์ตื่นตระหนกตกใจตื่นเต็นเป็นอารมณ์หลัก เป็นต้น

R. Crapo (2003) ตั้งข้อสังเกตว่า เวลาที่เราเข้าร่วมพิธีกรรมต่างๆ จะสามารถสร้างอารมณ์ความรู้สึกที่ผิดไปจาก "ช่วงเวลาปกติ" แม้ว่าโดยการแสดงพฤติกรรมส่วนใหญ่แล้วจะยังคงดูเหมือนช่วงเวลาปกติ เช่น สำหรับชาวคริสต์ที่เป็นคนตะวันตกนั้น การกินขนมปังและการดื่มไวน์นั้นก็เป็นพฤติกรรมที่ทำอยู่ในชีวิตประจำวัน แต่ทว่าในพิธีกรรมมิสซา การกินขนมปังและดื่มไวน์นั้นจะให้อารมณ์ความรู้สึกที่ผิดไปจากปกติ ทั้งนี้ เพราะขนมปังและไวน์ในพิธีกรรมนั้น มิใช่เป็นเพียง "อาหาร" เท่านั้น หากทว่ามี "ความหมาย" กล่าวคือ เป็น "สัญลักษณ์" แทนเนื้อหนังและโลหิตของพระเยซู อารมณ์ความรู้สึกอย่างรุนแรงจึงเกิดขึ้นเมื่อขนมปังและไวน์เข้าถึงร่างกายของผู้ศรัทธาในศาสนา

Rappaport (อ้างใน Crapo, 2003) อธิบายต่อไปว่า พลังของสัญลักษณ์ที่สามารถกระตุ้นอารมณ์ความรู้สึกอย่างรุนแรงนั้นจะนำไปสู่สถานะของ "การเปลี่ยนแปลงของจิตสำนึก" ได้ (consciousness alteration) แต่การเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกนี้มีใช่การเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกระดับบุคคลเท่านั้น หากทว่าเป็น "การเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกร่วม" ของทั้งกลุ่ม ซึ่งปัจจุบันนี้ ในแวดวงการศึกษาเพื่อการพัฒนาของไทยได้นำเอาชุดความรู้เรื่องพลังของสัญลักษณ์ในพิธีกรรมมาใช้เพื่อการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกร่วมอย่างมาก โดยเฉพาะในประเด็นเรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติ เนื่องจากสังคมไทยยังมีสัญลักษณ์และความหมายต่างๆ ที่เกี่ยวกับธรรมชาติเหลืออยู่มาก เช่น พิธีบวชป่า (เพื่อป้องกันการตัดต้นไม้ทำลายป่า) พิธีการสืบชะตาแม่น้ำ (เพื่อให้แม่น้ำลำคลองมีอายุที่ยืนยาวต่อไป) เป็นต้น

ในพิธีกรรมดังกล่าวนี้ จะต้องมีการนำเอา "สื่อ" ประเภทต่างๆ ที่มีพลังทางสัญลักษณ์ที่สามารถกระตุ้นอารมณ์ความรู้สึกของกลุ่มคนที่เข้าร่วมพิธีได้ ตัวอย่างเช่น นิลบลแสนอาทิตย์ (2547) ศึกษาการประยุกต์เอาความเชื่อทางศาสนาและสื่อพิธีกรรมที่ประชาชนชาวจังหวัดน่านมีความเชื่อและความศรัทธาอย่างเหนียวแน่นมาใช้เป็นเครื่องมือผลักดันให้ประชาชนมีส่วนร่วมในพิธีและเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกร่วมในการอนุรักษ์แม่น้ำ ในอดีต คนเหนือมีความเชื่อและมีพิธีกรรมการสืบชะตาเพื่อต่ออายุของผู้คน ของชุมชน หรือของบ้านเมือง เมื่อกลุ่มอนุรักษ์แม่น้ำน่านซึ่งพบว่า แม่น้ำน่านกำลังเน่าเสียในระดับวิกฤติ จึงได้ประยุกต์เอาพิธีกรรมสืบชะตาดังกล่าวมาใช้กับแม่น้ำน่าน ซึ่งดูเหมือนว่ากำลังจะล้มหายตายจากไปแล้ว จึงจำเป็นต้องต่อชะตาอายุ

ในพิธีกรรมดังกล่าวได้นำเอาการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและนำเอาวัตถุสิ่งของเป็นสัญลักษณ์ที่มีพลังแห่งความหมายทางวัฒนธรรมมาใช้ เช่น มีเครื่องบูชาดอกไม้ธูปเทียน มีไม้สัปปะตา (ไม้งาม) ไม้ค้ำสะหลี (เป็นไม้ที่ใช่ค้ำดันโพธิ์เพื่อให้ยืนต้นได้ยาวนาน) มีพิธีกรรมขอขมา "ฝิ่ลิ่งน้ำ" หรือขออนุญาตใช้น้ำด้วยวิธีการ "วาไม้" การวัดไม้ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่ใช้ในวัฒนธรรม

ของชาวเหนือ) อาหารไหว้ผีคือหัวหมู หลังจากเซ่นไหว้แล้ว ถ้าวัดไม้แล้ว ไม้ยาวกว่าเดิม แปลว่า ผีลืมน้ำอนุญาติ หรือวัดแล้ว ไม้ยาวเท่าเดิมหรือสั้นลง หมายความว่าผีไม่อนุญาติ ฯลฯ พลังแห่งสัญญาะที่ใช้ในพิธีกรรมเหล่านี้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกร่วมของคนในชุมชนต่อการรักษาแม่น้ำเป็นอย่างดี ทำให้ "มาตรการต่างๆแบบทางโลก" เช่น ห้ามทิ้งขยะลงแม่น้ำ ห้ามทิ้งสารเคมี (เช่น กระป๋องยามาแมลง) จัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์สัตว์น้ำ ฯลฯ มาตรการเหล่านี้ได้บังเกิด "ความศักดิ์สิทธิ์" ขึ้นมา หรืออาจกล่าวได้ว่า พิธีกรรมสืบชะตาดังกล่าวได้ช่วย "เสก" ให้มาตรการการอนุรักษ์แม่น้ำมีความศักดิ์สิทธิ์ด้วยพลังแห่งสัญญาะต่างๆที่กระตุ้นอารมณ์ความรู้สึกของผู้ร่วมพิธีจนถึงระดับเปลี่ยนแปลงสำนึกและการกระทำได้

E. Nottingham (1971, อ้างใน Roberts, 1995) ขยายความว่า เมื่อเรากล่าวว่า ศาสนา/พิธีกรรมสามารถจะสร้างความเป็นปึกแผ่น/สมานฉันท์ได้นั้น หากกล่าวในภาษาของสัญวิทยาแล้วก็คือ เมื่อสมาชิกกลุ่มได้มองเห็น "สัญญาะเดียวกัน" (Signifier) เช่น ธงชาติ การปรากฏตัวของนักร้องคนโปรด ฯลฯ สมาชิกต่างก็ตีความหมาย/รวมทั้งมีอารมณ์ความรู้สึกไปในแบบเดียวกัน (signified) เช่น มีความรู้สึกภาคภูมิใจในชาติของตน รู้สึกปลาบปลื้มใจที่ได้พบเห็นตัวนักร้องแบบตัวจริงเสียงจริง โดยไม่มีใคร "ตีความหมายหรือมีอารมณ์ความรู้สึก" ที่แตกแถวไปเป็นอย่างอื่นๆ

Robert (1995) จึงสรุปว่า ศาสนาและพิธีกรรมจึงเป็นระบบสัญลักษณ์ที่สามารถสร้าง "ชุดของอารมณ์ความรู้สึก" (mood) สร้างแรงกระตุ้นใจ (motivation) ของผู้คนที่ให้มีต่อสิ่งรอบๆตัว เป็นระบบสัญลักษณ์ที่ทรงพลัง มีอำนาจแห่งการโน้มน้าวสูง และยังเป็นพลังที่คงทนยั่งยืนอีกด้วย

V. Turner (อ้างใน Crapo, 2003) เพิ่มขยายการวิเคราะห์ประเภทของสัญลักษณ์ที่ปรากฏในพิธีกรรมว่ามีสัญลักษณ์อยู่ 2 ประเภท ประเภทแรกคือ สัญลักษณ์เชิงผัสสะ (sensory symbol) และประเภทที่สองคือ สัญลักษณ์เชิงอุดมการณ์ (ideological symbol) สัญญาะเชิงผัสสะนั้นจะเกี่ยวข้องกับคุณลักษณะด้านกายภาพ เช่น น้ำนมแม่ เลือด ฯลฯ ส่วนสัญลักษณ์เชิงอุดมการณ์ก็เช่น เครื่องหมายเฉลว สัญลักษณ์แห่งเพศ การแต่งงาน ฯลฯ ในการประกอบพิธีกรรมนั้นก็จะเป็นกระบวนการที่เริ่มด้วยการกระตุ้นสัญลักษณ์ระดับแรกคือ สัญลักษณ์เชิงผัสสะ แล้วยกระดับขึ้นไปสู่สัญลักษณ์เชิงอุดมการณ์

(5.3.4) ลักษณะ **Multivocalic** ของสัญญาะ เนื่องจากในพิธีกรรมทุกชนิดจะประกอบด้วย "เนื้อหา" (substance/content) และ "รูปแบบ" (form) ทั้งในเนื้อหาและรูปแบบนั้นต่างก็สามารถจะสลักความหมายเอาไว้ได้ทั้งสิ้น ในที่นี้เราจะกล่าวถึงความหมายที่อยู่ในเนื้อหาเสียก่อน

สำหรับความหมายที่อยู่ในเนื้อหาของพิธีกรรมนั้น ถึงแม้ว่าโดยส่วนใหญ่แล้ว หากเราไปซักถามผู้เข้าร่วมพิธีกรรมว่า บรรดาสิ่งของ เครื่องเช่น คำสวดมนต์ต่างๆนั้น แปลว่าอะไร เช่น น้ำส้มป่อยที่ใช้ในพิธีรดน้ำคำหัวของทางภาคเหนือของไทยนั้น หมายความว่าอะไร ผู้เข้าร่วมพิธี

ส่วนใหญ่จะตอบไม่ได้หรือไม่ได้รับรู้ความหมาย หรือหากพูดในภาษาของสัญวิทยา ผู้เข้าร่วมก็จะรับรู้ความหมายโดยตรง (denotative meaning) ของน้ำส้มป่อยว่าเป็นน้ำที่นำเอาส้มป่อยผสมลงไป แต่จะไม่ล่วงรู้ถึงความหมายโดยนัย (connotative meaning) ว่าทำไมต้องเป็นน้ำส้มป่อย น้ำส้มป่อยเป็นสัญลักษณ์ของอะไร

และในลำดับชั้นของความหมายโดยนัยนี้เองที่ C. Geertz เสนอว่าในเนื้อหาพิธีกรรมหนึ่งจะมีความหมายโดยนัยบรรจุอยู่เป็นหลายๆชั้น ที่เขาเรียกว่า layer of meaning (ซึ่งในการวิเคราะห์ จะต้องลอกมาทีละชั้น) หรือหากใช้ภาษาแบบทั่วไปก็คือ ในสัญญาหนึ่งๆจะมีเนื้อหาได้อย่างหลากหลายที่เรียกว่า "Multivocalic" (ในภาษาของทฤษฎีสัญวิทยา อาจจะเรียกว่า Polysemy) ในกระบวนการประกอบพิธีกรรมบางแห่ง ก็จะ "ถ่ายทอดบรรดาความหมายที่หลากหลาย" ออกมาให้ผู้เข้าร่วมพิธีได้ทราบถึง ตัวอย่างเช่น ในพิธีแห่ไม้ค้ำโพธิ์ของทางภาคเหนือ ในความหมายระดับแรก อาจจะหมายความถึงการช่วยเอาไม้งามไปช่วยค้ำต้นโพธิ์ใหญ่ในวัดที่มีอายุยาวนานและข่อมจะสุพังไป จึงต้องหาไม้มาช่วยค้ำให้ต้นโพธิ์ยืนต้นต่อไปได้ ในความหมายต่อไป ต้นโพธิ์นั้นอาจจะหมายถึงบิดามารดาที่เป็นร่มโพธิ์ร่มไทร ดังนั้น พิธีแห่ไม้ค้ำโพธิ์ (ซึ่งกระทำในช่วงสงกรานต์) ซึ่งหมายถึงการตอบแทนกตัญญูรู้คุณบิดามารดา และในความหมายที่สูงไปกว่านั้น ต้นโพธิ์นี้ก็อาจจะหมายถึงพุทธศาสนา บรรดาพุทธศาสนิกชนก็เปรียบเสมือนไม้ค้ำที่จะช่วยกันประคับประคองให้พุทธศาสนาดำรงคงอยู่อย่างยั่งยืนต่อไป เป็นต้น

(5.3.5) ความหมายที่ลึกลงอยู่ใน "รูปแบบ" ของพิธีกรรม ในปรากฏการณ์ที่เราพบเห็นได้ทั่วไปในพิธีกรรมประเภทต่างๆ อาจจะทำให้เราแปลกใจว่า การอาราธนาศีลเป็นภาษาบาลีที่ผู้อาราธนาท่องได้เป็นนกแก้วนกขุนทอง ทั้งๆที่อาจจะไม่รู้ถึงคำแปลและความหมาย เช่นเดียวกับการสวดนะโมตัสสะ 3 จบ ทำไมจึงมีการสวดมนต์ต่างๆที่ไม่รู้ความหมาย เช่นเดียวกับสาวกที่เป็นวัยรุ่นไทยของบรรดาแฟนคลับนักร้องเกาหลีที่ชูป้ายไฟพร้อมทั้งร้องเพลงภาษาเกาหลีอย่างซาบซึ้งทั้งๆที่ไม่เข้าใจความหมาย ปรากฏการณ์เช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงมิติของความหมายว่าบรรจุอยู่ใน "เนื้อหา" หรือ "รูปแบบ" ของพิธีกรรมกันแน่

จากตัวอย่างที่ยกมากล่าวข้างต้น ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ส่วนใหญ่ของการทำพิธีกรรมเกือบจะทุกประเภท น่าจะนำมาสู่ข้อสรุปที่ว่า ความหมายของสัญญาในพิธีกรรมนั้นไม่น่าจะแฝงฝังอยู่ใน "ตัวเนื้อหา" (บทสวดมนต์ เนื้อหาเพลง) แต่น่าจะฝังตัวอยู่ใน "รูปแบบของพิธีกรรม" มากกว่า R. Rappaport (1999, อ้างใน Crapo, 2003) ทำการวิเคราะห์พิธีกรรมที่เกี่ยวกับวิกฤติของชีวิต (life-crisis rites) และสรุปว่าสำหรับสัญญาในพิธีกรรมนั้น ความหมายในรูปแบบจะมีความสำคัญมากกว่าในเนื้อหา

Crapo (2003) ให้คำอธิบายเพิ่มเติมว่า แบบแผนของการใช้ภาษาในช่วงเวลาปกติกับในช่วงเวลาพิธีกรรมนั้นมีความแตกต่างกัน ในชีวิตประจำวัน เมื่อมีการใช้ภาษา ผู้พูดและผู้ฟัง

จะต้องรู้ความหมายร่วมที่อยู่ใน "เนื้อหา" แต่ทว่า แบบแผนการใช้ภาษาในพิธีกรรมนั้น ผู้ใช้ภาษาไม่จำเป็นต้องตระหนักถึงถึงความหมายของเนื้อหา ดังกรณีที่ได้ยกตัวอย่างไปข้างต้นว่า เราสามารถจะสวดนะโมตัสสะได้โดยไม่ต้องรู้ความหมาย ทั้งนี้เนื่องจากคุณลักษณะที่เป็นหัวใจของพิธีกรรมนั้น อยู่ที่การแสดงแบบแผนพฤติกรรมที่แน่นอน (ซึ่งเป็นส่วนของรูปแบบ) ดังนั้น ทุกกิจกรรมของการใช้ภาษาในพิธีกรรม ความสำคัญจึงอยู่ที่ว่า ผู้ใช้ภาษารู้ว่าลำดับขั้นตอนของแต่ละสัญญาจะเป็นอย่างไร เช่น ฆราวาสรู้ว่า ตามลำดับขั้นตอน ฆราวาสจะต้องเป็นผู้เริ่มอาราธนาศีลก่อน ขั้นตอนต่อไป พระจึงจะให้ศีลทีละข้อ ลำดับต่อมา ฆราวาสก็เปล่งวาจารับศีลทีละข้อ... ดังนั้น ความหมายของภาษาในพิธีกรรมจึงมีได้อยู่ที่ตัวเนื้อหา (ซึ่งผู้ใช้ไม่ล่วงรู้ความหมายเลย)

นี่จึงสอดคล้องกับคุณลักษณะของพิธีกรรมที่ได้กล่าวมาตั้งแต่ต้นว่า พิธีกรรมเป็นการสื่อสารที่ไม่มีข้อสารสนเทศ และไม่ใช้การสื่อสารที่มีความหมายร่วมเชิงเนื้อหาระหว่างบุคคล ทั้งฝ่ายผู้ส่งสารและผู้รับสาร (พระสงฆ์-ฆราวาส) หากทว่า ภายในรูปแบบของการสื่อสารนั่นเองที่มีความหมายร่วมทางสังคมบรรจุอยู่ (ไม่ว่าจะเป็นพระสงฆ์รูปใด ฆราวาสคนไหน ก็จะใช้ภาษาอาราธนาศีลและให้ศีลที่เหมือนกัน)

(5.3.6) การถอดรหัสความหมายของสัญญาในพิธีกรรม ถึงแม้รหัสความหมายของสัญญาต่างๆในพิธีกรรมจะมีลักษณะเป็นแบบแผน เข้มงวด และตายตัวเพียงใดก็ตาม แต่เนื่องจากคุณลักษณะของพิธีกรรมที่ได้กล่าวมาแล้วว่า พิธีกรรมเป็นการกระทำร่วมทางสังคมที่ต้องการการมีส่วนร่วมของสมาชิก (participation) ดังนั้นจึงมีโอกาสมือที่สมาชิกผู้เข้าร่วมจะได้ "ถอดรหัส" (decoding) หรือตีความหมายของสัญญาต่างๆ นอกจากนั้นรูปแบบการสื่อสารในการประกอบพิธีกรรมเองก็ยังมีลักษณะเป็น "สื่อเย็น" (cool media) คือมีการจัดจังหวะที่เปิดให้ผู้เข้าร่วมได้มีโอกาสพิจารณาไตร่ตรอง (open to reflection) เช่น ช่วงเวลายืนสงบนิ่งไว้อาลัย ดังนั้น P. Smith (2001) จึงเสนอว่า ในการศึกษาพิธีกรรมนั้น นอกจากจะศึกษาเรื่องอารมณ์/สัญญาแล้ว ก็ยังต้องสนใจศึกษาการกระทำของผู้เข้าร่วมพิธีกรรมด้วย

Rothenbuhler (1998) พัฒนาแนวคิดเรื่องการตีความหมาย/การถอดรหัสของผู้เข้าร่วมในพิธีกรรม ไม่ว่าจะเป็นในฐานะเจ้าพิธี ในฐานะสมาชิก หรือในฐานะพยานก็ตาม และพบว่า ทั่วๆไป ความหมายของพิธีกรรมนั้นจะต้องมีกรอบแห่งความหมายระดับกว้างๆร่วมกัน แต่ทว่าการตีความหมายนั้นก็ยังมีแตกต่างกันไป (อาจจะแตกต่างในรายละเอียดปลีกย่อยหรือบางครั้งอาจจะเป็นคนละชุดความหมายเลย) ตัวแปรที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการถอดรหัสความหมายจะเกี่ยวข้องกับภูมิหลังของผู้รับสาร เช่น สถานภาพการเป็นสมาชิกของกลุ่ม ตำแหน่งทางสังคม ประวัติศาสตร์ของบุคคล ฯลฯ ดังเช่น ตัวอย่างงานศึกษาพิธีกรรมสมัยใหม่ทางการเมืองของ Rothenbuhler เองที่พบว่า เวล่านักการเมืองอ้างถึงคำว่า "เสรีภาพ" ที่ประธานาธิบดีลินคอล์นใช้นั้น สำหรับกลุ่มผู้ฟังที่เป็นนักธุรกิจ เป็นผู้ใช้แรงงานถอดรหัสความหมาย ย่อมแตกต่างกัน หรือตัวอย่าง

การดูพิธีการถ่ายทอดกีฬาโอลิมปิกนั้น ก็สามารถจะถอดรหัสออกมาได้หลายแบบ เริ่มตั้งแต่ เป็นพิธีกรรมแห่งมิตรภาพระหว่างผู้เข้าแข่งขัน เป็นสัญลักษณ์แห่งความยอดเยี่ยมของมนุษย์ (การทำลายสถิติต่างๆ) เป็นสัญลักษณ์แห่งความร่วมมือของประชาชนในชาติต่างๆของโลก เป็นต้น

และนอกจากทัศนคติที่เกี่ยวกับการถอดรหัสที่แตกต่างกันนี้ พื้นที่ในพิธีกรรมทุกประเภทจึงอาจรับรู้ว่าเป็นพื้นที่แห่งอำนาจ อำนาจที่เกิดมาจากพลังของสัญลักษณ์ และเป็นพื้นที่แห่งการต่อสู้ช่วงชิงความหมายของกลุ่มคนต่างๆ (ซึ่งหากมีความขัดแย้งกัน ก็จะยิ่งเพิ่มความแตกต่างกันมากยิ่งขึ้น) ดังที่จะปรากฏในแนวทางศึกษาพิธีกรรมในเชิงอำนาจต่อไป

5.4 กลุ่มแนวคิดพิธีกรรมคืออำนาจและความขัดแย้ง

(5.4.1) จุดร่วมและจุดต่างกับสำนัก **Functionalist** อันที่จริง แนวคิดเรื่องการพิจารณาพิธีกรรมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ว่าเป็น "พื้นที่แห่งอำนาจ" นั้น เราจะพบเห็นได้เช่นกันในทัศนะของ E. Durkheim ดังที่ Durkheim ได้เสนอว่า ศาสนา/พิธีกรรมนั้นเป็นพลังแห่งการสร้างบูรณาการสมานฉันท์ของสังคม อย่างไรก็ตาม A. Roberts (1995) ตั้งข้อสังเกตว่า สำหรับกลุ่มนักคิดสายทฤษฎีความขัดแย้งและความขัดแย้งทางศาสนา (Conflict Theory and Religion Conflict) เช่น กลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง/กลุ่ม Marxists นั้น ถึงแม้จะมีแนวคิดร่วมกับ Durkheim ในเรื่องพลังของศาสนา/พิธีกรรม แต่ทว่าจุดที่แตกต่างก็คือ ทัศนะต่อเรื่องผลสืบเนื่องที่ตามมา ในขณะที่ Durkheim เห็นว่า ผลจากการสร้างสมานฉันท์นั้นจะทำให้สังคมโดยรวมเข้มแข็งขึ้น แต่ทว่า Marx กลับเห็นว่า ผลจากการสร้างสมานฉันท์นั้นกลับทำให้การเอารัดเอาเปรียบที่มีอยู่ในสังคมสามารถธำรงรักษาสืบทอดต่อไปได้ P. Smith (2001) เสริมว่า Durkheim มองแต่ว่าพลังของพิธีกรรมนั้นจะสร้างสมานฉันท์ได้โดยไม่ตั้งคำถามกับความไม่เสมอภาคเท่าเทียมและการเอารัดเอาเปรียบกัน จึงน่าจะมีปัญหาว่า พลังของพิธีกรรมจะสามารถสร้างความปรองดองไปได้ยาวนานสักเท่าใด ส่วนนักคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ก้าวไปไกลกว่าการตั้งคำถามกับประสิทธิภาพของพลังอำนาจแห่งพิธีกรรม เช่น M. Bloch หรือ P. Bourdieu กลับเสนอว่า หน้าที่ที่แท้จริงของพิธีกรรมน่าจะเป็นพื้นที่ที่ผู้มีอำนาจในสังคมใช้จัดการกับความขัดแย้งและปิดบังความไม่เสมอภาคเท่าเทียมเสียมากกว่าด้วยการสร้างรูปแบบที่ลวงตาว่า ในทุกพิธีกรรม ทุกคนเสมอภาคเท่าเทียมกัน ทุกคนเป็นพี่น้องกัน (อ้างใน N. Couldry, 2003) (ตามแนวคิด *Communitas* ของ V. Turner ที่กล่าวมาข้างต้น)

(5.4.2) พิธีกรรมคือพื้นที่แสดงความขัดแย้ง กลุ่มนักคิด Conflict theory ยังมีข้อเสนอที่ขัดแย้งกับ Durkheim ต่อไปอีกว่า และสำหรับบทบาทหน้าที่ของศาสนา/พิธีกรรมนั้นไม่จำเป็นต้องเป็นไปเพื่อรักษา "เสถียรภาพทางสังคม" (Social stability) เสมอไป โดยเฉพาะศาสนาและพิธีกรรม

ในสังคมสมัยใหม่ ซึ่งมีใช้สังคมที่มีความเห็นพ้องต้องกันเป็นหลัก ในทางตรงกันข้าม สังคมสมัยใหม่กลับเป็นสังคมที่มีรอยปริ้วากระจายตัวไปทั่ว เนื่องจากสังคมสมัยใหม่ประกอบขึ้นด้วยกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆมากมาย ดังนั้น หากเรามองเห็นว่า สังคมมีความเจ็บสงบ นั่นก็มิได้หมายความว่า คนในสังคมมีความเห็นพ้องต้องกัน หากแต่กลับมีความหมายว่า เป็นเพราะอำนาจระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ นั้นมีความสมดุลกันแบบชั่วคราว หรือมิฉะนั้นก็หมายความว่า บางกลุ่มมีอำนาจเหนือกว่ากลุ่มอื่นๆอย่างมากจนสามารถกดขี่ความขัดแย้งแตกแยกเอาไว้ได้

จากทัศนะดังกล่าว ความหมายของพิธีกรรมจึงแปรเปลี่ยนไปจากทัศนะของ Durkheim จากความหมายที่ว่า พิธีกรรมเป็นพื้นที่แห่งการสร้างสมานฉันท์เพื่อเสถียรภาพอย่างยั่งยืนของสังคม ในทัศนะของกลุ่ม Conflict theory พิธีกรรมจึงกลายเป็นพื้นที่ของการปะทุซึ่งความขัดแย้งและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคม อันที่จริงผู้ที่นำเสนอว่าศาสนา/พิธีกรรมเป็นพื้นที่สำหรับการเปลี่ยนแปลงสังคมนั้นเริ่มมาตั้งแต่ M. Weber ที่นำเสนอว่า ผู้นำแบบบารมี (charisma) ซึ่งเป็นผู้นำของขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคมนั้นก็มักจะปรากฏตัวในการทำพิธีกรรมเพื่อการเคลื่อนไหวสังคมนั้นเอง เช่น กบฏผู้มีบุญในภาคอีสานของไทยในอดีต คานธีผู้นำการปลดแอกของอินเดีย เป็นต้น

ฉะนั้น ในอีกด้านหนึ่ง พิธีกรรมจึงเป็นพื้นที่เปิดแสดงความขัดแย้ง แสดงการแตกแยกของสังคม และก็เป็นเช่นนี้มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังเช่น พิธีกรรมต่างๆที่กลุ่มกบฏนำมาใช้ ตัวอย่างที่ชัดเจนในปัจจุบันก็เช่น พิธีกรรมการเดินทางประจำปีของกลุ่มรักร่วมเพศ (ซึ่งแสดงให้เห็นความขัดแย้งในเรื่องความคิดเรื่องรักระหว่างเพศและรักในเพศเดียวกัน) การเดินทางของกลุ่มนาซีใหม่ รวมถึงพิธีกรรมประท้วงเผาหนังสือของ Salman Rusdie เรื่อง The Satanic Verses เป็นต้น

และหากพิธีกรรมนั้นเป็นพิธีกรรมประเภทที่ต้องการแสดงความขัดแย้งของสังคม ต้องการนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคม มิใช่การรักษารักษาสภาพเดิมๆของสังคมเอาไว้ รูปแบบของการสื่อสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง "เนื้อหา/สาร" ก็จะต้องแตกต่างไปจากพิธีกรรมกระแสหลักของสังคม

ในกรณีของไทย มีงานศึกษาที่แสดงให้เห็นว่า แม้แต่ในขบวนการเคลื่อนไหวสังคมนิยมสมัยใหม่ (New Social movement) เช่น การประท้วงการสร้างเขื่อนของประชาชน ก็ยังมีการนำเอาพิธีกรรมแบบเดิมๆมาใช้ ตัวอย่างเช่น พวงพนา คุณวัฒน์ (2545) ศึกษาเหตุการณ์ที่กลุ่มชาวนาเขื่อนปากมูลประท้วงนโยบายของรัฐในช่วงพ.ศ.2543-2544 เนื่องจากโดยปกติแล้ว กลุ่มชาวบ้านจะเป็นกลุ่มคนที่มีอำนาจน้อยในสังคม และไม่สามารถเข้าถึงสื่อมวลชนเพื่อจะนำเสนอข่าวสารของกลุ่มตนต่อสาธารณะได้มากนัก รวมทั้งชาวบ้านที่ประท้วงก็เรียนรู้ประเพณีธรรมเนียมวิธีการทำงานของสื่อมวลชนว่า หากไม่มีคนสำคัญของสังคมเข้ามาเกี่ยวข้อง ก็จะไม่เป็นข่าว และสื่อสารกับสาธารณะไม่ได้ ซึ่งพลอยส่งผลให้มีพลังน้อยที่จะผลักดันนโยบายต่อรัฐได้ ดังนั้น

ชาวบ้านจึงต้องใช้กลยุทธ์การสร้างข่าวด้วยการสร้างกิจกรรมต่างๆขึ้นมาอย่างมากมาย โดยอาจแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ กิจกรรมเชิงกดดัน (เช่น การยื่นหนังสือประท้วง การบุกเข้าทำเนียบ ฯลฯ) และประเภทกิจกรรมเชิงวัฒนธรรม ซึ่งมีหลากหลายรูปแบบมาก เช่น การตั้งชุมชนหมู่บ้านบนสันเขื่อน การใช้สื่อพื้นบ้านหมอลำเล่าความทุกข์ยาก และสื่อที่ถูกนำมาใช้มากที่สุดก็คือสื่อพิธีกรรมต่างๆ เช่น การบายศรีสู่ขวัญ การสืบชะตาแม่น้ำ การสวดมนต์ การเผาพริกเผาเกลือสาปแช่ง การทำพิธีกรรมลอยเคราะห์/อดอาหาร ฯลฯ

(5.4.3) บริบทสังคมเปลี่ยนแปลงไป พิธีกรรมก็เปลี่ยนแปลงไป ในขณะที่ในทัศนะของ Durkheim นั้น จะมองดูด้านที่ค่อนข้างมีเสถียรภาพ หยุดนิ่ง และเหมือนเดิมของสังคม โดยมีพิธีกรรมและการสื่อสารในพิธีกรรมเป็นกลไกธำรงรักษาเสถียรภาพของสังคมนั้น ในกลุ่มพิธีกรรมคืออำนาจและความขัดแย้งกลับมีทัศนะที่ตรงกันข้าม เนื่องจากนักคิดของกลุ่มนี้มีความเชื่อว่าสังคมนั้นมีการเปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา โดยมีตัวศาสนา/พิธีกรรมและการสื่อสารเป็นกลไกแห่งการเปลี่ยนแปลงนั้น และในเวลาเดียวกัน ตัวศาสนา/พิธีกรรมและการสื่อสารนั้นก็ต้องปรับเปลี่ยนตัวเองไปด้วย ประจักษ์พยานข้อเท็จจริงที่ยืนยันข้อเสนอของทฤษฎีนี้ก็คือ การเกิดขึ้นของลัทธิความเชื่อแบบใหม่ๆ ที่แม้จะมีต้นกำเนิดมาจากศาสนาแบบเดิม เช่น พุทธศาสนา คริสตศาสนา ศาสนาฮินดู ฯลฯ แต่ทว่าบรรดาลัทธิพิธีกรรมใหม่ๆนี้ก็มีลักษณะที่แตกต่างไปจากต้นฉบับอย่างชัดเจน

มีตัวอย่างงานวิจัยของสรัญพัฒน์ ต้นเกษมสุข (2547) ที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงบริบทของสังคมกับการปรับเปลี่ยนคุณลักษณะต่างๆของพิธีกรรม รวมทั้งวิเคราะห์ให้เห็นบทบาทของการสื่อสารรูปแบบต่างๆที่เข้าไปเกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้เลือกศึกษางานประเพณีแห่เทียนพรรษา ของจ.อุบลราชธานี โดยติดตามเส้นทางการเปลี่ยนแปลงทั้งสภาพสังคมและสภาพของประเพณีพิธีกรรมนี้ และได้แบ่งช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลงทั้งหมดออกเป็น 5 ยุคสมัย ดังนี้

ยุคแรก เป็นช่วงยุคสมัยก่อนที่อำนาจจากส่วนกลางจะเข้าไปปกครองเมืองอุบล ในยุคอดีตนั้น งานประเพณีแห่เทียนพรรษานั้นกระทำโดยชาวบ้านแต่ละบ้านจะพื้นเทียนเป็นแท่งขนาดเล็กและนำไปถวายพระ เป้าหมายก็เพื่อการทำบุญถวายให้พระสงฆ์ได้มีเทียนไว้ใช้

ยุคที่สอง เป็นช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ข้าหลวงจากส่วนกลางลงไปปกครองเมืองอุบล ทางราชการได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบเทียนจากเล่มเล็กๆมาจัดรวมกันเป็นแท่งใหญ่ๆ แล้วสร้างสรรค์กิจกรรมใหม่ๆขึ้นมาอีกหลายอย่าง เช่น มีการใช้เทียนแห่แห่น มีการประกวดต้นเทียน (โดยให้แต่ละคุ้มแต่ละละแวกบ้านส่งเข้าประกวด) มีการจับสลากแบบสลากภัตเพื่อนำเทียนไปถวายพระ แต่ในขั้นต่อมา ได้มีการปรับเปลี่ยนวิธีการอีกครั้งคือหลังจากชาวบ้านแต่ละบ้านแห่เทียนพรรษาเสร็จแล้ว ก็นำกลับไปยังวัดที่หมู่บ้านของตนเอง (ส่งผลให้เครือข่ายระหว่างหมู่บ้านจึง

จางลง)

ยุคที่สาม ในปีพ.ศ.2494 ผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลฯ ได้ยกระดับงานประเพณีนี้ให้มีขนาดใหญ่ขึ้นเป็นระดับจังหวัด (แปลว่าทุกอำเภอต้องให้ความร่วมมือ) รูปแบบของเทียนมีการใช้ศิลปะวาดลายการตกแต่งต้นเทียนที่เปลี่ยนแปลงไป และจากการแห่แห่นด้วยเกวียนก็เปลี่ยนมาเป็นรถยนต์ซึ่งทำให้สะดวกต่อการประดับประดามากขึ้น มีการฟื้นฟูรูปแบบการมัดเทียนเล่มเล็กๆ ขึ้นมาพร้อมกับการทำเทียนประดับตกแต่งขนาดใหญ่ (ใช้ติดพิมพ์ลวดลายลงไปพร้อมๆกัน)

ยุคที่สี่ ในช่วงปีพ.ศ.2510 พระสงฆ์และฆราวาสกลุ่มหนึ่งรวมตัวกันคัดค้านการจัดประเพณีแห่เทียนพรรษา เนื่องจากเห็นว่าเป้าหมายและความหมายดั้งเดิมของงานประเพณีนี้ได้ผิดเพี้ยนไปจากเดิม เช่น จากเป้าหมายเดิมที่ฆราวาสเป็นคนพื้นเทียนเพื่อทำบุญแก่พระสงฆ์ ปัจจุบันก็กลายเป็นพระสงฆ์จากวัดต่างๆเข้ามาเป็นผู้จัดการตกแต่งต้นเทียนเพื่อแห่แห่นและนำเข้าประกวดเสียเอง ความหมายของการทำบุญได้เลือนหายไป และงบประมาณที่ใช้แต่ละครั้งก็สูงมาก เป็นการสิ้นเปลืองโดยใช่เหตุ จึงขอให้งดจัดประเพณีนี้ แต่ทว่าประชาชนส่วนใหญ่ไม่ยินยอม เพราะมีความรู้สึกว่าเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดอุบลราชธานี

ยุคที่ห้า ในปีพ.ศ.2519 ผู้ว่าราชการจังหวัดและเทศบาลลงความเห็นว่า งานประเพณีนี้ควรจะเป็นประเพณีของระดับจังหวัด จึงได้เชิญชวนภาคส่วนอื่นๆ เช่น ข้าราชการ พ่อค้า นักธุรกิจ ชาวบ้าน มาร่วมกันเป็นผู้จัดงาน จากงานประเพณีที่เคยเป็นของชาวบ้าน จึงเริ่มมีเจ้าของใหม่เข้ามาร่วมและกลายเป็นเจ้าของหลัก และในระยะต่อมาทางจังหวัดก็ได้เชิญชวนสำนักงานท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) เข้ามาร่วมจัดงานและประชาสัมพันธ์งานประเพณีนี้ให้กลายเป็นงานขนาดใหญ่ที่คนไทยทั่วทั้งประเทศสามารถมาร่วมท่องเที่ยวชมงานได้

จากข้อมูลดังกล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงในองค์ประกอบต่างๆของการทำพิธีกรรม ทั้งองค์ประกอบที่มองเห็นได้ และอาจจะมองไม่เห็นเช่น

- กลุ่มผู้ส่งสาร/เจ้าภาพของงาน ได้เปลี่ยนจากชาวบ้านในแต่ละคุ้มมาเป็นกลุ่มข้าราชการ ซึ่งเป็นคนนอกวัฒนธรรมนี้

- ระดับสัญลักษณ์ เช่น ตัวเทียนซึ่งแต่เดิม เน้นการพื้นเทียนเป็นแท่งเล็กๆ และทำเพียงให้พอถวายพระเป็นการทำบุญ ก็เปลี่ยนมาเป็นการทำและตกแต่งต้นเทียนให้มากที่สุด ยิ่งใหญ่ มโหฬารอลังการให้สมกับที่เป็นงานประเพณีระดับชาติ

- ความหมายหรือบทบาทหน้าที่ของงานประเพณีพิธีกรรมนี้เปลี่ยนจากพิธีกรรมที่เน้นการแสดงความร่วมมือร่วมใจของชุมชนในการทำนุบำรุงพระศาสนา มาเป็น "การแสดงโชว์" ที่เน้นการตกแต่งประดับประดา เน้นการประชาสัมพันธ์เพื่อให้มีผู้มาร่วมชมงานจำนวนมาก

- และสุดท้าย จากสัญลักษณ์เดิม คือ "ดอกบัว" ที่เคยเป็นอัตลักษณ์ตัวแทนของเมืองอุบล ปัจจุบันงานแห่เทียนพรรษาก็ได้เข้ามาเบียดขับสัญลักษณ์เดิมและกลายเป็นอัตลักษณ์ใหม่ของจังหวัด

สำหรับบทบาทของการสื่อสารในท่ามกลางกระบวนการเปลี่ยนแปลงนี้ ผู้วิจัยพบว่า การสื่อสารมีบทบาทเป็นทั้ง "ตัวบ่งชี้" (indicator) ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ตัวอย่างเช่น การเปลี่ยนแปลงในการจัดการกับสื่อวัตถุเช่นเทียน ซึ่งเป็นหัวใจของงานประเพณีพิธีกรรมนี้ และการสื่อสารยังเป็น "กลไก" (tool/mechanism) ที่หนุนช่วยการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เช่น การใช้สื่อมวลชนทุกประเภทประชาสัมพันธ์งานประเพณีนี้ในระดับชาติ

(5.4.4) อำนาจของพิธีกรรม Rothenbuhler (1998) แยกแยะการวิเคราะห์อำนาจของพิธีกรรมออกเป็น 2 ระดับ คือ

(ก) ระดับแรก เป็นอำนาจที่เกิดมาจากตัวสื่อพิธีกรรมเอง ในระดับนี้ อำนาจที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดก็คือ อำนาจที่ได้กล่าวถึงไปแล้ว คือ พลังอำนาจเชิงสัญลักษณ์ของพิธีกรรม (Symbolic power of ritual)

(ข) ระดับที่สอง เป็นอำนาจของผู้สร้าง/ผู้จัดให้มีการประกอบพิธีกรรม ซึ่งหากเทียบเคียงว่า ผู้สร้าง/ผู้จัดให้มีการประกอบพิธีกรรมเป็น "ผู้ส่งสาร" (Sender) ด้วยสถานภาพดังกล่าว ผู้ส่งสารก็ย่อมจะมีอำนาจที่จะสร้างสาร (ตัวเนื้อหาของพิธีกรรม) ให้เป็นไปตามเป้าหมายของเขา การวิเคราะห์ในระดับนี้จะมองเห็นความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่างๆที่เข้ามาช่วงชิงสถานะของ "ผู้สร้าง/ผู้จัดพิธีกรรม" ได้อย่างชัดเจนโดยเฉพาะในกรณีของพิธีกรรมที่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่ และยังไม่ตกผลึกทางวัฒนธรรมอย่างตายตัว

(ก) **ระดับอำนาจเชิงสัญลักษณ์ของพิธีกรรม** C. Geertz (อ้างในอกิน, 2551) ซึ่งให้ความสนใจกับพลังอำนาจเชิงพิธีกรรมของบรรดาคงคูประกอบต่างๆในพิธีกรรม เพราะเห็นว่า วัฒนธรรม/พิธีกรรมนั้นทำหน้าที่เป็น "กลไกการควบคุมพฤติกรรมมนุษย์" ซึ่งทำงานในระดับความคิดและวิถีคิด ซึ่งการทำงานดังกล่าวจะทำงานได้ดีที่สุดคือผ่านสัญลักษณ์ สัญลักษณ์ซึ่งเป็นเสมือนโปรแกรมที่ควบคุมการทำงานของเครื่องคอมพิวเตอร์ สูตรหรือตำราของคนปรุงอาหาร เช่น พอเห็นผ้าจิวรสีเหลืองไปหม่อมอยู่บนร่างกายคน ต้นไม้ ก้อนหิน ฯลฯ โปรแกรม (ในสังคมพุทธ) นี้จะอ่านสัญลักษณ์ดังกล่าวว่า "หมายความถึงความศักดิ์สิทธิ์ การต้องให้ความเคารพ" ทั้งนี้ คนที่มีโปรแกรมของสัญลักษณ์อยู่ในวิถีคิดก็จะแสดงพฤติกรรมออกมาตามโปรแกรม

ดังนั้น ในรูปแบบและเนื้อหาของพิธีกรรมทุกประเภทก็คือ ปฏิบัติการของพลังอำนาจของสัญลักษณ์ในรูปแบบต่างๆที่ทำงานผ่านสื่อนานาชาติ เช่น ภาษา วัตถุสิ่งของ การกระทำ ตัวบุคคล สถานที่ วันเวลา ฯลฯ ไม่ว่าจะการใช้อำนาจนั้นจะมีเป้าหมายเพื่อจัดการความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน (เช่น เมื่อนำเอาผ้าจิวรไปผูกไว้ที่ต้นไม้ ก็เป็นเครื่องหมายห้ามว่า "มิให้ตัดต้นไม้ที่บวชแล้ว" หรือจัดการ/ต่อรองกับอำนาจเหนือธรรมชาติต่างๆ (เช่น การนำเอาตะไคร้ไปปักไว้กลางแจ้งเพื่อขอให้ฝนหยุดตก หรือพิธีบนบานศาลกล่าวต่างๆ) ด้วยเหตุนี้ เราจึงอาจเรียกการ

ประกอบพิธีกรรมว่าเป็น "เทคโนโลยีแห่งอำนาจ" (technology of power) โดยที่แหล่งพลังอำนาจนั้นกลั่นออกมาจากพลังของสัญญะนั้นเอง

มีงานศึกษาที่แสดงให้เห็นระดับอำนาจเชิงสัญลักษณ์ของพิธีกรรม เช่น ชิกฮารุทานาเบ้ (2547) ศึกษาการใช้สัญลักษณ์เครื่องแต่งกายของผู้นำชวาเนาแห่งล้านนาไทย คือ พระพอบัน ที่ผลัดเปลี่ยนเครื่องแต่งกายเป็น "สีเหลือง" และ "สีดำ" สลับกันไปมา ทานาเบ้กล่าวถึงระบบความหมายของผู้นำทางศาสนาและผู้นำทางการเมืองในภาคเหนือของไทยว่า โดยปกติแล้ว ผู้นำทั้ง 2 ประเภทนี้จะแยกขาดจากกัน พระภิกษุที่บำเพ็ญสมาธิจนเป็น "ต้นบุญ" เช่น ครูบาศรีวิชัยนั้นจะปฏิเสธเรื่องการต่อสู้ทางโลก/การต่อสู้เรื่องผลประโยชน์ แต่ทว่าพระพอบันซึ่งมีประสบการณ์ชีวิตเคยบวชเป็นพระ บำเพ็ญตบะเป็นฤๅษี แต่ต่อมาได้ลาบวชและได้เป็นหัวหน้าเมืองฝาย และในท้ายที่สุดได้ลาออกจากตำแหน่งหัวหน้าฝายและมาบวช เมื่อชาวบ้านมานิมนต์ให้สึกเพื่อไปแก้ปัญหาเรื่องน้ำ พระพอบันได้ออกไปจัดการปัญหาเมืองฝายโดยยังคงเพศบรรพชิต ดังนั้น พระพอบันจึงนุ่งดำหรือใส่เสื้อม่อฮ่อมที่เป็นเสื้อชวาเนาเวลาไปจัดการปัญหาเรื่องน้ำ แต่เมื่อไม่ทำงานก็กลับมานุ่งเหลืองปฏิบัติธรรมที่อาศรมในป่าตลอดเวลา ที่เรียกว่า "นุ่งเหลือง-นุ่งดำ" ซึ่งแสดงให้เห็นการใช้สัญลักษณ์ของสีของเครื่องแต่งกายเป็นเครื่องหมายแบ่งสถานะของตนเอง และในเวลาเดียวกันก็ยังบ่งบอกความหมายในระดับลึกอีกระดับหนึ่งว่า "การปฏิบัติธรรม" (นุ่งเหลือง) กับ "การใช้อำนาจการเมือง" (นุ่งดำ) นั้นเป็นสิ่งที่ไปด้วยกันได้

(ข) ระดับอำนาจของผู้สร้าง/ผู้จัดให้มีการประกอบพิธีกรรม ในขณะที่การวิเคราะห์อำนาจในระดับแรกนั้น หากพิจารณาด้วยองค์ประกอบของการสื่อสาร แหล่งพลังอำนาจจะอยู่ที่ตัวสาร (Message) และช่องทางการสื่อสาร (Channel) แต่การวิเคราะห์ในระดับที่สองนี้จะเคลื่อนย้ายมาที่ตัวผู้ส่งสาร (Sender) ที่ใช้พลังอำนาจของพิธีกรรมลงไปที่ผู้รับสาร (Receiver)

ตัวอย่างที่สาธิตวิธีการศึกษาระดับอำนาจของผู้สร้างพิธีกรรมในกรณีของไทย ที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือ งานของสุริยา สมทคุปดี และคณะ (2540) ที่วิเคราะห์พิธีกรรมที่เรียกว่า "ข่วงผีพื่อน" ผู้จัดพิธีกรรมนี้คือกลุ่มคนเชื้อสายไทย-ลาว "ลาวข้าวเจ้า" (เป็นคนเชื้อสายลาวแต่กินข้าวเจ้า) ที่อาศัยอยู่ในเขต 3 อำเภอของ จ.นครราชสีมา ผลจากการวิจัยแสดงให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องระดับอำนาจของผู้สร้าง/ผู้จัดให้มีการประกอบพิธีกรรม ดังนี้

- **ในระดับพื้นผิว** เมื่อวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของพิธีกรรม "ข่วงผีพื่อน" จะมองเห็นได้อย่างชัดเจนว่า หน้าที่เปิดเผย (Manifest function) ของพิธีกรรมนี้ก็คือ การรักษาเยียวยา ผู้เจ็บไข้ได้ป่วยด้วยวิธีการเข้าทรง "ผีพื่อน" มารักษาพยาบาล แต่ทว่าเมื่อวิเคราะห์ลงไปดูถึงระดับ "หน้าที่แฝงเร้น" ก็จะพบว่า ผู้จัดสร้างพิธีกรรมนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะประกอบพิธีกรรมขึ้นเพื่อผลิตซ้ำและสืบทอดตำนานทางประวัติศาสตร์และอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ของกลุ่มคนที่เรียกตัวเองว่า "ลาวข้าวเจ้า"

- ในการวิเคราะห์ผู้ส่งสาร/ผู้ประกอบพิธีกรรม กลุ่มคนที่จัดพิธีกรรมนี้เป็นคนกลุ่มที่มีเชื้อสายคนไทยโคราช คนไทยภาคกลาง มีเขมร มีจีน รวมทั้งมีเขมรคนลาว เช่นคนในจังหวัดอื่นๆของภาคอีสาน หากแต่เป็น "ลาวโน" หรือ "ลาวข้าวจ้าง" ซึ่งเชื่อว่า ตัวเองมีวัฒนธรรมหลายอย่างที่แตกต่างจากลาวนอกหรือคนอีสานทั่วไป เช่น การบริโภคข้าวจ้างเป็นอาหารหลัก มีเขมรเขมรแบบคนลาวทั่วไป และความรู้สึกว่าตนเองอยู่ "โน" หรือใกล้กับกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของความเจริญ ความทันสมัยและอำนาจทางการเมืองการปกครองและเศรษฐกิจมากกว่า "ลาวนอก"

- ในการวิเคราะห์ผู้รับสาร ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ผู้จัดพิธีกรรมต้องการจะสื่อสารไปถึง ผลการวิจัยได้แสดงให้เห็นว่า ผู้จัดพิธีกรรมได้ผนวกรวมเอาผู้รับสารเข้ามาร่วมในพิธีกรรมเป็นหลายกลุ่มหลายระดับ เริ่มวงในสุดได้แก่ กลุ่มชาวบ้านที่เป็นลาวข้าวจ้างในท้องถิ่นเดียวกัน คนกลุ่มนี้ถือเป็น "พวกเรา" วงถัดออกมาได้แก่ชาวไทยโคราชและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นในหมู่บ้านใกล้เคียง ซึ่งอาจจะเริ่มถือได้ว่าเป็น "พวกเขา" มีเชื้อ "พวกเรา" และกลุ่มคนที่อยู่วงนอกสุดได้แก่ตัวแทนของหน่วยงานรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหน่วยงานที่ให้บริการทางการแพทย์และสาธารณสุขสมัยใหม่ เมื่อเปรียบเทียบกับคนวงที่สองแล้ว กลุ่มคนที่เป็นเจ้าหน้าที่รัฐนี้ นอกจากจะเป็น "พวกเขา" แล้วก็ยังเป็น "พวกเขาที่แตกต่างจากพวกเราอย่างตรงกันข้าม" อีกด้วย เพราะวิถีคิดในการรักษาพยาบาลแบบไสยศาสตร์และวิทยาศาสตร์ของ "พวกเรา" และ "พวกเขา" ฉะนั้น การผนวกผู้ชมกลุ่มวงนอกสุดเข้ามาร่วมในพิธีกรรมด้วยนี้ก็เปรียบเสมือน "การสำแดงพลัง" ให้ฝ่ายตรงข้ามเห็นถึงอิทธิฤทธิ์ของ "ผีพ็อน" ภายในพื้นที่ของเจ้าพิธี

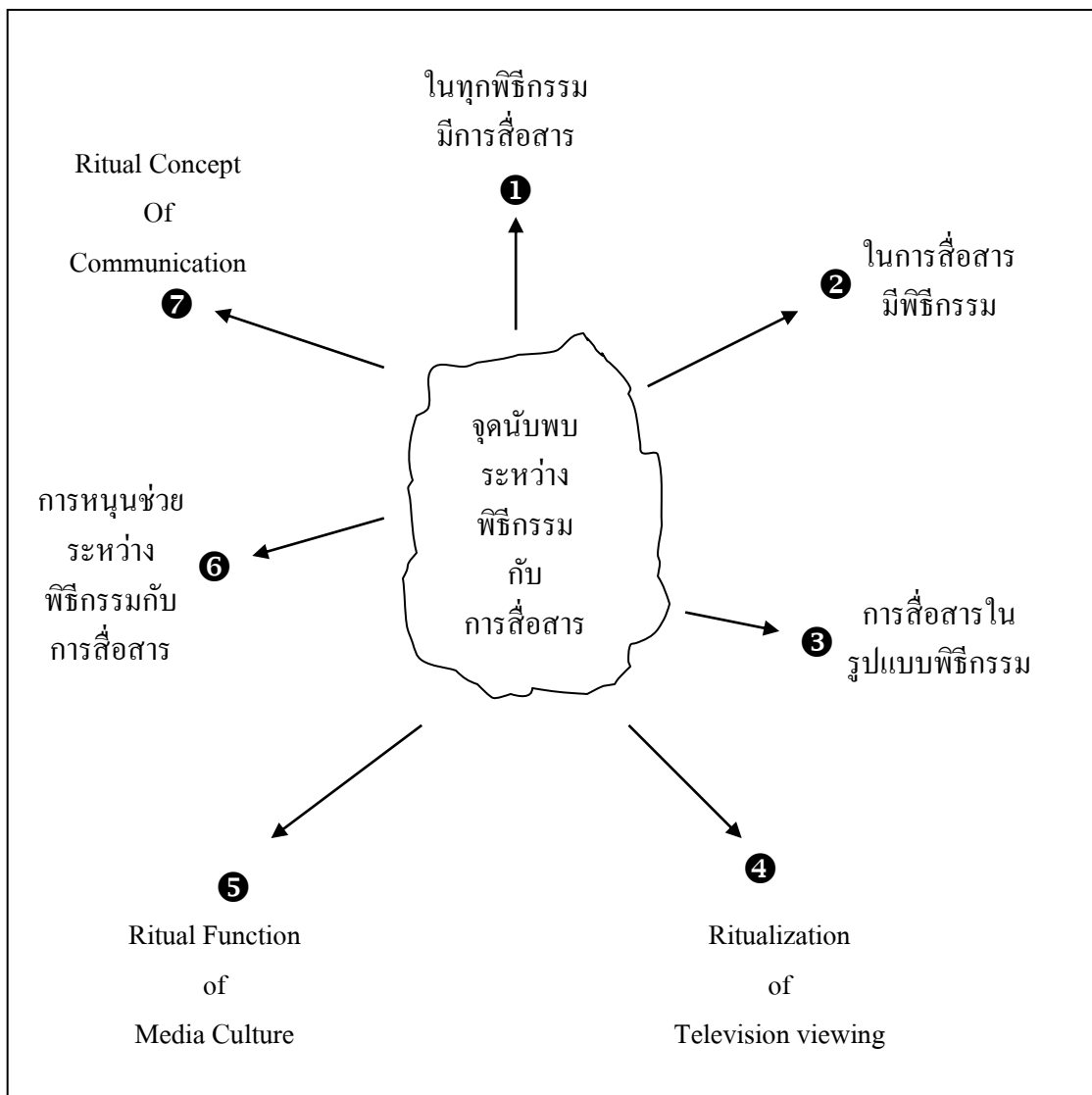
นอกจากนั้นก็ยังมีผู้ชมที่เป็นกลุ่มพันธมิตร เช่น คณะร่างทรงสำนักต่างๆ จากจังหวัดต่างๆที่มีเครือข่ายสัมพันธ์กับร่างทรงของผีพ็อนที่กำลังประกอบพิธีกรรม ดังนั้น จึงได้มีการจัดงานเพื่อไหว้ครูและ "เสริมบารมี" ขึ้นในวาระโอกาสเดียวกัน เพื่อประสานพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์ขององค์เทพที่มาจากทั่วสารทิศ การจัดกิจกรรมในลักษณะดังกล่าวนี้ตรงตามความหมายที่ว่า "พิธีกรรม" คือพื้นที่แห่งการสำแดงพลังอำนาจต่างๆ ที่ได้กล่าวมาข้างต้น

- เมื่อวิเคราะห์บรรดาองค์ประกอบต่างๆของพิธีกรรม ทั้งในแง่ "เนื้อหาสาร" "ช่องทางการสื่อสาร/สื่อ" ก็จะเห็นบรรดาสัญลักษณ์ต่างๆที่ผู้จัดพิธีกรรมนำมาใช้เพื่อถ่ายทอดความหมายให้บรรลุเป้าหมายที่ต้องการ เช่น อาหารที่ใช้เลี้ยงแขกที่มาร่วมพิธีซึ่งจะขาดเสียไม่ได้จะประกอบด้วย "ข้าวจ้างหรือข้าวยาว" และ "ต้มปลาแดก" (ปลาร้า) เป็นหลัก คณะวิจัยอ่านความหมายสัญลักษณ์ของอาหารนี้ว่า ข้าวจ้าง/ข้าวยาวกับต้มปลาร้านี้สะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างข้าวจ้างของคนไทยภาคกลางและไทยโคราช กับปลาร้าของคนลาวและคนอีสาน อาหารหลักนี้เป็นสัญลักษณ์ที่แทนความหมายของ "อัตลักษณ์" ของ "คนลาวข้าวจ้าง" ซึ่งมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาและเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์อยู่ท่ามกลางระหว่างกลุ่มคนไทยกับคนลาวอย่างเห็นได้ชัด

ผู้วิจัยจึงสรุปว่า การประกอบพิธีกรรม "ช่วงผีพ็อน" นี้แสดงให้เห็นอำนาจของผู้ประกอบพิธีที่ต้องการจะสื่อสารเนื้อหาความหมายเรื่อง "อัตลักษณ์ชาติพันธุ์ของกลุ่มตน" ไปยังกลุ่มผู้ชม/ผู้รับสารกลุ่มต่างๆ โดยผ่านการใช้สัญลักษณ์ที่ปรากฏอยู่ในรูปแบบย่อยต่างๆของพิธีกรรม ไม่ว่าจะเป็นภาษา สิ่งของที่ใช้ สถานที่ เวลา กิจกรรม ฯลฯ

6. จุดนัดพบระหว่างพิธีกรรมกับการสื่อสาร

สำหรับเนื้อหาในส่วนนี้จะเป็นการสำรวจความสัมพันธ์/ความเกี่ยวข้องเกี่ยวโยงกันระหว่างเรื่อง "พิธีกรรม" (ในความหมายที่กว้างขวาง) และเรื่อง "การสื่อสาร" ในทุกรูปแบบเพื่อให้เห็นมิติที่หลากหลายระหว่าง 2 แนวคิดนี้

ภาพที่ 7: จุดนัดพบระหว่างพิธีกรรมกับการสื่อสาร

(6.1) ในทุกพิธีกรรมมีการสื่อสาร

หากเราพิจารณาว่า พิธีกรรมนั้นเป็นรูปแบบของปฏิบัติการทางสังคมแบบหนึ่ง ในสายตาของนักนิเทศศาสตร์ย่อมถือว่า ปฏิบัติการทางสังคมทุกชนิดนั้นย่อมมีการสื่อสารเป็นองค์ประกอบ อันจะขาดเสียมิได้ หรือเป็นเสมือนยาค้ำยู่เสมอ เราจึงสามารถที่จะพิจารณา "การประกอบพิธีกรรม" ทุกชนิดได้ด้วยแนวคิดของกระบวนการสื่อสาร คือ S-M-C-R(E) รวมทั้งเกณฑ์อื่นๆที่ใช้วิเคราะห์การสื่อสาร เช่น ทิศทางการไหลของข่าวสาร บทบาทหน้าที่ของการสื่อสาร แบบจำลองของการสื่อสาร การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ฯลฯ

ตัวอย่างเช่น งานวิจัยเรื่อง "การใช้สื่อพิธีกรรมแซงชะนามเพื่อเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรี ชาวไทโส้ บ้านโพนจาน อ.โพนสวรรค์ จ.นครพนม" โดย ญฐมน บัวพรหมมี (2551) ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดด้านการสื่อสารและเกณฑ์ต่างๆที่ใช้วิเคราะห์การสื่อสารไปศึกษาพิธีกรรมรักษาโรคด้วยอำนาจของผีบรรพบุรุษของชาวไทโส้ ซึ่งเป็นชาติพันธุ์หนึ่งใน จ.นครพนม ที่ถูกคนนอกวัฒนธรรมมองว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ด้อยพัฒนาที่สุด ผลการวิเคราะห์ด้วยแนวคิดและเกณฑ์ด้านการสื่อสารจะพบว่า

(i) ในพิธีกรรมแซงชะนามนี้ "คู่สื่อสาร" (communicator) ที่เป็นทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารจะสลับบทบาทกันไปมา คือ ผู้เป็นแม่แก้ว (หมอเหยาที่รักษาโรค) และผู้ที่เป็นลูกแก้ว (ผู้ที่เคยเจ็บป่วยและเคยได้รับการรักษาจากแม่แก้ว)

(ii) สำหรับช่องทางการสื่อสาร ทั้งสองฝ่ายจะมาสื่อสารกันในพิธีกรรมแซงชะนามในสถานที่ที่กำหนดไว้คือบ้านแม่แก้ว ตามระยะเวลาที่กำหนดเอาไว้

(iii) สำหรับเนื้อหาของพิธีกรรมนั้น ในระดับที่ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมมีการรับรู้ก็คือ การประกอบพิธีกรรมนี้จะทำให้ชุมชนมีผลผลิตทางการเกษตรที่อุดมสมบูรณ์ และครอบครัวก็จะมีความสุข (พิธีกรรมนี้เป็นพิธีขอบคุณต่อผีที่ช่วยคลายแคลวความอุดมสมบูรณ์ให้) นอกจากนี้ยังเป็นพิธีกรรมที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ในระดับครอบครัวไปสู่ชุมชน เนื่องจากในการเข้าร่วมพิธีกรรม ทุกคนในครอบครัวจะมีการแบ่งบทบาทความรับผิดชอบในกิจการย่อยๆ แต่ละอย่าง เช่น พ่อบ้าน แม่บ้าน ลูกสาว ลูกชาย

(iv) สำหรับทิศทางการไหลของข่าวสารนั้น จะเป็นระบบรอบทิศทาง ทั้งจากบนลงล่างล่างขึ้นบน และการไหลในแนวนอน

(v) ส่วนบทบาทหน้าที่ของพิธีกรรมตามแนวคิดของการสื่อสารนั้น นอกเหนือจากบทบาทหน้าที่โดยทั่วไปของพิธีกรรมแล้ว สืบเนื่องมาจากข้อเท็จจริงที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ชนเผ่าไทโส้นั้นมักจะถูกดูถูกเหยียดหยามจากชนเผ่าอื่นๆที่อยู่แวดล้อม ดังนั้น บทบาทหน้าที่ของพิธีกรรมแซงชะนามที่นักวิจัยให้ความสนใจมากที่สุด ก็คือ บทบาทในการสร้างและธำรงรักษาอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชนเผ่า พิธีกรรมนี้จะเป็นแหล่งกำเนิดของความมั่นใจ ความภาคภูมิใจ ความเป็นตัวของตัวเองของชนเผ่าไทโส้ ซึ่งผู้วิจัยได้พบว่า เมื่อมีกระบวนการสื่อสารเพื่อเสริมความแข็งแกร่ง (เช่น

เสริมความเข้าใจในตัวพิธีกรรม) ให้แก่ตัวพิธีกรรม พิธีกรรมแซงชะนามก็จะสามารถจะทำหน้าที่ดังกล่าวได้

(6.2) ในการสื่อสารมีพิธีกรรม

หากเราพิจารณาการสื่อสารประเภทที่เป็นระบบ เช่น การสื่อสารมวลชน ไม่ว่าจะเป็นหนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ ฯลฯ เราจะพบว่า การสื่อสารมวลชนในฐานะที่เป็นระบบเป็นองค์กร เป็นกลุ่มนี้ จะมีมิติอื่น ๆ ที่มีความหลากหลายเข้ามาเกี่ยวข้องอย่างซับซ้อนกว่าการสื่อสารในรูปแบบอื่นๆ เช่น การสื่อสารระหว่างบุคคล หรือการสื่อสารในกลุ่มเล็ก เช่น ในการผลิตภาพยนตร์นั้นจะต้องมีมิติเศรษฐกิจเรื่องทุน กำไรขาดทุน ฯลฯ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ในการผลิตรายการโทรทัศน์ นอกจากจะต้องมีมิติด้านกฎหมายเข้ามาเกี่ยวข้องแล้ว ก็ยังมีมิติของเทคโนโลยี (กล้อง อุปกรณ์ต่างๆ การทำงานร่วมกันเป็นทีม สถานที่ ระยะเวลา ฯลฯ) และเมื่อมีมิติอื่นๆเข้ามาเกี่ยวข้องกับกระบวนการสื่อสารอย่างหลากหลายซับซ้อน สิ่งที่จะเกิดขึ้นกับผู้ที่ทำการสื่อสารเช่น ผู้สร้างภาพยนตร์ ผู้ผลิตรายการโทรทัศน์ ก็คือ "ความวิตกกังวล" (anxiety) ความไม่มั่นใจ ความหวาดกลัว ฯลฯ และ ณ ที่ใดที่มนุษย์มีอารมณ์ความรู้สึกเช่นนี้เกิดขึ้น กลไกที่มนุษย์แต่ครั้งอดีตเคยใช้ในการแก้ไขหรือบรรเทาปัญหาก็คือ ศาสนาและการประกอบพิธีกรรมนั่นเอง

จึงน่าสังเกตว่า ทั่วๆไปที่บรรดาสื่อมวลชนสมัยใหม่นั้นทำงานอยู่กับเครื่องมือเครื่องแบบวิทยาศาสตร์ มีการจัดองค์กร/ระบบการทำงานอย่างเป็นระบบ ทำงานบนหลักของความเป็นจริง การใช้เหตุใช้ผลคิดคำนวณ และใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย แต่ในเวลาเดียวกันในปริมณฑลของการทำงานของสื่อมวลชนสมัยใหม่ เราก็กลับพบ "มิติของพิธีกรรม" แทรกแซมอยู่เป็นระยะๆ

ภาพข่าวในรายการข่าวบันเทิงทางโทรทัศน์ที่พบเห็นอย่างปกติธรรมดาก็คือ การทำพิธีบวงสรวงในช่วงก่อนเปิดกล้องถ่ายละครเพื่อความเป็นสิริมงคล ในระหว่างการถ่ายทำภาพยนตร์ หากวันใดที่ฝนทำท่าจะตก จะมีการทำพิธีกรรมให้หญิงสาวบริสุทธิ์เอาตะไคร้ปักหัวลงหรือหากนักแสดงคนใดที่ได้รับรางวัลสุพรรณหงส์ทองคำจะไม่มียานเข้ามา ดังนั้นจึงต้องแก้เคล็ดโดยการเอารางวัลนั้นไปใส่ในตู้กับข้าว 3 วันไม่ให้เปิดออกมา การถ่ายทำภาพยนตร์ที่เกี่ยวกับจิตวิญญาณจำเป็นต้องมีการขอมมาลาโทษจิตวิญญาณที่เกี่ยวข้องเสียก่อน เป็นต้น

จากตัวอย่างเพียงเล็กน้อยที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า เนื่องจากการสื่อสารมวลชนนั้นเป็นเรื่องที่ต้องเกี่ยวข้องกับธุรกิจความบันเทิง เป็นเรื่องที่ต้องมีการลงทุน การบริหารจัดการ มีเม็ดเงินที่เข้ามาเกี่ยวข้องอย่างมหาศาล มีเรื่องของคู่แข่ง มีเรื่องของเจ้าของสถานีโทรทัศน์/เจ้าของโรงภาพยนตร์ มีเรื่องของกฎหมาย ผู้อุปถัมภ์รายการ (sponsor) มีเรื่องรสนิยมของผู้ชม ฯลฯ ซึ่งเป็นตัวแปรที่จะไปสู่ความสำเร็จและความล้มเหลวที่ไม่อาจจะควบคุมได้ เริ่มตั้งแต่ตัวแปรทางธรรมชาติ (เช่น ฝนตก อุบัติเหตุ) ตัวแปรด้านสังคม ฯลฯ ดังนั้น ในสถานการณ์การทำงานที่มีความเสี่ยง มีความไม่แน่นอนดังกล่าว จึงต้องมีบทบาทของพิธีกรรมเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่เสมอ

(6.3) การสื่อสารในรูปแบบพิธีกรรม: เหตุการณ์แห่งสื่อ (Media events)

ในบรรดารายการประเภทต่างๆของโทรทัศน์ เช่น รายการข่าว ละคร เกมโชว์ ฯลฯ เราจะพบว่า มีรายการอยู่ประเภทซึ่งเข้ามาใกล้ชีวิตเรื่องพิธีกรรม รายการประเภทนี้จะมีขอบเขตตั้งแต่ระดับที่เข้มข้น คือรายการถ่ายทอดประเพณีต่างๆที่มีลักษณะเป็นทางการ ระดับชาติ (เช่น พิธีจรดพระนังคัล) หรือในระดับที่เข้มข้นน้อยลงมา เช่น รายการถ่ายทอดพิธีเปิดการแข่งขันกีฬาโอลิมปิก หรือฟุตบอลโลก จนกระทั่งมาถึงรายการที่กลุ่มผู้ชมอาจจะมีขนาดเล็กลง/มีระดับความสนใจที่เฉพาะเจาะจงมากขึ้น เช่น รายการถ่ายทอดพิธีประกาศรางวัลออสการ์ แกรมมี่ สุพรรณหงส์ โทรทัศน์ทองคำ รายการดูปรากฏการณ์ฝนดาวตก สุริยุปราคา ฯลฯ บรรดารายการประเภทนี้ N. Couldry (2003) เรียกว่า "เหตุการณ์แห่งสื่อ" (Media events) หรืออาจจะเรียกว่า "พิธีกรรมผ่านสื่อ" (Media rituals)

มีนักวิชาการอยู่ 2-3 ท่านที่มีความสนใจเกี่ยวพันระหว่าง "การสื่อสาร" ซึ่งในที่นี้ Couldry ระบุว่า เป็นการสื่อสารมวลชนกระแสหลักโดยเฉพาะโทรทัศน์ กับ "พิธีกรรม" ท่านหนึ่งคือ N. Couldry และอีก 2 ท่านคือ D. Dayan & E. Katz (1992) นักวิชาการท่านแรกคือ N. Couldry (2003) ให้คำนิยามของ "เหตุการณ์แห่งสื่อ" - Media events - ว่าเป็นกิจกรรมที่บรรดาสื่อมวลชนกระแสหลัก (เช่น วิทยุ โทรทัศน์) เป็นคนจัดระบบเหตุการณ์ต่างๆให้มีลักษณะ "เชิงพิธีกรรม" และหากใช้คำนิยามนี้อย่างกว้างขวางแล้ว นอกจากเหตุการณ์ที่เรียกว่า Media events นั้นจะรวมบรรดารายการถ่ายทอดพิธีต่างๆแล้ว ก็ยังอาจจะรวมไปถึงรูปแบบการดูโทรทัศน์แบบพิธีกรรม การที่ประชาชนพากันพูดคุยถึงเรื่องราวในโทรทัศน์ (ที่เรียกว่า talk of the town - ซึ่งคล้ายคลึงกับการรำลือถึงความมหัศจรรย์ของผู้เสียชีวิตในอดีต) ตลอดจนความคลั่งไคล้ศรัทธาในตัวดารานักร้อง นักกีฬา และ celebrity ต่างๆ

สำหรับคำว่า "เหตุการณ์ที่มีลักษณะเชิงพิธีกรรม" ที่จะใช้เป็นเกณฑ์วัดบรรดากิจกรรมต่างๆที่สื่อกระแสหลักได้จัดระบบขึ้นนั้น เกณฑ์ดังกล่าวนั้นก็จะมีมาจากคุณลักษณะเดิมที่สำคัญของ "พิธีกรรมทางศาสนา" ที่มีอยู่ 3 คุณลักษณะคือ

(i) เป็นการกระทำที่เป็นปกติวิสัย (habitual action) เป็นการทำอะไรซ้ำๆ โดยไม่จำเป็นต้องมีความตั้งใจหรือมีความหมายใดๆ

(ii) เป็นการกระทำที่มีรูปแบบแน่นอน (formalized action) เช่น วิธีการนั่งดูโทรทัศน์ที่เก้าอี้ตัวเดิม ด้วยท่าทางแบบเดิม หรือมุกตลกที่ถ่ายทอดพิธีกรรมก็เป็นแบบเดิมๆ เป็นต้น

(iii) เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าบางอย่างที่อยู่เหนือกว่าชีวิตประจำวัน (transcendent value) เช่น ความสามารถอย่างยอดเยี่ยมเหลือเชื่อของนักฟุตบอลที่มีชื่อเสียง (ปัจจุบัน ภาษาไทยนิยมเอาคำคุณศัพท์ของศาสนามาใช้บรรยายความสามารถที่เยี่ยมยอดดังกล่าวว่า "ขั้นเทพ")

N. Couldry (2003) สนใจที่จะเทียบเคียงคุณลักษณะของรายการประเภทถ่ายทอด

พิธีกรรม ที่เขาคิดว่า มีคุณสมบัติเฉพาะเช่นเดียวกับ**พิธีกรรม** ตัวอย่างเช่น

(1) **พิธีกรรมมีระยะเวลาที่แน่นอน (certain key time)** ตัวอย่างเช่น การกำหนดวันสำคัญทางศาสนาต่างๆ สำหรับการถ่ายทอดรายการต่างๆที่ได้กล่าวมาข้างต้น ก็จะมีการกำหนดวัน/เวลาที่แน่นอนเช่นเดียวกัน รวมทั้งมีการกำหนดเวลาที่จะดำเนินการอย่างเป็นทางการเป็นประจำสม่ำเสมอต่อเนื่อง

(2) **มีการกำหนดกิจกรรมที่ผู้คนที่เข้าร่วมพิธีกรรมจะให้ความสนใจร่วมกัน (shared object of attention)** Couldry เปรียบเทียบว่า ในการประกอบพิธีกรรมในสังคมเผ่าดั้งเดิมนั้น จะให้ความสนใจร่วมกันไปที่วัตถุบางอย่าง เช่น เสาบูชาที่มีรูปสัตว์ที่นับถือ (ที่เรียกว่า totem) ส่วนการถ่ายทอดรายการโทรทัศน์ยุคใหม่นี้ วัตถุที่อาจเทียบเคียงได้กับ totem ก็คือ จอโทรทัศน์นั่นเอง รวมทั้งจะมีการกำหนดกิจกรรมที่ถือว่า "ศักดิ์สิทธิ์" (sacred) เช่น การร้องเพลง การเต้นระบำ บวงสรวง ฯลฯ เช่นเดียวกับพิธีกรรมสมัยใหม่ เช่น การเชิญธงชาติของแต่ละประเทศลงสู่สนามการจุดไฟคบเพลิง เป็นต้น

(3) **มีการแยกตัวอย่างชัดเจนระหว่าง "ช่วงเวลาศักดิ์สิทธิ์" และ "ช่วงปกติ"** ซึ่งเป็นไปตามแนวคิดเรื่องพิธีกรรมของ van Gennep และ V. Turner ในการถ่ายทอดรายการพิธีกรรมพิเศษเหล่านี้ จะมีการแยกช่วงเวลาออกเป็นปกติ รวมทั้งอาจจะมีการนำเสนอที่ผิดไปจากปกติ เช่น ทุกช่องสถานีจะต้องถ่ายทอดพร้อมๆกัน (ซึ่งไม่ใช่ลักษณะการนำเสนอรายการของช่วงปกติ)

(4) **ความหมายและเป้าหมายของ Media events** ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า ความหมายและเป้าหมายของพิธีกรรมนั้นก็เพื่อให้ปัจเจกบุคคลได้ตระหนักและจินตนาการถึงสายสัมพันธ์ทางสังคม (social bond) ที่เขามีร่วมกับคนอื่นๆ หรืออาจกล่าวว่าเป็นการขีดเส้นใต้ให้ "ความรู้สึกเป็นสังคม" (social) ซึ่งในยามปกติ ความรู้สึกนี้อาจจะเลือนลางหรือจางหายไปไม่ชัดเจน แต่ในช่วงเวลาของการทำพิธีกรรม ความรู้สึกดังกล่าวจะถูกขับให้เด่นชัดขึ้นมา บรรดารายการถ่ายทอดพิธีต่างๆทางโทรทัศน์ ก็มีความหมายและเป้าหมายดังกล่าวเช่นกัน ในช่วงเวลาปกติ เราอาจจะไม่รู้สึกรู้สึกรู้สึกตลอดเวลาว่า "เราเป็นคนไทย เรามีสายสัมพันธ์กับพี่น้องประชาชนคนไทยด้วยกัน" แต่เมื่อมีพิธีถ่ายทอดการแข่งขันโอลิมปิกระหว่างนักมวยไทยกับนักชกต่างชาติเมื่อนักมวยไทยชกชนะ และมีพิธีเชิญธงชาติไทยขึ้นสู่ยอดเสาพร้อมกับเปิดบรรเลงเพลงชาติไทยในช่วงเวลาดังกล่าว บรรดาผู้ชมชาวไทยจะมี "ความรู้สึกว่าตนเองเป็นคนไทยผุดบังเกิดขึ้นมาอย่างชัดเจน" กล่าวคือ "มีความรู้สึกร่วมกันหนึ่งเดียว" (sense of togetherness) เกิดขึ้น

(5) **การเกิดความรู้สึกกระตือรือร้นมีชีวิตชีวา** E. Durkheim กล่าวว่าไว้ว่า ในระหว่างที่อยู่ในการประกอบพิธีกรรม ปัจเจกบุคคลจะบังเกิดความรู้สึกพิเศษแบบหนึ่งขึ้นมา คือความรู้สึกพลุ่งพล่านกระตือรือร้นมีชีวิตชีวาที่เขาเรียกว่า State of effervescent อารมณ์ความรู้สึกดังกล่าวจะท่วมท้นจนทำให้คนจดจำตัวเองไม่ได้ มีอาการลืมนิ้ว รู้สึกว่าตัวเองถูกเปลี่ยนแปลงไป (ในกรณีที่เราเห็นได้

ชัดเจนก็เช่น การออกไปปราศรัยในพิธีกรรมไหว้ผีมดผีเมิงหรือพิธีรำผีฟ้าของไทย) และจากนั้น เขาก็จะรู้สึกที่สามารถเปลี่ยนสภาพแวดล้อมตัวเขาได้ด้วย ความรู้สึกกระตือรือร้นดังกล่าวนั้นก็สามารถมาเกิดขึ้นได้เช่นกันเมื่อได้ดูรายการถ่ายทอดผ่านโทรทัศน์ เช่นในกรณีของแฟนคลับฟุตบอลได้มองเห็นชัยชนะอย่างสวยงามของทีมในดวงใจผ่านการถ่ายทอดสดการแข่งขันฟุตบอล เป็นต้น

N. Couldry ตั้งข้อสังเกตว่า อันที่จริง ในรูปแบบต้นฉบับของพิธีกรรมนั้น คุณลักษณะทั้ง 4-5 ประการที่กล่าวมานั้น โดยเฉพาะคุณสมบัติสุดท้ายคือการเกิดความรู้สึกกระตือรือร้นนั้น น่าจะต้องเป็นรูปแบบการสื่อสารแบบพบปะเห็นหน้าเห็นตากัน (face-to-face communication) เช่น การไปเข้าร่วมประกอบพิธีกรรมที่วัด การไปชมฟุตบอลที่สนามแข่งขันโดยตรง ฯลฯ แต่ทว่าบรรดาเหตุการณ์แห่งสื่อ "Media events" นั้น เป็นรูปแบบการสื่อสารแบบผ่านตัวสื่อกลาง (Mass-mediated communication) อย่างไรก็ตาม บรรดาเหตุการณ์สำคัญๆ ที่ถ่ายทอดผ่านสื่อนั้นก็ยังสามารถปลุกเร้าให้เกิดความรู้สึก ให้สมาชิกผู้ชมตระหนักถึง "ความเป็นสังคม" ได้ใกล้เคียงกับการมีประสบการณ์โดยตรงเช่นกัน

สำหรับ D. Dayan และ E. Katz (1992) ก็ได้ระบุคุณลักษณะของ "เหตุการณ์แห่งสื่อ" เช่นเดียวกัน แต่ได้ดึงให้แคบเข้ามาที่ "รายการโทรทัศน์" เป็นการเฉพาะ โดยได้ระบุว่า สำหรับรายการโทรทัศน์ที่จะเรียกว่าเป็น media events นั้น ควรจะประกอบด้วยคุณลักษณะสำคัญๆ อย่างน้อย 3 จุดใหญ่ๆ คือ

ชุดที่ 1: ประกอบด้วยคุณลักษณะย่อยๆ 4 ข้อ

- (1.1) ต้องเป็นรายการที่เข้ามาคั่นจังหวะของรายการปกติ
- (1.2) ต้องเป็นการถ่ายทอดสด
- (1.3) เหตุการณ์นั้นต้องมีการจัดระบบอยู่นอกพื้นที่ของสื่อ กล่าวคือไม่ใช่รายการที่จัดทำในห้องสตูดิโอของทางสถานี
- (1.4) ต้องมีการวางแผนล่วงหน้าในการนำเสนอรายการ (preplanned)

ชุดที่ 2: ประกอบด้วยคุณลักษณะย่อยๆ 4 ข้อเช่นกัน

- (2.1) เป็นเหตุการณ์ที่ดู "ศักดิ์สิทธิ์/น่าเคารพเชื่อถือ" ดูเป็นพิธีการ
- (2.2) มีเป้าหมายเพื่อฟื้นฟู/กอบกู้/สมานฉันท์ปรองดองของกลุ่มคน
- (2.3) ดูเป็น "เหตุการณ์ประวัติศาสตร์" ที่สมควรจารึกเอาไว้
- (2.4) มักมีบุคคลที่มีความสำคัญในสังคมเข้าร่วมอย่างสมัครใจ

ชุดที่ 3: ประกอบด้วยคุณลักษณะย่อยๆ 4 ข้อเช่นกัน

- (3.1) มีกลุ่มผู้รับสารขนาดใหญ่ที่มีความตื่นเตนที่ได้รับชม
- (3.2) กลุ่มผู้รับสารกลุ่มนี้จะมีการตั้งฐานบางอย่างในการเปิดรับ (เช่น ดูด้วยความเคารพหนึ่งสงบ)
- (3.3) เป้าหมายของการเปิดชม คือ ความรู้สึกเฉลิมฉลอง หรือร่วมสรรเสริญ

ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของสังคม รวมทั้งเพื่อต่อยอดความ
จงรักภักดีต่อสังคมที่ตนเป็นสมาชิก

(3.4) Media events นี้สามารถสถาปนาอุดมการณ์หลักต่างๆของสังคมได้

หากเราวิเคราะห์ "เหตุการณ์แห่งสื่อ - Media events" ด้วยแบบจำลองง่ายๆของการ
สื่อสาร คือ S-M-C-R-E เราก็จะพบว่า ในแต่ละองค์ประกอบของการสื่อสารนั้นจะมีลักษณะ
เฉพาะตัว เช่น

- **ฝ่ายผู้ผลิตโทรทัศน์** รูปแบบการถ่ายทอดสดการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ นั้นจะต้อง
แตกต่างกันไปจากรูปแบบของรายการอื่นๆ เช่น การคัดเลือกพิธีกรต้องมีความสุภาพเรียบร้อย มี
ความรู้ดี ลักษณะอารมณ์ของรายการต้องไม่โชกชกขบขัน อะอะมะเทิง สยองขวัญ เป็นต้น

- **ตัวเนื้อหารายการ** ไม่ใช่เหตุการณ์ที่ผู้ผลิตจะเป็นผู้กำหนด แต่ทว่าเจ้าของ/
ผู้รับผิดชอบการประกอบพิธีกรรมจะเป็นผู้กำหนด อำนาจในการตัดสินใจว่าจะเลือกถ่ายภาพใด
หรือนำเสนอเนื้อหาแบบใดได้บ้าง จึงขึ้นอยู่กับเจ้าของพิธี ตัวอย่างเช่น ในพระราชพิธีอภิเษกสมรส
ของมกุฎราชกุมารแห่งอังกฤษนั้น การประกอบพิธีกรรมในโบสถ์จะไม่สามารถถ่ายทอดได้
เนื่องจากถือว่าเป็นเรื่องของครอบครัว

- **ฝ่ายผู้ชม** สำหรับรายการถ่ายทอดพิธีกรรมต่าง ๆ นั้น ผู้ชมจะถูกใช้ "แบบวิถีในการ
เรียกผู้ชม" (mode of address) ในแบบที่เรียกร้องให้ผู้ชมรู้สึกว่ามีส่วนร่วมกับเนื้อหารายการ/เป็น
ส่วนหนึ่งของรายการ (ซึ่งแตกต่างจากแบบวิถีของละครโทรทัศน์)

มีตัวอย่างงานศึกษาของไทยที่แสดงให้เห็นว่า "เหตุการณ์แห่งสื่อ" นั้นเป็นรูปแบบของ
พิธีกรรมอย่างหนึ่งในโลกปัจจุบัน เช่น งานของทิฆัมพร เอี่ยมเรไร (2546) ที่ศึกษารูปแบบการชม
ฟุตบอลใน 4 รูปแบบที่แตกต่างกัน

ผู้วิจัยเริ่มต้นด้วยแนวคิดที่ว่า ปัจจุบัน รูปแบบการดูฟุตบอลโดยเฉพาะฟุตบอลนัดสำคัญๆ
เช่น ฟุตบอลโลกนั้นจะมีคุณลักษณะครบถ้วนตามคำนิยามของ "เหตุการณ์แห่งสื่อ" คือ (1) เป็น
เหตุการณ์ที่เข้ามาขัดจังหวะ (interruptions) การดำเนินชีวิตที่เป็นปกติประจำวันของผู้คน (เช่น ผู้ชม
ชาวไทยอาจจะต้องเข้านอนแต่หัวค่ำ เพื่อตื่นมากลางดึกสำหรับการชมการถ่ายทอดสดทาง
โทรทัศน์) (2) มีการถ่ายทอดสด (live) ผ่านโทรทัศน์ (3) เป็นเหตุการณ์ที่มีช่องทางสื่อโทรทัศน์
จัดการขึ้นมาเอง (เช่น ไม่ได้จัดฉากขึ้นในสตูดิโอ โทรทัศน์ไม่สามารถไปกำหนดเวลาแข่งขันได้)
(4) เป็นเหตุการณ์ที่มีการวางแผนเอาไว้ล่วงหน้า ทั้งองค์กรที่รับผิดชอบกิจกรรมและทางฝ่าย
สื่อมวลชน

จากแนวคิดดังกล่าว ผู้วิจัยได้นำมาศึกษาพฤติกรรมกรรมการชมฟุตบอลของคนไทยใน 4
รูปแบบ โดยรูปแบบแรกเป็นการไปชมที่สนามจริง อีก 3 รูปแบบหลังเป็นการชมผ่านสื่อโทรทัศน์
ใน 3 พื้นที่ที่ใช้เกณฑ์เรื่อง "ความเป็นพื้นที่สาธารณะ/ส่วนตัว" มาคัดเลือกคือ การดูโทรทัศน์ใน

ห้างสรรพสินค้า (เป็นสาธารณะมาก) ดูโทรทัศน์ในร้านอาหาร (กึ่งสาธารณะกึ่งส่วนตัว) และดูฟุตบอลทางโทรทัศน์ในบ้าน (เป็นส่วนตัวมาก)

ผลการวิจัยพบว่า พฤติกรรมการดูฟุตบอลทั้ง 4 รูปแบบนั้น มีลักษณะร่วมกันหลายประการ แต่ก็มีลักษณะบางประการที่แตกต่างกันออกไป ลักษณะร่วมกันที่เห็นได้ชัดเจนก็เช่น ช่วงก่อนการชมนั้น จะต้องมีการวางแผนเอาไว้ก่อนล่วงหน้า ต้องมีค่าใช้จ่ายในการชมบ้าง ซึ่งอาจจะมากหรือน้อย ต้องจ่ายทางตรงหรือทางอ้อมก็แล้วแต่ หรือระหว่างการแข่งขันก็ต้องถูกกำหนดจากกรอบรูปแบบของการเล่นฟุตบอล คือ ครึ่งแรก-พักครึ่ง-ครึ่งหลัง ในส่วนที่แตกต่างกันนั้น ผู้วิจัยมีข้อค้นพบว่า การชมฟุตบอลทั้ง 4 แบบนั้น ไม่มีความแตกต่างกันในแง่ประเภท (in kind) เพราะคุณลักษณะต่างๆของการชมจะต้องมีลักษณะร่วมกันดังที่กล่าวไปแล้ว หากแต่เป็นความแตกต่างในแง่ระดับ (in degree) เช่น ค่าใช้จ่ายในการดูชมอยู่ที่บ้านอาจจะน้อยกว่าการไปดูในร้านอาหาร เป็นต้น

แง่มุมที่น่าสนใจของงานวิจัยชิ้นนี้ก็คือ ผู้วิจัยได้เปรียบเทียบข้อเหมือนและข้อต่างระหว่างการดูฟุตบอล ซึ่งถือว่าเป็น "พิธีกรรมสมัยใหม่" กับ "พิธีกรรมแบบดั้งเดิม" ของสังคมในอดีต ข้อที่เหมือนกันระหว่าง "พิธีกรรมทั้งสองแบบ" ก็คือ รูปแบบกิจกรรมทั้งสองประเภทยังคงคุณลักษณะของ "ความเป็นพิธีกรรมเอาไว้" เช่น เป็นช่วงเวลาที่ยกตัวออกไปจากช่วงเวลาปกติ มีการกำหนดกิจกรรมที่จะทำอย่างชัดเจน เป็นกิจกรรมที่เต็มไปด้วยอารมณ์ความรู้สึก ฯลฯ

แต่ทว่าจุดที่แตกต่างกันระหว่าง "พิธีกรรมแบบดั้งเดิม" เช่น การแห่นางแมว การทำขวัญข้าว งานบวช ฯลฯ กับ "พิธีกรรมแบบสมัยใหม่" เช่น การดูฟุตบอลนี้ก็คือ เป้าหมาย/บทบาทหน้าที่ของพิธีกรรม เพราะในขณะที่พิธีกรรมแบบดั้งเดิมนั้นล้วนแต่เป็นการสร้างอารมณ์ความรู้สึกและตอกย้ำความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนภายในชุมชนที่มีสายสัมพันธ์ร่วมกัน แต่พิธีกรรมการชมฟุตบอลนั้นเกิดมาจากการรวมตัวของคนที่ไม่ได้มีสายสัมพันธ์ร่วมกัน แม้จะเข้ามาพบปะทำกิจกรรมแบบเดียวกันในเวลาและพื้นที่เดียวกัน แต่หลังจากจบพิธีกรรมแล้ว ต่างคนต่างก็แยกย้ายกันกลับไป ความรู้สึกร่วม (shared feeling) ที่เกิดขึ้นระหว่างการชมและการเชียร์ร่วมกันจึงเป็นความสัมพันธ์แบบชั่วคราว ซึ่งเป็นรูปแบบสมานฉันท์ของคนที่อยู่ในเมือง

(อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบัน การมีกลุ่มแฟนคลับของสโมสรทีมฟุตบอลต่างๆของไทย โดยเฉพาะแฟนคลับที่ก่อตัวมาจากคนที่อยู่ในท้องถิ่นเดียวกัน ก็อาจจะเป็นพัฒนาการไปอีกก้าวหนึ่งของพิธีกรรมสมัยใหม่)

(6.4) Ritualization of Television viewing: การดูโทรทัศน์ในแบบพิธีกรรม

จุดนัดพบอีกจุดหนึ่งระหว่างเรื่องพิธีกรรมกับการสื่อสารซึ่งเกิดขึ้นกับการสื่อสารมวลชนประเภทหนึ่งที่มีความสำคัญอย่างมากต่อสังคมในช่วงครึ่งหลังของศตวรรษที่ 20 คือสื่อโทรทัศน์ โดยเฉพาะในเรื่องการดูชมโทรทัศน์

ในอดีต คนโบราณเคยเชื่อว่า "พระเจ้านั้นสถิตย์อยู่ในทุกหนทุกแห่ง" (omnipresence) และคุณสมบัติดังกล่าวได้กลายเป็นคุณลักษณะหนึ่งของ "ความเป็นพระเจ้า" สำหรับในปัจจุบันนี้ หากเรานำเอาคุณลักษณะของ "การมีอยู่ทุกหนทุกแห่ง" มาใช้กับโทรทัศน์ เราก็คงจะพูดได้เช่นเดียวกันว่า โทรทัศน์นั้นเปรียบเสมือนพระเจ้าองค์หนึ่ง เหมือนดังที่ G. Gerbner (1986) ผู้สร้างทฤษฎีเรื่อง "สื่อเป็นผู้อบรมบ่มเพาะผู้คน" (Cultivation Theory) ได้กล่าวว่า สำหรับบ้านของคนสมัยใหม่นั้น เขจะมีตู้โทรทัศน์ที่เข้ามาแทนที่หิ้งพระ และเขาจะนั่งดูโทรทัศน์อย่างเงียบสงบ ใจจดใจจ่อ และเคลิบเคลิ้มราวกับนั่งฟังพระเทศน์หรือทำสมาธิ

ด้วยเหตุนี้ M.T. Marsden (1980) จึงกล่าวว่า การดูโทรทัศน์นั้นมิใช่เป็นเพียงแค่ "กิจกรรมหนึ่งในชีวิตเท่านั้น" หากแต่การดูโทรทัศน์ได้ยกฐานะขึ้นมาเป็น "วิถีชีวิตของคนยุคปัจจุบัน" (way of life) กล่าวคือ การดูโทรทัศน์ได้ก้าวเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันอันจะขายเสียมิได้ ถึงแม้เราจะไม่ได้ดูโทรทัศน์ทุกวันทุกเวลา แต่คนส่วนใหญ่ก็ยอมรับว่า โทรทัศน์เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตไปเสียแล้ว และแถมยังเป็น "ส่วนที่ใหญ่" เสียด้วย อันเนื่องมาจากข้อเท็จจริงที่ว่า ทุกวันนี้ เราใช้เวลาดูโทรทัศน์มากกว่าเวลาที่ใช้กินอาหาร และการดูโทรทัศน์ยังเข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตสำคัญและจำเป็นอย่างอื่น ๆ ในชีวิต เช่น การนอน (ถ้ารายการละครยังไม่จบ ก็จะนอนไม่ได้)

ที่กล่าวมาข้างต้นนี้คือที่มาของแนวคิดเรื่อง "การดูโทรทัศน์ในแบบพิธีกรรม" หรือ Ritualization of television viewing

สำหรับนักวิชาการหลายๆท่านได้ใช้ความหมายของการดูโทรทัศน์ในแบบพิธีกรรมอย่างแตกต่างกัน ซึ่งอาจจะประมวลได้ว่า มีอยู่ 3 ความหมายคือ

ความหมายที่ 1: การดูโทรทัศน์เชิงพิธีกรรมในความหมายแรกนี้ หมายถึง การลงมือกระทำที่เกี่ยวกับการดูโทรทัศน์ (เช่น การกดปุ่มเปิดโทรทัศน์) แต่ทว่าเป็นการกระทำที่ไม่ได้มีเป้าหมาย ไม่ได้ตั้งใจ ไม่ได้ตั้งความมุ่งหวังเอาไว้ (บางคนพอกดปุ่มเปิดโทรทัศน์เสร็จก็เดินผ่านไป ไม่ได้เหลือบตาด้วยซ้ำ) แต่ทว่ากลับทำอย่างเป็นปกติวิสัย (habitual) ทำอย่างเป็นปกติประจำสม่ำเสมอ (เหมือนกับการไหว้พระสวดมนต์) รวมทั้งทำเพราะความเคยชิน ซึ่งคุณลักษณะดังที่กล่าวมานี้ก็คือ คุณลักษณะของ "พิธีกรรม" นั่นเอง

M.T. Marsden (1980) ระบุว่า ในช่วงปี.ศ.1970 ซึ่งเป็นยุคทองของโทรทัศน์ในอเมริกา มีงานสำรวจวิจัยพบว่า ชาวอเมริกันใช้เวลาทุกวัน วันละอย่างน้อย 6 ชั่วโมงเพื่อการดูโทรทัศน์ คำว่า "ดูโทรทัศน์" นี้มิได้หมายความว่า ผู้ชมจะนั่งอยู่หน้าจอและจ้องมองดูโทรทัศน์ตลอดเวลา แต่อย่างน้อย พวกเขาก็จะเปิดโทรทัศน์ทิ้งเอาไว้ และช่วงเวลาของการเปิดโทรทัศน์นั้นก็ได้กลายเป็น "ช่วงเวลาประจำวัน" ที่ใกล้เคียงกันทุกวันเช่น ตั้งแต่ 5 โมงเย็นถึงเที่ยงคืน เป็นต้น

ในรายงานดังกล่าวยังได้พบอีกว่า ถึงแม้ว่าจะไม่ได้ "นั่งจ้องมองดูจอโทรทัศน์" แต่ทว่าชาวอเมริกันก็จะเปิดรับ (receiving) โทรทัศน์ และได้ใช้ประโยชน์จากการเปิดโทรทัศน์ในหลายๆ

รูปแบบ ดังนี้ เช่น

- เปิดพื่อให้มีเสียง เพื่อมิให้บรรยากาศภายในบ้านเงียบเหงา
- ใช้เป็น "ฉนวน" (buffer) ป้องกันการรบกวนของคนอื่นๆ เช่น แม่บ้านจะใช้การดูโทรทัศน์เพื่อบอกกับสมาชิกคนอื่นๆในบ้านว่า อยู่รบกวนเวลาส่วนตัวของเธอ
- ใช้เพื่อหลบเลี่ยงกิจกรรมอื่นๆในบ้าน เช่น การต้องพบปะกับสมาชิกคนอื่นๆอย่างเผชิญหน้า
- ใช้เพื่อเป็นที่เลี้ยงเด็ก
- ใช้เสมือนว่าเป็นสมาชิกคนหนึ่งภายในบ้าน เช่น การนั่งล้อมวงคุยกันของสมาชิกภายในครอบครัวอยู่หน้าจอโทรทัศน์

รูปแบบทั้งหมดที่กล่าวมานี้ก็เคยเป็นบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารแบบพิธีกรรม

เช่นเดียวกัน

ความหมายที่ 2: ในความหมายที่ 2 นี้ได้ผนวกเอาคุณลักษณะบางอย่างที่บ่งชี้ "ความเป็นพิธีกรรม" เข้ามาใช้ใน "พฤติกรรมการดูโทรทัศน์" เริ่มตั้งแต่ข้อสังเกตที่ว่า ในขณะที่คนในสมัยโบราณนั้นจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งเป็นประจำสม่ำเสมอ เริ่มตั้งแต่ต้องตักบาตรพระเป็นประจำทุกวันในตอนเช้า ต้องไปถวายข้าวพระในวัดในวันพระเล็ก/วันพระใหญ่ ไปจนกระทั่งเข้าร่วมพิธีกรรมการทำบุญประจำทั้ง 12 เดือน รูปแบบการเข้าร่วมพิธีกรรมอย่างเป็นประจำสม่ำเสมอนี้สำหรับในสังคมสมัยใหม่ ก็จะพบเห็นได้จากพฤติกรรมการดูชมโทรทัศน์ซึ่งสมาชิกทุกคนในสังคมต้องเกี่ยวข้องไม่โดยตรงก็โดยทางอ้อม

และเมื่อวิเคราะห์ในรายละเอียดลงไปในตัวพฤติกรรมการดูโทรทัศน์ ก็จะพบว่ามีความคุณลักษณะหลายๆอย่างที่คล้ายกับการประกอบพิธีกรรม เช่น

- มีที่นั่งประจำเวลาดู (ทั้งๆที่ไม่จำเป็นต้องนั่งที่เดิม)
- เวลาที่ดูก็จะเป็นเวลาเดิมๆ (เช่น เริ่มเปิดโทรทัศน์ตั้งแต่ 5 โมงเย็นถึง 5 ทุ่ม เป็นต้น) คล้ายกับเวลาประกอบพิธีกรรม
- เวลาดูก็จะตั้งอกตั้งใจ คล้ายๆกับเวลาเข้าทรง
- มีการรับประทานอาหารเป็นส่วนหนึ่งของการดูโทรทัศน์ (เปรียบเสมือนเครื่องเซ่นไหว้และการรับประทานอาหารในพิธีกรรม)
- มีการร่วมลงมือกระทำบางอย่าง เช่น ตบมือเวลาดูกีฬา วิพากษ์วิจารณ์ข่าว แสดงความคิดเห็นต่อรายการทอล์กโชว์ ฯลฯ เหมือนการเข้าร่วมการกระทำในการประกอบพิธีกรรม

ฉะนั้นจากคุณลักษณะที่คล้ายคลึงกันระหว่างพฤติกรรมการดูโทรทัศน์กับการเข้าร่วมการประกอบพิธีกรรม จึงทำให้โทรทัศน์สามารถแสดงบทบาทได้เช่นเดียวกับที่พิธีกรรมเคยทำมา

ในอดีต กล่าวคือ เป็นผู้จัดหาประสบการณ์ร่วมและภาพลักษณ์ร่วมกัน (เช่น ประสบการณ์เรื่องการเผชิญปัญหาโลกร้อนร่วมกัน และภาพลักษณ์ของโลกใหม่ที่มีต้นไม้เขียวชะอุ่ม) ซึ่งเป็นพื้นฐานสำหรับชีวิตรวมหมู่ โลกทัศน์จึงเป็นเสมือน "โลกแห่งความฝัน" (Dream-world) ซึ่งความต้องการและความปรารถนาอันล้ำลึกของสังคมจะถูกแฝงฝังอยู่ในตัวจอสีเหลี่ยมซึ่งแพร่กระจายรายการอยู่เกือบตลอด 24 ชั่วโมง อาทิตย์ละ 7 วัน และปีละ 365 วัน เพื่อให้ผู้คนตามล่าหาฝันอันบรรเจิดเหล่านั้น (ปัจจุบัน รายการพวก "คืนฟ้าหาคาว" ก็ยังเป็นภาพที่แจ่มชัดอย่างยิ่ง)

ความหมายที่ 3: ในความหมายที่ 3 นี้ จะพิจารณาทั้งข้อเหมือนและข้อแตกต่างระหว่างพฤติกรรมการดูชมโทรทัศน์กับการเข้าร่วมพิธีกรรม ส่วนที่เป็นข้อเหมือนก็คือ ในการประกอบพิธีกรรมนั้นจะต้องมีกระบวนการเตรียมตัวและดำเนินการทำพิธีสักการบูชา (liturgy) เช่น การอาบน้ำชำระล้างร่างกาย การสงบนิ่งสำรวมจิตใจ การพราศวด ฯลฯ Marsden (1980) ยืนยันว่า ในการดูชมโทรทัศน์นั้น ก็มี "กระบวนการเพื่อพิธีสักการบูชา" เช่นเดียวกัน เพียงแต่อาจจะแฝงเร้นกว่าในพิธีกรรมทางศาสนา ตัวอย่างงานศึกษาของไทยก็เช่น ไสลทิพย์ จารุภูมิ (2535) ศึกษาพฤติกรรมของผู้ชมที่เรียกได้ว่าเป็น "คอละครโทรทัศน์" และได้พบว่า พฤติกรรมก่อน ระหว่าง และหลังจากดูโทรทัศน์นั้นจะคล้ายคลึงกับกระบวนการเข้าร่วมพิธีกรรมอย่างมาก

อันที่จริง พฤติกรรมการชมโทรทัศน์ของผู้หญิงโดยทั่วไปนั้น มักจะเป็นการชมโทรทัศน์ร่วมกับการทำกิจกรรมอย่างอื่นๆ ภายในบ้าน เช่น ทำกับข้าว ซักเสื้อผ้า รีดผ้า ถูบ้าน ฯลฯ แต่ทว่าสำหรับกลุ่มตัวอย่างของไสลทิพย์นี้ เป็นกลุ่มผู้ชมพิเศษที่เรียกว่า "คอละคร" ซึ่งเป็นผู้ที่ดูละครอย่างต่อเนื่องยาวนานตั้งแต่ 5 ปีขึ้นไป และดูประมาณอาทิตย์ละ 3 เรื่อง ดังนั้น แบบแผนการดูละครโทรทัศน์ของคนกลุ่มนี้จึงมีลักษณะคล้ายกับการประกอบพิธีกรรมอย่างมาก

นักวิจัยได้สาธิตให้เห็นคุณลักษณะของการดูละครโทรทัศน์ที่คล้ายคลึงกับคนทำพิธีกรรม โดยแบ่งเป็น 3 ช่วงดังนี้

● **ช่วงก่อนจะดู** ผู้วิจัยพบว่า กลุ่มตัวอย่างมีความตั้งใจที่จะดูอย่างสูงมาก อันแสดงออกด้วยพฤติกรรมต่างๆ เช่น

- การคอยระวังว่าจะถึงเวลาที่ละครจะมาแล้ว
- การเตรียมตัวให้เสร็จพร้อมก่อนเวลาละคร (เช่น อาบน้ำ เอาอาหารมาทาน)
- จะไม่รับนัดกับใครในช่วงเวลาดังกล่าว
- หากมีธุระต้องทำ จะรีบทำให้เสร็จก่อน
- ไม่รับโทรศัพท์/หรือถอดปลั๊กโทรศัพท์ออก

พฤติกรรมดังกล่าวคล้ายคลึงกับช่วงเวลาเตรียมตัวก่อนจะเข้าสู่พิธีกรรม

● **ช่วงระหว่างดู** ยังคงมีพฤติกรรมที่แสดงความตั้งใจอย่างสูง เช่น

- ตั้งใจดูอย่างเดียว ถ้ามีใครชวนคุยจะหงุดหงิด

- คุณแล้วเกิดความรู้สึกต่างๆในจิตใจ (เช่น สงสารนางเอก)
- รู้สึก "in" ไปกับละครราวกับเหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นกับตนเอง
- ไม่สื่อสารกับคนรอบข้าง หรือไม่ทำกิจกรรมอื่นๆ
- แสดงออกบ้าง เช่น การด่าตัวละคร การวิพากษ์วิจารณ์

ในขณะที่เราได้กล่าวถึงคุณลักษณะของพิธีกรรมว่า ผู้เข้าร่วมจะต้องแสดงการนำเอาตัวเองเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย "การลงมือกระทำ" (involvement by action) ในกรณีของการดูละครนั้น จากข้อมูลที่ถูกนำมาข้างต้น ก็เป็นประจักษ์พยานถึงการที่ผู้ชมเอาตัวเองเข้าไปเกี่ยวข้อง แต่เป็นในระดับ "อารมณ์ความรู้สึก - ความคิดจิตใจ"

● **ช่วงหลังการดู** กลุ่มคอละครยังคงมีสายใยแห่งความผูกพันกับละครด้วยการนำเอาเรื่องไปดูไปพูดคุยกับคนรอบข้าง หรือไปวิพากษ์วิจารณ์กัน

ส่วนข้อแตกต่างประการหนึ่งระหว่างการประกอบพิธีกรรมกับการดูโทรทัศน์ก็คือ จากค่านิยมของพิธีกรรมนั้น จะเป็นการใช้/เคลื่อนไหวร่างกายเพื่อสร้างความผูกพันกับสัญลักษณ์ต่างๆ (เช่น การใช้ร่างกายทำการกราบไหว้นมัสการ ร่ายรำ ตีอกชกหัว ฯลฯ) แต่สำหรับการดูโทรทัศน์นั้นอาจจะไม่มีการใช้ร่างกายมากนัก หากแต่จะมีการเคลื่อนไหวจิตใจและอารมณ์ความรู้สึกเพื่อสร้างความผูกพันกับสัญลักษณ์ต่างๆอย่างแนบแน่น (ที่ภาษาไทยใช้คำว่า "ดูแล้วอินกับเรื่องราว")

McLuhan จึงระบุว่า อะไรได้เกิดขึ้นบ้างในระหว่างที่ผู้ชมนั่งนิ่งๆดูโทรทัศน์ สิ่งที่เกิดขึ้นก็คือ ท่ามกลางร่างกายที่ดูหยุดนิ่ง แต่แท้จริงแล้ว เมื่อคนเราสัมผัสกับสื่อโทรทัศน์ ผู้ชมก็จะถูก "ขนส่ง" (transport) ไปยังโลกอีกโลกหนึ่งที่แตกต่างออกไป เป้าหมายของการเดินทางขนส่งครั้งนี้ก็เพื่อจะตอกย้ำบ้าง เพื่อเสริมความมั่นใจบ้าง หรือเพื่อสร้างสมานฉันท์บ้าง ในโลกที่แสนจะปราศจากความสมานฉันท์ปรองดองกัน เป้าหมายดังกล่าวนั้นก็คืออำนาจที่พระเป็นเจ้าเคยสร้างสมานฉันท์คืนดีกันกับมนุษย์มาแล้ว

ต่อเนื่องจากทัศนะดังกล่าวของ McLuhan Marsden จึงคัดค้านความคิดเห็นที่ว่า คนเราดูโทรทัศน์เพื่อจะหลีกหนีจากโลกแห่งความจริง (escapist) เขากล่าวว่า ผู้ชมโทรทัศน์ไม่ได้หลีกหนีจาก แต่ทว่า เขาหลบหนีไปสู่การสร้างโลกใหม่ต่างหาก ซึ่งในโลกใหม่นี้ สิ่งที่ได้รับสาระทั้งหลายจะกลายเป็นสาระสำคัญขึ้นมา ซึ่งเป็นปรากฏการณ์เดียวกับการประกอบพิธีกรรม

(6.5) การทำหน้าที่ของสื่อแบบหน้าที่พิธีกรรม (Ritual Function of Media Culture)

เคยมีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าในยุคสมัยปัจจุบัน ทั้งๆที่ผู้คนในโลกสมัยใหม่ห่างวัดห่างวาเป็นอันมาก ชีวิตตลอดทั้งปีอาจจะไม่เคยเข้าวัดไหว้พระ หรือฟังเทศน์ฟังธรรมเลย แต่คำถามก็คือ แล้วผู้คนเหล่านี้เรียนรู้ศีลธรรม/จริยธรรมซึ่งเป็นหลักการที่สำคัญสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคมมาจาก

แหล่งใด คำตอบอย่างคร่าวๆในที่นี้ก็คือ ถึงแม้คนยุคใหม่จะไม่ได้สัมผัสกับสถาบันศาสนาและพิธีกรรมเช่นคนในอดีต แต่พวกเขาก็ได้เรียนรู้หลักศาสนาและศีลธรรมต่างๆมาจากการทำงานของสื่อมวลชนที่เข้ามาทำหน้าที่ประหนึ่งเป็นสถาบันศาสนาและพิธีกรรม

หากลองสำรวจคร่าวๆว่า ศาสนา/พิธีกรรม และสื่อมวลชนนั้นได้ทำหน้าที่อะไรบ้างต่อปัจเจกบุคคลและสังคม เราก็จะพบว่าทั้งสองสถาบันนั้นมีการทำหน้าที่ที่คล้ายคลึงกันหลายประการ ดังนี้

(1) หน้าที่ให้คำอธิบายต่อปรากฏการณ์ต่างๆ ทั้งปรากฏการณ์ทางธรรมชาติและทางสังคม แม้ว่าเนื้อหาชุดความรู้ของศาสนาและสื่อมวลชนนั้นอาจจะมีหลักการพื้นฐานที่แตกต่างกัน เช่น ความเชื่อในอำนาจศักดิ์สิทธิ์กับความเชื่อ/ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ แต่ทว่า ในแง่ของการทำหน้าที่ให้คำอธิบายแล้ว ทั้ง 2 สถาบันล้วนทำหน้าที่คล้ายคลึงกัน ตัวอย่างเช่น ในอดีตศาสนาจะให้คำอธิบายต่อปรากฏการณ์ของการมีคนรวย/คนจนในสังคมว่า เกิดมาจากบุญกรรมในชาติปางก่อน ส่วนสื่อมวลชนก็อาจจะให้คำอธิบายว่า เป็นเพราะ โอกาสทางการศึกษาหรือความขยันหมั่นเพียรรักการเรียนรู้อุบัติของบุคคล เป็นต้น

(2) ทำหน้าที่สนับสนุน/ให้การรับรองความชอบธรรมของสถาบันอื่นๆในสังคม ตัวอย่างเช่นในอดีต ศาสนาจะให้การรับรองความชอบธรรมของกษัตริย์ว่า เป็นผู้มียุทธหรือเป็นโอรสสวรรค์ ในขณะที่ปัจจุบัน สถาบันสื่อมวลชนก็จะให้การรับรองความชอบธรรมของระบบการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตย เป็นต้น

(3) ทำหน้าที่ช่วยเหลือด้านจิตใจโดยเฉพาะในยามวิกฤติต่างๆ นี่อาจจะเป็นบทบาทหน้าที่ที่จำเป็นอย่างจะขาดเสียมิได้ของศาสนาที่มีต่อสังคม เนื่องจากทุกสังคมยังคงต้องมีความเสี่ยงที่จะเผชิญกับหายนะที่อยู่เหนือการควบคุมของมนุษย์ ทั้งหายนะจากธรรมชาติและจากเศรษฐกิจ/การเมือง/สังคม ดังนั้น เราจึงพบว่าในอดีต เมื่อเกิดมีโรคระบาดที่มนุษย์ไม่มีวิธีการแก้ไข ก็จะมีการทำพิธีกรรมต่างๆทางศาสนา เช่น พิธีขับไล่ผีร้าย พิธีรักษาสิลกันทั้งเมือง ฯลฯ ส่วนปัจจุบันนี้เราก็จะเห็นบทบาทของสื่อมวลชนทุกประเภทที่เข้ามาช่วยแก้ไขวิกฤติต่างๆของสังคม และในบางกรณีที่เป็นวิกฤติขั้นรุนแรงและมีขนาดใหญ่ เราก็อาจจะเห็นการทำงานประสานพลังกันระหว่างสถาบันศาสนาและสื่อมวลชน ตัวอย่างเช่น ในสหรัฐอเมริกา เมื่อเกิดกรณียานอวกาศแซนเลนเจอร์ของสหรัฐระเบิดขึ้นขณะที่กำลังจะปล่อยจากฐานยิงจรวดนักบินอวกาศเสียชีวิตทั้งหมด เหตุการณ์นี้เป็นกรณีที่ช็อกคนอเมริกันทั่วทั้งประเทศ หลังจากเหตุการณ์นี้ ก็จะพบว่ามีพิธีกรรมผู้นำศาสนาต่างๆมาออกรายการโทรทัศน์เพื่อให้กำลังใจ ให้สติปลอบขวัญประชาชนอเมริกันอย่างมากมาย ในกรณีของภัยพิบัติคลื่นยักษ์สึนามิที่ถล่มภาคใต้ของไทย และทำให้มีผู้เสียชีวิตอย่างมากมายก็เช่นเดียวกัน

(4) ทำหน้าที่ผนึกประสานความสามัคคีของสังคม (Integrative function) ในขณะที่ศาสนาทุกศาสนาจะมีการเทศนาสั่งสอนหรือการประกอบพิธีกรรมเพื่อสร้างความปรองดองสามัคคี เน้นการให้อภัยโหดต่อกัน ในทำนองเดียวกัน บทบาทหน้าที่หนึ่งของสื่อมวลชนทุก

ประเภทก็คือ การสร้างความเป็นปึกแผ่นของสังคม (correlation) เช่น การร้องเพลงชาติร่วมกัน เป็นต้น

(5) การทำหน้าที่ควบคุมความเป็นระเบียบของสังคม (Social order/Social regulation) บทบาทหน้าที่ของศาสนาและพิธีกรรมต่างๆ ล้วนมีเป้าหมายเพื่อควบคุมความเป็นระเบียบของสังคม การกำกับให้การแสดงพฤติกรรมของคนในสังคมเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ตัวอย่างเช่น พิธีกรรมแห่นางแมวที่ได้กล่าวถึงไปแล้ว ซึ่งก็เป็นบทบาทหน้าที่เกี่ยวกับสื่อมวลชน เช่น โครงการรณรงค์จัดระเบียบวินัยของผู้คนในสังคม เช่น ใส่หมวกกันน็อก คาดเข็มขัดนิรภัย เมาไม่ขับ ฯลฯ

(6) ทำหน้าที่สืบทอดประเพณีวัฒนธรรมของสังคม ในขณะที่ตัวพิธีกรรมเองนั้นก็จะถูกถือว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของสังคมหนึ่งๆที่สืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น ดังนั้นเมื่อประกอบพิธีกรรมต่างๆ จึงเท่ากับเป็นการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอด (reproduction) วัฒนธรรมประเพณีไปพร้อมๆ กัน ในส่วนของสื่อมวลชนนั้น ก็จะทำเป็นช่องทางหนึ่งในการเผยแพร่และสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีของสังคม เช่น ในรายการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมต่างๆ

(7) ทำหน้าที่ให้ความบันเทิงแก่ชุมชน/สังคม ในการประกอบพิธีกรรมนั้น สิ่งที่มีจะขาดไม่ได้ก็คือบรรดามหรสพการแสดงการเล่นต่างๆที่ทำหน้าที่ให้ความสนุกสนาน ผ่อนคลายความตึงเครียดให้แก่ผู้มาเข้าร่วมพิธีกรรม สำหรับสื่อมวลชนนั้น หน้าที่การให้ความบันเทิงแก่มวลชนก็จัดเป็นหน้าที่พื้นฐานเลขที่เดียว

จากข้อเปรียบเทียบที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้นนี้ได้แสดงให้เห็นว่า ปัจจุบันนี้สื่อมวลชนได้ทำหน้าที่แบบเดียวกับที่ "พิธีกรรม/ศาสนา" เคยกระทำมาในอดีต และในมิติดังกล่าวนี้ นักวิชาการด้านการสื่อสารบางท่านได้ให้ความสนใจศึกษาเป็นพิเศษ Rothenbuhler (1998) ได้ใช้แนวคิดของ G. Gerbner (1986) ที่ศึกษาบทบาทเชิงศาสนาพิธีกรรมของสื่อมวลชนประเภทหนึ่งคือ โทรทัศน์ Gerbner ระบุว่า ในโลกปัจจุบันนั้น โทรทัศน์ก็คือศาสนาแบบหนึ่ง เนื่องจากเนื้อหาของโทรทัศน์นั้นจะทำหน้าที่เหมือนเนื้อหาของศาสนา ซึ่งในแง่นี้หมายความว่า Gerbner ไม่ได้ให้ความสนใจที่ "ตัวรูปแบบรายการโทรทัศน์" ว่าจะป็นรายการข่าว ละคร สารคดี สันทนา หรือโฆษณาก็ตาม หากทว่า Gerbner ให้ความสนใจกับ "เนื้อหาของรายการ" ซึ่งหากเทียบเคียงกับศาสนา ก็คือบทบาทของเนื้อหาในพิธีกรรมได้ส่วนหนึ่ง

Rothenbuhler (1998) ได้ขมวดแนวคิดของ Gerbner โดยยกตัวอย่างการทำหน้าที่แบบพิธีกรรมของสื่อโทรทัศน์ใน 3 ประเด็นคือ

- (1) เนื้อหาของข่าวและเนื้อหาประเภท pop culture ทั้งหลายก็คือ ปรัมปราคติ (myth) และพิธีกรรม (ritual)
- (2) เนื้อหารายการโทรทัศน์ คือ นาฏกรรมเชิงจริยธรรม (Moral drama)
- (3) การเป็นตัวแบบของบทบาททางสังคม (Modeling of social roles)

(1) เนื้อหาของรายการโทรทัศน์คือปรัมปราคติและพิธีกรรม สำหรับคำว่า "ปรัมปราคติ" (myth) นั้น Rothenbuhler (1998) ได้นิยามว่า ปรัมปราคติเป็นรูปแบบการแสดงออกชนิดพิเศษ เป็นวิธีการที่คนกลุ่มหนึ่งๆต้องการจะส่งเสียงบ่งบอกถึงความวิตกกังวลของสังคมออกมาต่อทุกคน เป็นความกังวลเกี่ยวกับความเชื่อและคุณค่าลึกลับๆของสังคมนั้น (เช่น ปรัมปราคติที่ว่า แม่ทุกคนต้องรักลูก เช่นเดียวกับสัตว์โลกตัวแม่ทุกคนที่ต้องรักลูกของมัน ดังนั้น การทำแท้งแล้วเอาลูกไปทิ้งขยะ จึงเป็นเหตุการณ์ที่บ่งบอกถึงการทำลายสัญชาตญาณของความเป็นแม่) เป็นวิธีการที่จะฉีกสังคมนั้นและผู้คนที่เข้ากับบรรทัดฐานเดิมที่มีอยู่ หรือเป็นวิธีการที่จะจัดการกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (ส่วนที่จะยับยั้งหรือจะเร่งการเปลี่ยนแปลงก็ขึ้นอยู่กับเนื้อหาของปรัมปราคติ)

หากเราหยิบเอาเนื้อหาของรายการโทรทัศน์ไม่ว่าจะเป็นข่าว ละคร หรือโฆษณามาเป็นวัตถุศึกษา (object of study) เช่นเดียวกับที่ C. Levi-Strauss หยิบเอาพิธีกรรมของชนเผ่าต่างๆมาศึกษา Silverstone (อ้างใน Rothenbuhler, 1998) ได้นำเอาแนวทางการวิเคราะห์พิธีกรรมของ Levi-Strauss มาใช้วิเคราะห์เนื้อหาของรายการโทรทัศน์ และพบว่า เนื้อหาดังกล่าวมีลักษณะร่วมกับพิธีกรรม ดังนี้

(i) บริบททางสังคม (context) เป็นตัวสร้างปรัมปราคติ ฉะนั้นเนื้อหาข่าวก็จะเลือกเหตุการณ์ที่สังคมถือว่า "เป็นเหตุการณ์สำคัญ" เช่น พิธีราชาภิเษก (หรือการได้รับตำแหน่งใหม่ของข้าราชการ นักการเมือง ฯลฯ) งานอภิเษกสมรส (รวมทั้งการแต่งงานของบุคคลสำคัญๆ) ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นรายการประเภท "เหตุการณ์แห่งสื่อ" (Media event) ที่ได้กล่าวไปแล้ว หรือแม้แต่ในรายการข่าวปกติประจำวันทั่วไป ก็ล้วนแล้วแต่เป็นการคัดเลือก "เหตุการณ์สำคัญ" ที่เกิดมาจากบริบททางสังคมในช่วงเวลานั้นๆ (current issue) เพียงแต่อาจจะมีคามสำคัญ/ใหญ่โต/โอ้อ่า ในระดับที่แตกต่างกันไปบ้าง

(ii) เนื้อเรื่องของข่าว ละคร หรือโฆษณานั้นจะมีลักษณะเหมือนกับปรัมปราคติ กล่าวคือ มันจะไม่เล่าว่า "อะไร" แต่มันจะบอกว่า "นี่หมายความว่าอะไร" ทั้งนี้เพราะทั้งเนื้อหาข่าว ละคร และโฆษณานั้น ล้วนแล้วแต่เป็น "เรื่องที่เราู้กันอยู่แล้ว" (ราคาหุ้นตก น้ำท่วม เกิดอุบัติเหตุรถชน ฯลฯ) แต่ที่สำคัญคือ เรื่องนั้นมัน "มีความหมายว่าอะไร" เช่น ถ้ามีข่าวแม่ใจยักษ์ทำแท้งแล้วเอาลูกไปทิ้งขยะ หรือข่าวที่พบคลินิกทำแท้งเถื่อนที่มีซากศพทารกจำนวนมาก นี่ก็มีความหมายว่า ศีลธรรมของสังคมเรากำลังเสื่อมโทรมตกต่ำอย่างสุดขีด เพราะปรัมปราคติที่ว่าแม่แต่สัตว์ยังรักลูกของมัน แต่มนุษย์เราเริ่มมีสัญชาตญาณว่าต่ำช้ากว่าสัตว์ (บนปรัมปราคติที่ว่า มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ) อันเป็นประเด็นที่สังคมไทยจะวิตกกังวลในเรื่องนี้ (เราอาจจะพบว่า ปรัมปราคติดังกล่าวจะไม่มีในเนื้อหาของหนังสือพิมพ์ต่างประเทศ และสังคมนั้นไม่มีปรัมปราคติดังกล่าวนี้)

(iii) โครงสร้างของการนำเสนอเนื้อหาข่าว ละคร โฆษณา ก็จะมีลักษณะเป็นคู่ที่ตรงกันข้าม (binary opposition) แบบเดียวกับที่ Levi-Strauss พบในการวิเคราะห์พิธีกรรม คือ

ชาว	v.s.	คำ
เรา	v.s.	เขา
ความสงบเรียบร้อย	v.s.	ความวุ่นวายโกลาหล
พรรคเทพ	v.s.	พรรคมาร
		เป็นต้น

(iv) ลักษณะเฉพาะของเนื้อหาละครโทรทัศน์นั้น จะเป็นเรื่องของชุมชนที่ทุกคนในชุมชนนั้นรู้จักกัน มีความต่อเนื่อง (อาจจะตั้งแต่วุ่นพอมมาถึงรุ่นลูก) มีความถูกฝึกชัดเจนไม่คลุมเครือ และในท้ายที่สุดแล้ว ความดีก็จะชนะความชั่ว เป็นโลกที่คุณค่าเรื่อง "ครอบครัว" สำคัญเหนือสิ่งอื่นใด ทั้งหมดนี้ก็คือปรัมปราคติของชนชั้นกลางยุคใหม่

และในช่วงเวลาวิกฤติ เนื้อหาของสื่อเหล่านี้ก็จะยิ่งตอกย้ำชัดเจน เช่น ในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจขาดง เนื้อหาของละครโทรทัศน์ก็จะเน้นเรื่องความพอเพียง ชีวิตที่เรียบง่าย สมถะ การย้อนกลับไปหาชนบท หรือในช่วงเวลาที่สังคมที่มีความแตกแยกขัดแย้งอย่างสูง เนื้อหาละครโทรทัศน์ก็จะเน้นคุณประโยชน์ของความสามัคคีปรองดอง และชี้ให้เห็นโทษของการแตกแยก นี้ก็ย่อมเหมือนบทบาทของการประกอบพิธีกรรมในช่วงเวลาที่เกิดวิกฤติของสังคมในอดีต ตัวอย่างเช่น มีงานศึกษาพบว่า ในสหรัฐช่วงของการเกิดสงครามอ่าวเปอร์เซีย แทบจะทุกรายการของโทรทัศน์จะมีลักษณะที่เรียกว่า "ศาสนาประชาชน" (civic religion) หรือ "มีลักษณะแบบพิธีกรรม" เพื่อรื้อฟื้นปรัมปราคติต่างๆ (เช่น ปรัมปราคติที่ว่า สหรัฐเป็นชนชาติที่ถูกเลือกสรรให้ต้องมีภารกิจกอบกู้โลกให้ปลอดภัย ฯลฯ) อย่างมากมาย

โดยภาพรวมแล้ว โครงสร้างการเล่าเรื่องของบรรดารายการต่างๆ ในโทรทัศน์ ก็จะมีคุณลักษณะ (attribute) เหมือนกับปรัมปราคติ คือ

- มีอยู่ไม่กี่ประเภท
- เป็นที่คุ้นเคยกันอยู่แล้วในสังคม
- ถูกถ่ายทอดสืบต่อกันมา (ยิ่งกรณีของการนำมาทำซ้ำใหม่ก็ยิ่งชัดเจน)
- ไม่มีอะไรที่เป็นประเด็นให้ชวนสงสัย/โต้แย้ง

เป็นต้น

(2) เนื้อหาของรายการโทรทัศน์ก็คือ นาฏกรรมเชิงจริยธรรม (Moral drama) จากแนวคิดทางทฤษฎีของ V. Turner ที่กล่าวว่า พิธีกรรมนั้นก็คือ นาฏกรรมเชิงสังคม (Social drama) อันสืบเนื่องมาจากคุณสมบัติประการหนึ่งของ "พิธีกรรม" คือเป็นการแสดง (performance) ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว และเมื่อทำการวิเคราะห์เนื้อหาของพิธีกรรมต่างๆ ก็จะพบว่า พิธีกรรมนั้นเป็นการแสดงที่เล่าเรื่องตัวละครที่ท่าละเมียดผิดกฎ (เช่น เพราะตะกละตะกลามไปกินกระรอกเผือก ทำให้เมืองทั้งเมืองล่มลงไป) และการลงโทษ/การให้รางวัล/การสำนึกผิดของตัวละคร

Sutherland & Siniasky (1982, อ้างใน Rothenbuhler 1998) ใช้วิธีการศึกษาเนื้อหาพิธีกรรมที่กล่าวมา มาวิเคราะห์เนื้อหาของรายการละครโทรทัศน์ และพบว่า ตัวละครที่ละเมิดมาตรฐานศีลธรรม เช่น คดโกง ฆาตกรรม หลอกหลวง ออกตัญญู ฯลฯ จะถูกลงโทษ และหากตั้งคำถามต่อไปว่า เพราะเหตุใด วิธีการเล่าเรื่องของละครโทรทัศน์จึงต้องเป็นเช่นนั้น คำตอบนั้นก็จะอยู่ในคำอธิบายของ Durkheim

Durkheim ให้คำอธิบายว่า "อาชญากรรม" มีผลด้านบวกต่อความมั่นคงของสังคม ทั้งนี้เพราะการมี/การเกิดอาชญากรรมจะเป็นช่วงเวลาและพื้นที่ที่อำนาจของสังคมจะได้สาธิตการปฏิบัติงานให้ดู (exercise power) ดังที่คนไทยเข้าใจกันอย่างดีในคำกล่าวที่ว่า "ฆ่าไก่ให้ลิงดู" และเมื่ออาชญากร/ผู้ร้าย(ไก่)ถูกลงโทษ ก็จะทำให้ผู้คนส่วนใหญ่ (ลิง) (ยอมรับ) เชื่อมั่นในความแข็งแกร่งของอำนาจและสถาบันทางสังคม

ฉะนั้น ละครโทรทัศน์ที่เราดูกันอยู่ทุกวัน จึงมิใช่เป็นเพียง "ความบันเทิงของผู้ชม" เท่านั้น หากทว่า รายการละครเหล่านี้เป็นประจักษ์ "นาฏกรรมเชิงจริยธรรม" เป็นช่วงเวลาและพื้นที่ที่อำนาจของสังคมจะได้สาธิตการปฏิบัติงานให้ดู (แม้ว่าจะ เป็นเพียงเรื่องแต่งขึ้นเท่านั้น) นี่จึงเป็นคำอธิบายว่า มีความจำเป็นอย่างไรที่จะต้องมีการลงโทษผู้ร้ายถูกลงโทษ ถูกจำจอง ถูกประหาร หรือแม้แต่สำนึกผิด บรรดาละครโทรทัศน์เหล่านี้จึงเป็น "นาฏกรรมเชิงจริยธรรมรูปแบบใหม่" ที่เข้ามาทำหน้าที่แทนพิธีกรรมในอดีต

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากเรื่องของ "จริยธรรม/ศีลธรรม" ไม่ใช่ระบบปิดและไม่เปลี่ยนแปลง ดังนั้น ละครโทรทัศน์ในฐานะ "นาฏกรรมเชิงจริยธรรม" จึงมิได้มีเนื้อเรื่องเหมือนกันไปหมด ตรงกันข้าม หากมีศีลธรรม/จริยธรรมใดถูกตั้งคำถามในสังคม ละครโทรทัศน์ก็อาจจะทำหน้าที่ที่เป็นพื้นที่สำหรับการเปลี่ยนแปลงปริมปราคติต่างๆ ตัวอย่างเช่น ปริมปราคติเรื่องความรักระหว่างเพศเท่านั้นที่เป็นความรักที่ถูกต้อง ก็จะถูกตั้งคำถามจากคนรักเพศเดียวกัน - ชายรักชาย หญิงรักหญิง - เฉกเช่นเดียวกับที่พิธีกรรมในอดีตที่สามารถทำหน้าที่ได้ทั้งรักษาปกป้องอนุรักษ์ระบบระเบียบสังคมที่มีอยู่ และในทางกลับกันสามารถวิพากษ์วิจารณ์และเปลี่ยนแปลงสังคมที่มีอยู่ได้เช่นกัน

(3) การเป็นตัวแทนของบทบาททางสังคม หากเรามองศาสนา/พิธีกรรมด้วยสายตาของ

ผู้สร้างภาพยนตร์หรือผู้กำกับละครโทรทัศน์แล้ว เราก็จะพบว่า ในเนื้อหาของศาสนา/พิธีกรรมนั้น จะมี "ตัวละครบางตัว" ที่มีลักษณะเป็น "ดาราวัยใจ" ของศาสนิกชน ตัวอย่างเช่น พระเวสสันดร เป็นดาราในทศชาติที่คนไทยรู้จักกันดีว่าเป็น "ตัวแบบ/พ่อพระแห่งการบริจาค-การให้" สำหรับในเนื้อหาของสื่อมวลชนปัจจุบันก็มี "ดารา" (star) ดังกล่าวเช่นกัน

แนวคิดเรื่อง "ดารา" นั้น เริ่มต้นจากแวดวงนักแสดงก่อน (เช่น มาริลีน มอนโร) แล้วขยายตัวไปสู่แวดวงนักร้อง (เช่น เอลวิส เพรสลีย์) แล้วก็ขยายตัวไปแวดวงนักกีฬา (เช่น ดีเอโก้ มาราโดน่า) และยังขยายตัวออกไปอย่างไม่หยุดยั้ง (ในประเทศไทยเมื่อต้นปี 2553 นี้ แม้แต่โฆษกทหารที่ออกมาประกาศข่าวการจัดการกับการชุมนุม เช่น พอ.สรรเสริญ แก้วกำเนิด "เสธ.ไก๋อู" ก็ยังสามารถเป็น "ดารา" ได้)

J.B. Reeves (อ้างใน Rothenbuhler, 1998) ได้หยิบยืมแนวคิดของ R. Dyer (1979) ที่ตั้งคำถามว่า "ดาราคือใคร แตกต่างจากนักแสดงอย่างไร" และคำตอบก็คือ ดารานั้นแตกต่างจากผู้แสดงอื่นๆ ตรงที่พวกเขาเป็นแบบอย่างทางสังคม หรือเป็นตัวแทนที่สังคมพึงปรารถนาอย่างที่สุดสุด (extreme) ส่วนพวกเขาจะเป็นตัวแบบชนิดไหนนั้นก็ได้อย่างหลากหลายประเภท เช่น เซ็กซ์เซ็กส์ bomb จอมโหด เทพบุตร เจ้าหญิง badboy จอมวิน ฯลฯ

Reeves เสริมว่า มักจะมีความเข้าใจกันโดยทั่วไปว่า "ดารานั้นเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดมาจากแรงผลักดันทางเศรษฐกิจเท่านั้น" กล่าวคือ ต้นกำเนิดของระบบดารานั้น เกิดมาจากการนำเอาระบบธุรกิจเข้ามาใช้กับแวดวงบันเทิง เป็นผลผลิตของโครงสร้างและกระบวนการธุรกิจความบันเทิงที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อปิดบังความสัมพันธ์แบบสินค้า (เช่น บรรดาแม่ยกจะรับรู้ดาราระบบลูกหลาน/ผู้เป็นที่รัก โดยมองไม่เห็นว่าเป็นสินค้าของระบบธุรกิจอย่างหนึ่ง) Reeves มีความเห็นว่าทัศนะในแง่มุมมองธุรกิจต่อดาราเป็นเพียงแง่มุมมองเท่านั้น และยังไม่เพียงพอที่จะทำความเข้าใจกับปรากฏการณ์นี้ เพราะ "ดารา" มีลักษณะเป็น "สัญลักษณ์" อย่างหนึ่ง การทำความเข้าใจกับเรื่องดาราก็ต้องมองดูทั้งแง่มุมมองของสินค้าและการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์

และหากมอง "ดารา" ในแง่สัญลักษณ์ ดาราก็จะเป็น "สัญลักษณ์อย่างหนึ่งของแบบอย่างทางสังคม" (a symbol of social type) ดังนั้น สัญลักษณ์เหล่านี้จึงต้องผ่านกระบวนการประกอบสร้างความหมายให้แก่ "ดารา" (social construction of meaning) อันได้แก่ปฏิบัติการต่างๆ ทางสังคม ตัวอย่างเช่น ปฏิบัติการให้รางวัลลูกกตัญญูดีเด่นหรือรางวัลประเภทอื่นๆ การทำวิจัยสำรวจระดับความเซ็กซ์เซ็กส์ของดารา การมีนิตยสาร/รายการโทรทัศน์ที่เล่าเรื่องส่วนตัว/เรื่องเบื้องหลังของดารา การตั้งฉายาต่างๆ ให้แก่ดารา ฯลฯ ตัวอย่างงานศึกษาเรื่องภาพถ่ายโฆษณาในนิตยสารของ E. Goffman (1979) ให้ข้อสรุปว่า ภาพถ่ายของดารานั้นมีเนื้อหาแบบพิธีกรรมอย่างเต็มที่ (hyperritualization) กล่าวคือเป็นเนื้อหาที่มีการจัดแต่งให้มีความประณีตบรรจงอย่างยิ่งยวดภายในกรอบภาพที่จำกัด

นอกจากนี้ก็มีการศึกษาถึง "การเลียนแบบคาราของกลุ่มแฟน" (star-audience identification) ว่ามีลักษณะที่คล้ายคลึงกับความสัมพันธ์ระหว่างเทพเจ้า (คารา) กับสาวก กล่าวคือ แม้ว่าคาราจะเป็น "สิ่งพิเศษ" ที่ดูเหนือกว่าคนทั่วไป (เช่น มีรูปร่างที่สมส่วนมากกว่าคนทั่วไป) แต่ก็เป็นสิ่งพิเศษที่มนุษย์เราสามารถเข้าถึงได้ สัมผัสได้ เช่นเดียวกับที่สาวกของศาสนาต่างๆ สามารถสัมผัสศาศดาของเขาได้โดยผ่านพิธีกรรม

(6.6) การหนุนช่วยกันระหว่างพิธีกรรมและการสื่อสาร

จุดนัดพบระหว่าง "พิธีกรรม" กับ "การสื่อสารในทุกรูปแบบ" อีกจุดหนึ่งก็คือการมีบทบาทในการหนุนช่วยส่งเสริมซึ่งกันและกัน โดยทั้ง 2 ฝ่ายต่างเอื้ออำนวยประโยชน์ให้แก่กันและกัน และทั้งสองฝ่ายต่างก็ได้รับผลประโยชน์จากกันและกัน

(6.6.1) พิธีกรรมหนุนช่วยการสื่อสาร ในกรณีของสื่อมวลชน จะพบว่าพิธีกรรมได้กลายมาเป็นเนื้อหาวัตถุดิบให้แก่รายการต่างๆ ของสื่อมวลชน เริ่มตั้งแต่การถ่ายทอดสดประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งเป็นรูปแบบการหนุนช่วยโดยตรงและเข้มข้นมากที่สุด มาจนถึงการเป็นเนื้อหาของรายการข่าว รายการประเภทละครพีเรียล รายการสารคดีเชิงวัฒนธรรมต่างๆ เป็นต้น

มีตัวอย่างงานศึกษาของไทยที่แสดงให้เห็นว่า เมื่อสื่อมวลชนเข้าไปถ่ายทอดพิธีกรรมบางประเภท วิธีการ/กระบวนการทำงานของสื่อมวลชนก็จะต้องมีลักษณะที่พิเศษไปกว่าการทำงานแบบปกติธรรมดา บุญฤทธิ แผลมหลวง (2536) ศึกษากระบวนการทำงานของวิทยุกรมประชาสัมพันธ์ในการถ่ายทอดพิธีกรรมระดับชาติและพระราชพิธีทั้งหลาย

ผู้วิจัยได้พบว่า นับตั้งแต่วิทยุไทยถือกำเนิดขึ้นมาในปี 2473 สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยก็ได้ทำหน้าที่ถ่ายทอดพิธีกรรมสำคัญๆ ระดับชาติมาโดยตลอด และอย่างมากมาย นับตั้งแต่งานพระราชพิธี งานรัฐพิธี งานสำคัญทางพุทธศาสนา การแข่งขันกีฬาเหตุการณ์สำคัญๆ ซึ่งบรรดางานพิธีเหล่านี้จำเป็นต้องถ่ายทอดสดนอกสถานที่ ซึ่งผู้วิจัยพบว่า มีปีละ 300 ครั้ง (หรือเกือบทุกวัน)

ผลการวิจัยพบว่า ข้อแตกต่างระหว่างการถ่ายทอดรายการพิธีกรรมกับรายการอื่นๆ นั้น จะเริ่มต้นตั้งแต่ "ก่อนจะถ่ายทอด" กล่าวคือ ตัวองค์กรและบุคลากรจะต้องขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเสียก่อนจึงจะถ่ายทอดได้ รวมทั้งต้องแจ้งชื่อของทีมงานที่จะเข้าไปในพื้นที่ เนื่องจากเป็นเขตพื้นที่หวงห้าม และตัวผู้บรรยายซึ่งจะต้องอยู่ในระยะที่ใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ หรือผู้นำคนสำคัญๆ จึงต้องเป็นผู้ที่ได้รับการคัดเลือกแล้วว่าเป็นผู้ที่ไว้วางใจได้

สำหรับขั้นตอนการดำเนินการผลิตรายการ ซึ่งประกอบด้วย 3 ขั้นตอนใหญ่ๆ คือ ขั้นตอนเตรียมการ ขั้นปฏิบัติงาน และขั้นประเมินผลนั้น ก็ต้องทำให้ครบทุกขั้นตอน และที่พิเศษกว่า

รายการตามปกติก็คือ ต้องมีความประณีต/ละเอียดละออมากกว่าปกติ เช่นในขั้นเตรียมการ ต้องมีการประสานกับสำนักพระราชวัง ต้องมีการไปสำรวจพื้นที่ล่วงหน้า หรือขั้นปฏิบัติงาน ก็ต้องใช้จำนวนคนทำงานมากกว่าปกติ รวมทั้งต้องคัดเลือกผู้บรรยายที่มีความรู้และมีประสบการณ์ รวมทั้งทีมงาน (เช่น กลุ่มช่างเทคนิค) ก็ต้องรู้จักวิธีการวางตัวให้เหมาะสม ซึ่งหมายความว่า กระบวนการผลิตรายการวิทยุได้ผนวกเอาคุณลักษณะของ "ความเป็นพิธีกรรม" เข้ามาไว้ด้วย

สำหรับวิธีการนำเสนอรายการถ่ายทอดพระราชพิธีหรือพิธีกรรมระดับชาตินี้ก็มีความแตกต่างจากรายการทั่วไป เช่น ในตอนขึ้นต้นรายการ จะไม่มีการเปิดเพลงนำรายการ การค้นรายการก็มีน้อยมาก ภาษาที่ใช้ก็ต้องสุภาพ ฯลฯ ทั้งหมดนี้มีความหมายว่า รายการถ่ายทอด "พิธีกรรม" นั้นมีความแตกต่างที่สามารถแยกขาดและมองเห็นได้อย่างชัดเจนจากรายการปกติ อันเป็นนัยยะเดียวกับที่ "พิธีกรรม" เป็นช่วงเวลา/รูปแบบกิจกรรมที่แตกต่างและแยกขาดไปจากกิจกรรมปกติเช่นกัน

ปัจจุบัน บทบาทการนำเอาประเพณีพิธีกรรมต่างๆ มาเผยแพร่ผ่านสื่อมวลชนนั้นจะมีความสำคัญมากยิ่งขึ้น เนื่องจากข้อเท็จจริงว่า เมื่อสังคมพัฒนามาเป็นสังคมที่ทันสมัยมากขึ้น เป็นสังคมที่ศาสนา มีบทบาทลดลงหรือมิได้เป็นศูนย์กลางของสังคมดังเช่นในอดีต โอกาสของคนในสังคมที่จะได้เข้าร่วมพิธีกรรมโดยตรงนั้นก็จะมีน้อยลง ตัวอย่างเช่น การเข้าร่วมในประเพณีการเวียนเทียนเนื่องในวันวิสาขบูชาหรือมาฆบูชา หากทว่า คนส่วนใหญ่ในสังคมก็ยังคงได้รู้จักประเพณีพิธีกรรมต่างๆ โดยผ่าน "การรายงานของสื่อมวลชนประเภทต่างๆ" เป็นส่วนใหญ่

(6.6.2) การสื่อสารเข้าไปหนุนช่วยพิธีกรรม เป็นที่น่าสังเกตว่า ในงานศึกษาวิจัยที่อยู่ในสาขาการสื่อสาร/นิเทศศาสตร์มักจะมุ่งเน้นรูปแบบการหนุนช่วยที่การสื่อสารจะเป็นฝ่ายเข้าไปช่วยเผยแพร่ ช่วยธำรงรักษา ช่วยปฏิสังขรณ์ ช่วยวิพากษ์วิจารณ์พิธีกรรมต่างๆ โดยเฉพาะพิธีกรรมแบบประเพณี ทั้งนี้ ก็อาจจะเนื่องมาจากอิทธิพลของแนวคิดเรื่องบทบาทหน้าที่ของการสื่อสารข้อหนึ่งที่ระบุว่า การสื่อสาร โดยเฉพาะสื่อมวลชนจะต้องมีบทบาทในการสืบทอดมรดกวัฒนธรรมของสังคม ดังนั้น ประเพณี/พิธีกรรมก็ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมที่สื่อมวลชนจำเป็นต้องช่วยสืบทอด

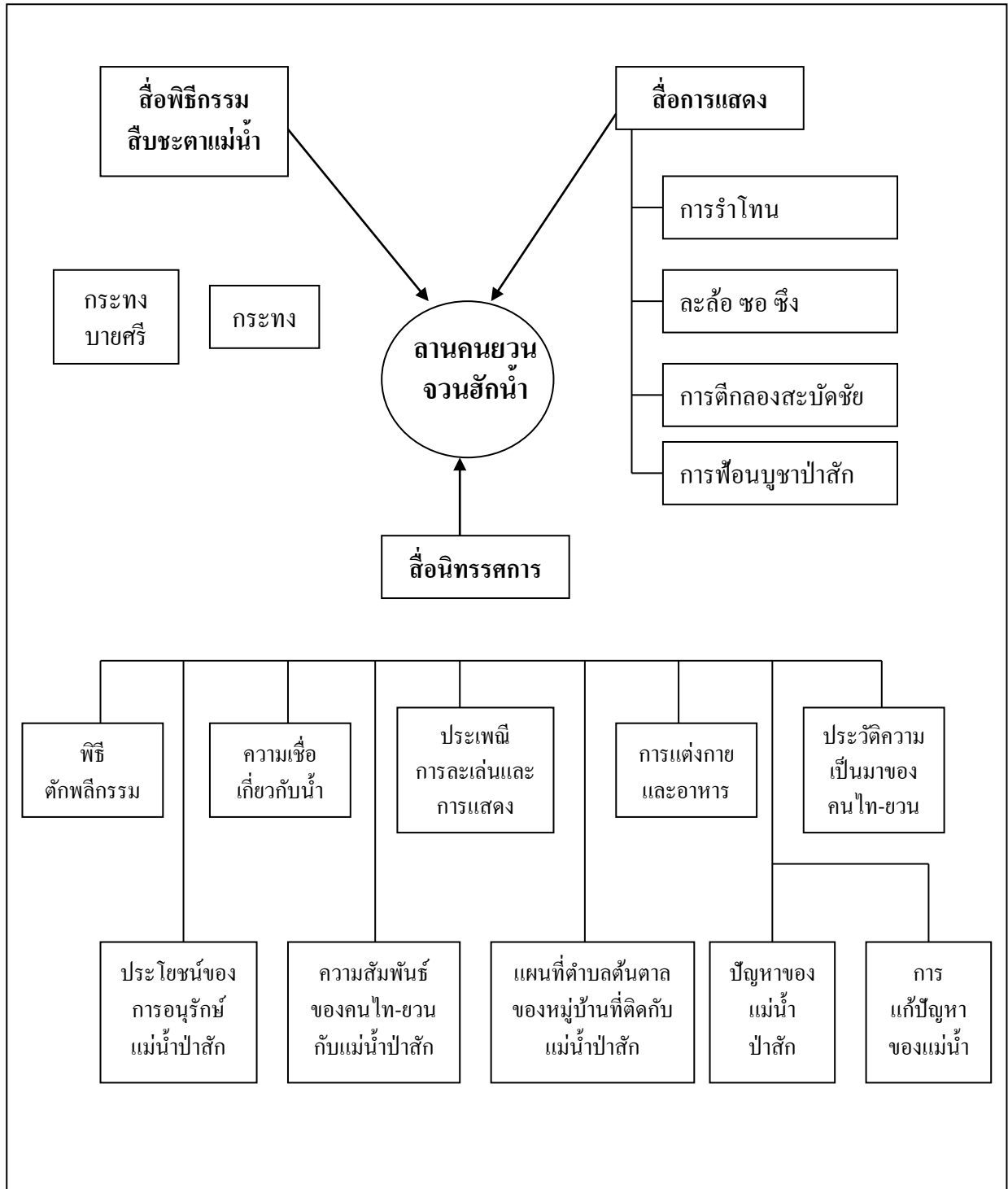
อย่างไรก็ตาม ก็มีข้อน่าสังเกตและน่าจะเป็นประเด็นให้ค้นคว้าวิจัยลงไปในระดับลึกซึ้งว่า ในขณะที่ภารกิจต่อเรื่องพิธีกรรมนั้นมีอยู่หลายด้าน และขึ้นอยู่กับสถานภาพของพิธีกรรมนั้น เช่น เป็นพิธีกรรมดั้งเดิมที่กำลังจะสูญหาย เป็นพิธีกรรมเดิมที่กำลังอยู่ในภาวะทรงกับทรุด เป็นพิธีกรรมเดิมที่สูญหายไปแล้ว เป็นพิธีกรรมเดิมที่เริ่มกลายพันธุ์ผิดเพี้ยนไปจากของเดิม เป็นพิธีกรรมเดิมที่ยังอุดมสมบูรณ์แข็งแรงดี เป็นพิธีกรรมใหม่ที่ต้องการเปิดตัวให้เป็นที่รู้จัก ต้องการให้เป็นที่ยอมรับ ต้องการการแพร่ขยายความนิยม ฯลฯ และภารกิจแต่ละประเภทนั้นจะต้องใช้การสื่อสารในรูปแบบใดบ้าง เช่น การสื่อสารระดับบุคคล การสื่อสารระดับกลุ่ม การสื่อสารมวลชน

ฯลฯ หรือจะใช้สื่อประเภทใด เช่น สื่อบุคคล สื่อชุมชน/ท้องถิ่น สื่อสถานที่ สื่อกิจกรรม ฯลฯ

ตัวอย่างงานวิจัยของ ภัทธิดา วิริยะสกุลธรรม (2552) แสดงให้เห็นบทบาทของการสื่อสารหลากหลายประเภทที่เข้าไปหนุนช่วยการประยุกต์พิธีกรรมสืบชะตาแม่น้ำป่าสัก อ.เสาให้ จ.สระบุรี โดยเริ่มต้นจากข้อเท็จจริงที่ว่า กลุ่มคนที่ริเริ่มประเพณีพิธีกรรมนี้ แม้จะเป็นคนเหนือที่เรียกว่า "ชาวไท-ยวน" แต่ทว่าก็ได้อพยพลงมาอยู่ในเขตภาคกลาง คือ จ.สระบุรี เป็นเวลานานแล้ว ดังนั้น เมื่อกลุ่มผู้ประกอบพิธีกรรมไปเรียนรู้การนำเอา "พิธีกรรมสืบชะตาแม่น้ำ" ซึ่งเป็นพิธีกรรมประยุกต์สร้างใหม่จากภาคเหนือมาใช้ แต่ทว่าคนในชุมชนได้ห่างเหินจากสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมคนเหนือ (เช่น ไม่รู้จักแม่แต่การสืบชะตาคน สืบชะตาเมืองแล้ว) ดังนั้นจึงต้องมีการนำเอาการสื่อสารทุกรูปแบบมาใช้ในการสร้างความเข้าใจร่วม สร้างอารมณ์ความรู้สึกร่วม เพื่อนำไปสู่การกระทำร่วมกัน เนื่องมาจากพลังของสัญญาณต่างๆในพิธีกรรมยังอาจจะไม่ทรงอำนาจมากนัก

ผู้วิจัยได้แสดงให้เห็นขั้นตอนการทำงานทั้ง 7 ขั้นตอน/กิจกรรมของการทำพิธีกรรมนี้ซึ่งมีตั้งแต่ขั้นเตรียม ขั้นดำเนินการ และขั้นปิดท้าย ในแต่ละกิจกรรมนั้น จะมีการใช้การสื่อสารในรูปแบบต่างๆอย่างเป็นระบบ มีการวางแผนล่วงหน้า มีการออกแบบการสื่อสารให้มีประสิทธิภาพ เช่น

- กิจกรรมที่ 1: เวทีสร้างความเข้าใจและวางแผนงานร่วมกัน ใช้การสื่อสารแบบกลุ่ม เป้าหมายการสื่อสารคือสร้างความเข้าใจร่วม และการสื่อสารเพื่อการวางแผน
- กิจกรรมที่ 2: เวทีแลกเปลี่ยนคิดปะการำโทน การใช้การสื่อสารการแสดงและสุนทรียะ เป้าหมายการสื่อสารเพื่อต้องการมีส่วนร่วมของเยาวชน
- กิจกรรมที่ 3: เวทีสืบค้นประวัติศาสตร์ไท-ยวนที่เกี่ยวข้องกับแม่น้ำป่าสัก ใช้รูปแบบการสื่อสารเชิงการวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึกแก่เยาวชน
- กิจกรรมที่ 4: เวทีผู้สร้างและผู้ได้รับผลกระทบจากแม่น้ำเน่าเสีย ใช้การสื่อสารแบบกลุ่มเพื่อการเจรจาต่อรองและหาข้อสรุปร่วมกัน
- กิจกรรมที่ 5: กิจกรรมการแต่งเพลงบูชาป่าสัก ใช้การสื่อสารเชิงสุนทรียะและการแสดง
- กิจกรรมที่ 6: กิจกรรมเข้าค่ายสร้างจิตสำนึกให้แก่แกนนำเครือข่าย ใช้สื่อกิจกรรมที่มีรูปแบบและเนื้อหาเข้มข้น
- กิจกรรมที่ 7: กิจกรรมลานคนยวน-จวนฮักน้ำ เป็นกิจกรรมปิดท้ายที่ประสานการสื่อสารทุกรูปแบบเพื่อรวมพลัง ดังแสดงในภาพ

ภาพที่ 8: กิจกรรมภายในงานลานคนยวน จวนฮักน้ำ

(6.7) แนวคิดเชิงพิธีกรรมของการสื่อสาร (Ritual concept of communication)

จุดค้นพบจุดที่ 7 ระหว่างพิธีกรรมกับการสื่อสารนี้อาจถือได้ว่าเป็นการนัดพบระดับสูงคือระดับแนวคิด (ไม่ใช่ระดับปฏิบัติการ) และเป็นการนัดพบระดับแนบแน่น คือ มีการหลอมรวมระหว่างเรื่องพิธีกรรมกับการสื่อสารเข้ามาเป็นเนื้อเดียวกัน ดังที่ปรากฏมาให้เห็นในแนวคิดเรื่องแบบจำลองเชิงพิธีกรรมของการสื่อสาร (Ritualistic model of communication)

แบบจำลองเชิงพิธีกรรมของการสื่อสารนี้เกิดขึ้นภายหลังจากแบบจำลองแรกคือ แบบจำลองเชิงการถ่ายทอดข่าวสาร (Transmission Model of Communication) โดย J. Carey (1992) Carey ได้วิจารณ์แบบจำลองแรกของการสื่อสารว่า ในแบบจำลองดังกล่าวได้นำเอาเรื่องของการสื่อสารไปเทียบเคียงกับเรื่องของการขนส่งสินค้า (transportation) โดยมองกระบวนการสื่อสารทั้งหมดเป็นเพียงเรื่องของการรับ-ส่งข้อมูล/ข่าวสารที่มีการแยกฝ่ายส่ง/ฝ่ายรับออกจากกัน และมองตัวการสื่อสารเป็นเพียงแค่ "เครื่องมือ" (instrumental perspective) แต่ในโลกแห่งความเป็นจริง มิใช่การสื่อสารทุกชนิด ทุกครั้ง ทุกคน จะจัดลงแบบจำลองดังกล่าวได้ทั้งหมด

ทั้งนี้เพราะโดยส่วนใหญ่แล้ว การสื่อสารมิใช่เป็นเรื่องของการส่ง/การรับข้อมูลข่าวสาร หากทว่าเป็นเรื่องของ "การแลกเปลี่ยน" (sharing) ไม่ว่าจะเป็นระดับง่ายๆ ตั้งแต่ข่าวสารข้อมูลไปจนถึงการแลกเปลี่ยนอารมณ์ความรู้สึก การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ เป็นเรื่องของ "การมีส่วนร่วม" (participation) ไม่ว่าจะเป็นการมีส่วนร่วมเชิงกายภาพ เชิงสังคม เชิงจิตวิญญาณ เป็นเรื่องของ "การผูกสัมพันธ์" (association) "มิตรภาพ" (fellowship) รวมถึงการมีความเชื่อ/ความศรัทธา/อุดมการณ์บางอย่างร่วมกัน

หรือหากกล่าวด้วยมุมมองแบบสำนัก Communication Technology Determinism ที่สนใจมิติ "พื้นที่และเวลา" (space and time) ของการสื่อสาร ก็อาจจะกล่าวได้คร่าวๆว่าในขณะที่แบบจำลองเชิงการถ่ายทอดข่าวสารนั้นจะเน้นการเชื่อมโยง/การขยายในมิติของพื้นที่ แต่ทว่าแบบจำลองเชิงพิธีกรรมของการสื่อสารนั้นจะเน้นการเชื่อมโยง/การขยายสืบต่อไปในมิติของกาลเวลา และนอกจากนั้น ลำพังการถ่ายทอดข่าวสารนั้น ยังไม่ได้มีความหมายเท่ากับ การสร้างความเชื่อร่วมกัน (shared belief) ฉะนั้นในการศึกษาเรื่องวัฒนธรรม/ประเพณี หากจะมีการนำแนวคิดเรื่องของการสื่อสารมาใช้ ก็ควรจะเป็นแนวคิดของแบบจำลองเชิงพิธีกรรมมากกว่า เพราะมีคุณลักษณะร่วมหลายประการ เช่น การสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมจากรุ่นสู่รุ่น เพื่อให้เกิดความยั่งยืนในแง่ของกาลเวลา เป็นต้น

นอกจากนั้น Carey ยังเปรียบเทียบต่อไปว่า ในขณะที่แบบจำลองเชิงการถ่ายทอดข่าวสารนั้น เน้นการมีข้อมูลข่าวสารร่วมกัน มีความเข้าใจร่วมกัน แต่แบบจำลองเชิงพิธีกรรมจะพิจารณาว่า การสื่อสารคือการปั้นแต่งอารมณ์ความรู้สึกร่วมกันให้เกิดขึ้น การสื่อสารเป็นเรื่องของความรื่นรมย์ใจมากกว่าจะเป็นเรื่องของการนำเอาข้อมูลไปใช้ประโยชน์อย่างอื่น ๆ เราจึงอาจจะอธิบายกรณีของเด็ก

วัยรุ่นพูดคุย "เม้าท์" กันผ่านโทรศัพท์มือถืออย่างเพลิดเพลิน ทั้งๆที่ไม่ได้มีความต้องการอยากรู้ข้อมูลข่าวสารอะไรเป็นการเฉพาะ เช่นเดียวกับที่ชาวชนบทพบปะพูดคุยถามทุกข์สุขกันโดยไม่ได้หวังผลอย่างจริงจังจากคำตอบ หากแต่ต้องการแสดงความรู้สึกร่วม ด้วยเหตุนี้ Carey จึงเห็นว่าทักษะที่พิจารณาการสื่อสาร (ส่วนใหญ่) จากมุมมองของแบบจำลองเชิงพิธีกรรมนั้น จะทำให้ "การสื่อสาร" มิได้มีฐานะเป็นเพียง "เครื่องมือแสวงหา-ถ่ายทอดข่าวสาร" (ซึ่งมีค่าเท่ากับเทปอัดเสียงหรือไมโครโฟนเท่านั้น) หากทว่าการสื่อสารที่สามารถฉีกประสานสายสัมพันธ์ระหว่างผู้คนให้เกิดความรู้สึกร่วม/ความเชื่อร่วมกันนั้น ก็จะมีสถานะเทียบเท่ากับศิลปะ/ศาสนา/พิธีกรรม และงานเฉลิมฉลองต่างๆในอดีตนั่นเอง

D. Holmes (2005) ตั้งข้อสังเกตว่า "ประเภทของสื่อ" อาจจะทำให้เรามีส่วนเกี่ยวข้องกับกรเลือกใช้แบบจำลองการสื่อสารแต่ละแบบ เช่น ในขณะที่แบบจำลองเชิงการถ่ายทอดข่าวสารนั้น อาจจะถูกนำมาใช้มากในการให้คำอธิบายเกี่ยวกับ "คุณลักษณะตัวเทคโนโลยี" เช่น ลักษณะทางเทคนิคของหนังสือพิมพ์ นิตยสาร ภาพยนตร์ วิทยุ โทรทัศน์ แต่ทว่าสำหรับประเภทของสื่อที่มีคุณลักษณะตัวเทคโนโลยีที่แตกต่างออกไป เช่น คุณลักษณะการสื่อสารแบบสองทาง เช่น โทรศัพท์มือถือ อินเทอร์เน็ต สื่อประเภทหลังนี้เมื่อเวลาจะนำแบบจำลองมาใช้อธิบายเรื่องการสื่อสารจำเป็นจะต้องใช้แบบจำลองเชิงพิธีกรรมมากกว่า

R. Ling (2008) ซึ่งทำการศึกษาการสื่อสารผ่านโทรศัพท์มือถือเป็นการเฉพาะ Ling สนับสนุนข้อเสนอของ Holmes ที่ว่า สำหรับสื่อประเภทมือถือนั้น จำเป็นต้องใช้คำนิยามและแบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรมมาอธิบาย และขยายความเพิ่มเติมว่า เนื่องจากการใช้โทรศัพท์มือถือของคนสมัยใหม่นั้น มีคุณลักษณะที่เหมือนกับการประกอบพิธีกรรมของคนสมัยโบราณใน 2-3 คุณลักษณะคือ

- ประการแรก ในขณะที่คนสมัยก่อนอาจจะตัดขาด สวดมนต์ ไหว้พระ ทำละหมาดอย่างเป็นปกติวิสัย รูปแบบการสื่อสารเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในชีวิตประจำวันและในเหตุการณ์สำคัญต่างๆ แต่สำหรับคนสมัยใหม่แล้ว "การพูดคุยมือถือ" ได้เข้ามาทำหน้าที่แทนกิจกรรมต่างๆที่ได้กล่าวมาแล้ว คนสมัยใหม่ใช้มือถือพูดคุยกันในทุกหนแห่ง ทุกสถานที่ ทุกเวลา (ทั้งในห้องน้ำ ที่ทำงาน ห้องนอน รถประจำทาง ฯลฯ) การใช้มือถืออยู่ร่วมกับกิจกรรมอื่นๆตลอดเวลา (เวลารับประทานอาหาร แต่งตัว เข้าห้องน้ำ เดินทางขับรถ ฯลฯ) ที่เรียกว่า telephonic interactive context

- ประการที่สอง วิธีการใช้โทรศัพท์มือถือนั้นมีลักษณะคล้ายคลึงกับการประกอบพิธีกรรมในชีวิตประจำวันอย่างมาก เช่น ทำเป็นแบบแผน อย่างเดิมๆ อย่างเป็นประจำ และต่อเนืองรวมทั้งเป็นการกระทำด้วยความเคยชิน (habitual) โดยมีได้มีเป้าหมายเฉพาะเจาะจงหรือชัดเจน (กล่าวคือมิได้มุ่งประโยชน์เชิงเครื่องมือ - instrumental use)

- ประการที่สาม ในขณะที่ Durkheim ระบุว่า พิธีกรรมนั้นมีเป้าหมายที่แท้จริงอยู่ที่การ

สร้างความเป็นปึกแผ่น/สร้างสมานฉันท์ทางสังคม (social integration/solidarity) เป้าหมายที่แท้จริงของโทรศัพท์มือถือในปัจจุบันก็ไม่ได้แตกต่างกันไปเลย Ling ระบุว่า โทรศัพท์มือถือชิ้นเป็นรูปแบบการสื่อสารที่แตกต่างไปจากรูปแบบการสื่อสารมวลชนอย่างอื่นๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ หนังสือพิมพ์ ฯลฯ เนื่องจากมันเจาะจงมาที่ "ผู้ที่สื่อสาร" เลย เนื่องจากเวลาเราใช้โทรศัพท์มือถือ เราจะเจาะจงเลยว่าเราต้องการจะสื่อสารกับใคร

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

1. กาญจนา แก้วเทพ (2545)
เมื่อสื่อและสร้างวัฒนธรรม, คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
2. กาญจนา แก้วเทพ (2549)
"เมื่อพิธีกรรมเป็นลำนําแห่งความสุข" ใน ยึดหลักปักแน่นกับสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุขภาพ
โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุขภาพ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)
3. กุลวิษญ์ สำแดงเดช (2551)
"การใช้สื่อเพื่อสร้างและธำรงรักษาอัตลักษณ์ของแฟนสโมสรฟุตบอล จ.ชลบุรี"
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
4. ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2527)
"ผีเจ้านาย" โครงการตำรามหาวิทยาลัย สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
5. ชลวรรณ วงษ์อินทร์ (2548)
"ชีวิตวัฒนธรรมของกลุ่มแฟนเพลงเฮพวีเมทัลในประเทศไทย"
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
6. ชิกษารุ ทานาเบ้ (2547) (พิมพ์ครั้งที่ 2)
นุ่งเหลือง-นุ่งดำ: ตำนานของผู้นำชาวนาแห่งประเทศไทย, สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
7. ณฐมน บัวพรมมี และอวยพร พานิช (2551)
"การใช้สื่อพิธีกรรมแข่งชะนามเพื่อเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีชาวไทใต้ บ้าน โพนจาน
อ. โพนสวรรค์ จ. นครพนม" วารสารนิเทศศาสตร์ ปีที่ 26: 3 (2551) คณะนิเทศศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
8. ณัฐสุพงศ์ สุขโสด (2548)
"บทบาทของการสื่อสารกับกระบวนการสร้างและสืบทอดวัฒนธรรม "แฟนบอล" กับ
สังคมไทย" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
9. ทิฆัมพร เอี่ยมเรไร (2546)
"การชมฟุตบอล: ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างประสบการณ์ตรงกับประสบการณ์ผ่านสื่อ
โทรทัศน์" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

10. เรือราชย์ อัครเดช (2546)
"ตัวตนของคนใต้: นัยความหมายใต้พิธีโนราโรงครู" ใน **เจ้าแม่ คุณปู่ ช่างขอ ช่างพ้อน**
ปริศนา เกลิมเผ่า กอนันตกุล (บรรณาธิการ) ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร กรุงเทพมหานคร
11. นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538)
"แห่งนางแมวกับวิกฤตในวัฒนธรรมชวา " ใน **ผ้าขาวม้า ผ้าจีน กางเกงใน และ ฯลฯ**
สำนักพิมพ์มติชน กรุงเทพมหานคร .
12. นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2546)
ลัทธิพิธีเสด็จพ่อร.5 สำนักพิมพ์มติชน กรุงเทพมหานคร .
13. นิลุบล แส่นอาทิตย์ (2547)
"กระบวนการสื่อสารในการอนุรักษ์แม่น้ำของตำบลไหล่น่าน อ.เวียงสา จ.น่าน" วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทบริหารธุรกิจ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
14. บุญยฤทธิ์ แหลมหลวง (2536)
"บทบาทของรายการถ่ายทอดพระราชพิธีและพิธีสำคัญของสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยต่อการธำรงรักษาสถาบันพระมหากษัตริย์ในวโรกาสเฉลิมฉลองพระ
ชนมพรรษาครบ 60 ปี" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
15. พวงชมพู ไชยอาลา (2543)
"การสื่อสารเพื่อการสืบทอดประเพณีบุญบั้งไฟในชุมชนชนบท" วิทยานิพนธ์ปริญญา
โทบริหารธุรกิจ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
16. พวงพนา คุณวัฒน์ (2545)
"กระบวนการสื่อสารสาธารณะของกลุ่มชาวบ้านผู้คัดค้านเขื่อนปากมูล" วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทบริหารธุรกิจ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
17. พระธรรมปิฎก (2537)
พิธีกรรมใครว่าไม่สำคัญ, มูลนิธิพุทธธรรม กรุงเทพมหานคร .
18. ภัททิรา วิริยะสกุลธรรม กาญจนา แก้วเทพ (2552)
"บทบาทสื่อพิธีกรรมในการอนุรักษ์แม่น้ำป่าสักของชาวไทย-ยวน อ.เสาไห้ จ.สระบุรี"
วารสารนิเทศศาสตร์ ปีที่ 27:4 (2552), คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
19. ศรีนคร รัตน์เจริญจร (2546)
"ร้านกาแฟ: ความหมายในวัฒนธรรมไทยยุคบริโภคนิยม" ใน **มนุษยวิทยากับการศึกษา**
ปรากฏการณ์ไทยในอดีตในสังคมไทยร่วมสมัย, พัฒนา กิติอาษา (บรรณาธิการ) ศูนย์
มานุษยวิทยาสิรินธร, กรุงเทพมหานคร .

20. ไสลทิพย์ จารุภูมิ (2535)
"การศึกษาความพึงพอใจที่ได้รับจากละครโทรทัศน์" วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี กรุงเทพมหานคร
21. สมสุข หินวิมาน และคณะ (2553)
"การบริหารจัดการสื่อพิธีกรรมแบบมีส่วนร่วมด้วยนวัตกรรมการวิจัย" ใน กาญจนา แก้วเทพ และคณะ, การบริหารจัดการวัฒนธรรมพื้นบ้านแบบมีส่วนร่วมด้วยนวัตกรรมการวิจัย, สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.)
22. สรัญพัฒน์ ต้นสุขเกษม (2547)
"การสื่อสารและการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมประเพณีแห่เทียนพรรษา จ.อุบลราชธานี" วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี กรุงเทพมหานคร
23. สายสม วงศาสุลักษณ์ (2536)
"บทบาทของงานพิธีในฐานะที่เป็นสื่อ" วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี กรุงเทพมหานคร
24. สุริยา สมทกุลปดี และคณะ (2540)
วิธีคิดของคนไทย: พิธีกรรม "ช่วงผีพ็อน" ของ "ลาวข้าวเจ้า" จ.นครราชสีมา, สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี จ.นครราชสีมา.
25. อคิน รพีพัฒน์ (2551)
วัฒนธรรมคือความหมาย: ทฤษฎีและวิธีการของคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, กรุงเทพมหานคร.
27. อมรา พงศาพิชญ์ (2543)
ความหลากหลายทางวัฒนธรรม, สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภาษาอังกฤษ

28. Aldridge, A. (2007) (2nd ed.)
Religion in the Contemporary World, Polity.
29. Bell, C. (1992)
Ritual Theory, Ritual Practice, NY: Oxford University Press.
30. Brown, R. B (ed) (1980)
Ritual and Ceremonies in Popular Culture, Ohio: Bowling Green University Popular Press.

31. Bocoock, R. (1974)
Ritual in Industrial Society, George Allen & Unwin Ltd.
32. Carey, J.W. (1992)
Communication as Culture, Routledge.
33. Couldry, N. (2003)
Media Rituals: A Critical Approach, Routledge.
34. Crapo, R.H. (2003)
Anthropology of Religion, McGraw-Hill Companies, Inc.
35. Dayan, D. & Katz E. (1992)
Media Events, Harvard University Press.
36. Durkheim, E. (1915)
The Elementary Form of the Religion Life, London: George Allen & Unwin Ltd.
37. Dyer, R. (1979)
Stars, London: British Film Institute.
38. Edles, E. D. & Appelrouth, S. (2005)
Sociological Theory in the Classical Era, Sage Publications.
39. Gerbner, G. et al (1986)
"Living with TV: The Dynamics of the Cultivation Process" in J. Bryan & O. Zellmann,
Perspectives on Media Effect, NJ: Erlbaum.
40. Goffman, E. (1979)
Gender Advertisements, New York: Colophon.
41. Holmes, D. (2005)
Communication Theory: Media Technology and Society, Sage Publications.
42. King, A. (2004)
The Structure of Social Theory, Routledge.
43. Kopping, K.P. et al (eds) (2006)
Ritual and Identity, LIT Verlag ,Berlin.
44. Lewis, T. & Curran, J. (1998)
Cultural Studies, Sage Publications.
45. Liebes, T. & Curran, J. (1998)
Media ,Ritual, Identity, Routledge.

46. Ling, R. (2008)
New Tech, New Ties, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
47. Marsden, M.T. (1980)
"Television Viewing as Ritual" in **Ritual and Ceremony in Popular Culture**,
Brown, R. B (ed.) Ohio: Bowling Green University Popular Press.
48. McQuail, D. (1994)
Mass Communication Theory (3rd ed), Sage Publications.
49. Roberts, K.A (1995)
Religion in Sociological Perspective, Wadsworth Publishing Company.
50. Rothenbuhler, E.W. (1998)
Ritual Communication, Sage Publications.
51. Rothenbuhler, E.W. & Coman, M. (eds) (2005).
Media Anthropology, Sage Publications.
52. Schechmer, R. (2006)
Performance Studies: An Introduction, Routledge.
53. Smith, P. (2001)
Cultural Theory: An Introduction, Blackwell Publishers.
54. Turner, V. (1982)
From Ritual to Theater, New York: PAJ Publications